

CONSILIUM SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

Współpraca Europejska
Podejście Naukowe & Zastosowane Technologie

ISSN 2449-7320



EUROPEAN
COOPERATION

Scientific Approaches and Applied Technologies

Warszawa 2019

№ 2(42) 2019

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Rady Naukowej:

Dr hab. (Ekonomia), **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, The London Academy of Science and Business, Wielka Brytania, Londyn

Członkowie Rady Naukowej:

Dr (Inżynieria), **BESTOUN S. AHMED**, College of Engineering / Salahaddin University, Erbil, Kurdistan, Irak

Prof., Dr hab. (Inżynieria), **ARTUR BARTOSIK**, Politechnika Świętokrzyska, Kielce, Polska

Prof., Dr hab. (Ekonomia), **LINO BRIGUGLIO**, Islands and Small States Institute, University of Malta, Msida, Malta

Dr hab. (Ekonomia), **MAREK CHRZANOWSKI**, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa, Polska

Prof., Dr (Ekonomia), **TSVETELINA ALEXANDROVA GANKOVA-IVANOVA**, Technical University of Gabrovo, Sofia, Bułgaria

Prof., Dr (Ekonomia), **SHALVA GOGIASHVILI**, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Gruzja

Prof., Dr hab. (Ekonomia), Dr. h.c. mult., **FRANZ PETER LANG**, University Braunschweig, Braunschweig, Niemcy

Dr (Ekonomia), **ALEKSY KWILIŃSKI**, Instytut Rozwoju Współpracy Międzynarodowej, Poznań, Polska

Prof., Dr hab. (Ekonomia), **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Mykolas Romeris University, Wilno, Litwa

Prof., Dr (Ekonomia), **ALEXANDER MASHARSKY**, Baltic International Academy, Ryga, Łotwa

Dr hab. (Politologia), Prof.ndzw. **DONAT JERZY MIERZEJEWSKI**, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pole, Piła, Polska

Dr (Ekonomia), **RADOSŁAW MIŚKIEWICZ**, Przewodniczący Rady Nadzorczej Luma Investment, Łaziska Górne, Polska

Prof., Dr hab (Ekonomia), **BORYS SAMORODOV**, Banking University, Charków, Ukraina

Dr hab. (Ekonomia), **NADIYA YURKIV**, National Institute for Strategic Studies, Kijów, Ukraina

Dr hab. (Ekonomia), **HENRYK DŹWIGÓŁ**, Politechnika Śląska, Gliwice, Polska

Wydawca:

CONSILIUM SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

**WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA
NR 2(42) 2019**

Czasopismo jest zarejestrowane w Sądzie Okręgowym w Warszawie za numerem 19258

ISSN (PRINT) 2449-7320

Czasopismo naukowe **WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA** jest umieszczone i indeksowane w bazach danych naukometrycznych:

- Publons
- ERIH PLUS
- Biblioteka Narodowa w Polsce
- Polska Bibliografia Naukowa (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Adres strony internetowej:

www.european-cooperation.eu

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmcstg

Adres do korespondencji:

Redakcja Czasopisma naukowego
WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA
Consilium Sp. z o.o.
ul. Marszałkowska 58
00-545 Warszawa, Polska

Redaktor naczelny -
Aleksy Kwiliński

editor@european-cooperation.eu

Reklama w czasopiśmie:
office@clmconsulting.pl



SCIENTIFIC COUNCIL

Head of Scientific Council:

Dr. hab. (Economics), **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, The London Academy of Science and Business, Great Britain, London

Members of the Scientific Council:

Dr. (Engineering), **BESTOUN S. AHMED**, College of Engineering / Salahaddin University, Erbil, Kurdistan, Iraq

Prof., Dr. hab. (Engineering), **ARTUR BARTOSIK**, Kielce University of Technology, Kielce, Poland

Prof., Dr. hab. (Economics), **LINO BRIGUGLIO**, Islands and Small States Institute, University of Malta, Msida, Malta

Dr. hab. (Economics), **MAREK CHRZANOWSKI**, SGH Warsaw School of Economics, Warsaw, Poland

Prof., Dr. (Economics), **TSVETELINA ALEXANDROVA GANKOVA - IVANOVA**, Technical University of Gabrovo, Sofia, Bulgaria

Prof., Dr. (Economics), **SHALVA GOGIASHVILI**, Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Prof., Dr. habil. (Economics), Dr. h.c. mult. **FRANZ PETER LANG**, University Braunschweig, Braunschweig, Braunschweig, Germany

Dr. (Economics), **ALEKSY KWILIŃSKI**, Institute for International Cooperation Development, Poznan, Poland

Prof., Dr. hab. (Economics), **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Prof., Dr. (Economics), **ALEXANDER MASHARSKY**, Baltic International Academy, Riga, Latvia

Prof., Dr. hab. (Political Sciences), Prof. ndzw. **DONAT JERZY MIERZEJEWSKI**, Stanislaw Staszic University of Applied Sciences in Piła, Piła, Poland

Dr. (Economics), **RADOSŁAW MIŚKIEWICZ**, Supervisory Board of Luma Investment S.A., Łaziska Górne, Poland

Prof., Dr. hab. (Economics), **BORYS SAMORODOV**, Banking University, Kharkiv, Ukraine

Dr. hab. (Economics), **NADIYA YURKIV**, National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine

Dr. hab. (Economics), **HENRYK DŹWIGÓŁ**, Politechnika Śląska, Gliwice, Poland

Publisher:

CONSILIUM LIMITED LIABILITY COMPANY

EUROPEAN COOPERATION

Vol. 2(42) 2019

Scientific journal is registered in District Court in Warsaw for the number 192 58

ISSN (PRINT) 2449-7320

Scientific journal

EUROPEAN COOPERATION

is included and indexed in the international informational and scientometric data bases:

- Publons
- ERIH PLUS
- National Library of Poland
- Polish Scholarly Bibliography (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Web on:

www.european-cooperation.eu

www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmctstg

Address for correspondence:

Editorial team of journal
EUROPEAN COOPERATION

Consilium LLC

Marszałkowska str. 58

00-545 Warsaw, Poland

Chief editor of the journal -
Aleksy Kwiliński

editor@european-cooperation.eu

Advertising in the journal:

office@clmconsulting.pl



SPIS TREŚCI

AGRICULTURAL GUARANTEE FUND AS A RISK INSURANCE METHOD OF BANK CREDITING OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX ENTERPRISES IN UKRAINE Olexandr Yatsenko, Volodymyr Yatsenko, Iryna Andryushchenko (ENG)	7
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ Dmitro Dema, Iryna Shevchuk (UKR)	19
ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД МІСТ В МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ Nataliya Yakymchuk, Ganna Vlasova, Oksana Vaitsekhovska, Petro Tsymbal, Yuliia Baliuk (UKR)	35
ВЛИЯНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ НА ЭКОНОМИКУ ЛАТВИИ Татьяна Голубкова, Александр Машарский, Лада Ширяева (RUS)	62
РОЗВИТОК МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТРАТЕГІЧНОГО АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ Irina Saukh, Nataliya Vyhovska (UKR)	78
DIGITAL PARTICIPATION: MANAGEMENT AND LEGAL FRAMEWORK Oleh Levchenko, Oleksandr Ryzhenko, Sofia Sakalosh (ENG)	88
ОСОБЛИВОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СКЛАДОВІ ПОНЯТЬ «ІНТЕЛЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ» ТА «ПРАВО ІНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ» Oksana Korotiuk (UKR)	99

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL GUARANTEE FUND AS A RISK INSURANCE METHOD OF BANK CREDITING OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX ENTERPRISES IN UKRAINE Olexandr Yatsenko, Volodymyr Yatsenko, Iryna Andryushchenko (ENG)	7
STATE AND PERSPECTIVES OF PERSONAL INCOME TAXATION Dmitro Dema, Iryna Shevchuk (UKR)	19
TO THE QUESTIONS OF INTERNATIONAL LEGALITY OF LOCAL COMMUNITY IN THE INTERNATIONAL LEGAL ECONOMIC RELATIONS Nataliya Yakymchuk, Ganna Vlasova, Oksana Vaitsekhovska, Petro Tsymbal, Yuliia Baliuk (UKR)	35
INFLUENCE OF INTELLECTUAL MIGRATION ON THE ECONOMY OF LATVIA Tatyana Golubkova, Alexander Masharsky, Lada Sirjajeva (RUS)	62
THE DEVELOPMENT OF THE METHODOLOGICAL TOOLS FOR STRATEGIC ANALYSIS OF THE TOURISM ENTERPRISES FINANCIAL POTENTIAL Irina Saukh, Nataliya Vyhovska (UKR)	78
DIGITAL PARTICIPATION: MANAGEMENT AND LEGAL FRAMEWORK Oleh Levchenko, Oleksandr Ryzhenko, Sofia Sakalosh (ENG)	88
FEATURES AND SOCIO-ECONOMIC COMPONENTS OF THE CONCEPTS "INTELLECTUAL PROPERTY" AND "RIGHT OF INTELLECTUAL PROPERTY" Oksana Korotiuk (UKR)	99

Olexandr Yatsenko

Doctor of Science (Economics), Associate Professor,
Educational and Scientific Institute of Economics and Law,
Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi National University,
Department of Enterprise Economics, Accounting and Audit
Ukraine, Cherkasy
alleksan74@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7756-4125

Volodymyr Yatsenko

Doctor of Science (Economics), Professor,
Educational and Scientific Institute of Economics and Law,
Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi National University,
Department of Tourism, Hotel and Restaurant Affairs
Ukraine, Cherkasy
jacenkovm@bigmir.net
ORCID ID: 0000-0001-7180-0986

Iryna Andryushchenko

Doctor of Science (Economics), Associate Professor,
Economics and Humanities Institute,
Zaporizhzhya National Technical University,
Department of Finance, Banking and Insurance
Ukraine, Zaporizhzhya
irinaahtc@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7421-2231

AGRICULTURAL GUARANTEE FUND AS A RISK INSURANCE METHOD OF BANK CREDITING OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX ENTERPRISES IN UKRAINE

Abstract. The goal of the article is the development of theoretical principles and practical recommendations concerning the improvement of bank crediting of agro-industrial complex (AIC) enterprises based on the use of Agricultural Guarantee Fund opportunities. The object of the research is a combination of theoretical, methodological and applied principles of forming and functioning of Agricultural Guarantee Fund in the process of bank crediting of AIC enterprises.

The methodological basis of the study is based on the systematic approach to improving bank crediting of AIC enterprises and searching the ways of the guaranteed risk insurance in credit relations. In the research process, general scientific and special methods were used, namely: bibliographic method (the study of scientific works concerning risk insurance in bank crediting of agricultural enterprises); abstract-logical method; the methods of system generalization, analysis and synthesis. The article focuses on the risk insurance problems of bank crediting of AIC enterprises by creating Agricultural Guarantee Fund (AGF). The dynamics of insuring credit risks in Ukraine in recent years has been studied. The experience of EU countries as to creating and functioning AGF has been generalized; the main purpose of AGF is to reduce and allocate bank risk using the insurance technologies. The advantages of the fund have

been substantiated; they will allow saving money due to the "leverage effect" with guarantee to get credit in sizes being significantly higher than the fund resources.

Keywords: bank crediting, credit guarantee, risk insurance, Agricultural Guarantee Fund, crediting AIC enterprises

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 1, bibl.: 40

JEL Classification: G21, G22, G32, Q14, E52, H81

Introduction. Further development and improvement of bank crediting of agricultural enterprises is of particular importance in the conditions of reforming enterprises of agricultural economic sector. Today, in the conditions of limited budget financing, commercial bank crediting is the only source of finance resources for agricultural enterprises, monopolization of which puts agriculture in unequal conditions along with other sectors of the domestic economy and encourages enterprises to seek effective means of reducing risks and their insurance. The unsatisfactory financial situation of many enterprises, insufficient provision of credit demanded by banks, the absence of a positive credit history make it difficult, and in some cases, make it impossible to obtain bank loans. The existing moratorium on mortgages of agricultural land slows down the development of credit support for enterprises in the agrarian sector of the economy.

Considering the availability of these and other problems, the issue of research and improvement of banking mechanisms for crediting agrarian enterprises and risk insurance are of paramount importance.

Literature review and the problem statement. The development of scientific principles of banking, credit and credit relations, including in the agricultural sector of the economy, are considered by a number of economists, namely: Beck T. [Beck, Demirguc-Kunt 2006; Beck, Klapper, Mendoza 2008], Cowling M. [Cowling, Liu, Ledger 2012; Cowling, Liu, Ledger, Zhang 2015], Dzwigol H. [Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2015; Dźwigoł 2016; Dzwigol, Dźwigoł-Barosz 2018; Dzwigol, Wolniak 2018], Gale W. G. [Gale 1990; Gale 1991], Gelos G. [Gelos, Werner 2002], Klapper L. [Klapper, Laeven, Raghuram 2006], Laeven L. [Laeven 2003], Li W. [Li 1998], Love I. [Love 2003], Mankiw G. N. [Mankiw 1986], Miskiewicz R. [Miskiewicz 2017a; Miskiewicz 2017b; Czyżewski, Matuszczak, Miśkiewicz 2019], Nitani M. [Nitani, Riding 2005], Ray D. [Ray, Ghosh, Mookherjee 2000], Ridding A. [Ridding, Madill, Haines 2007], Ruth-Helen S. [Ruth-Helen, Twiname, Reutemann 2012], Saadani Y. [Saadani, Arvai, Rocha 2011], Uesugi I. [Uesugi, Sakai, Yamashiro 2010], Vashchik M. S. [Vashchik 2009] and others.

We should point out that despite the significance and practical importance of the findings in this field, many aspects of the problem demand further thorough research in order to find the ways of efficiency increase of the interaction between creditors and agricultural enterprises. One of the key tasks in this area is the necessity to solve a number of problems in terms of risk insurance of bank crediting, the creation of efficient guarantee structures of timely receiving of loan capital on mutually beneficial terms, institutional development of credit infrastructure. Insufficient development of the mentioned problems, their methodological and practical significance determine the topicality of the article.

The goal of the article is the development of theoretical principles and practical recommendations concerning the improvement of bank crediting of AIC enterprises based on the use of Agricultural Guarantee Fund opportunities.

Research results. The system of crediting agricultural producers, according to the world practice, is a set of state, cooperative and private crediting institutions having different functions, crediting schemes, principles of work with borrowers, crediting financially insolvent enterpris-

es, credit privileges, pledge mechanisms, etc. These differences virtually eliminate competition between them and integrate them into a single integrated system in which the functions of one institution complement the functions of another one.

A significant contribution to the creation of an effective system of agri-insurance with the active state participation in Ukraine was made by the International Finance Corporation [IFC, World Bank Group]. This project focuses on the international experience of constructing a system of agri-insurance and describes the possible options for the state participation in the insurance. According to the World Bank study, partial credit guarantee schemes (PCGs) are used in more than 100 countries of the world [Beck, Klapper & Mendoza 2010]. These financial instruments were extensively used for the first time in the US in 1953, later in Canada and Switzerland in 1961, and in the UK in 1981. To support crediting of SMEs in the agrarian sector, 25 warranties were used in 9 regions in the EU in 2007-2013, and above 120 in the whole EU [European Commission 2016].

The increase of research papers focusing on this type of state financial support of SME access to funding shows a growing interest in partial credit guarantee schemes of agrarian producers every year.

The literature sources can be divided into three large groups. The first one consists of cross-country surveys describing the main features of guarantee schemes [e.g. Beck and al. 2008; Bennett and al. 2005]. The second one involves individual country studies, including the efforts to assess additionality [e.g. Ridding 2007; Cowan and al. 2009]. Finally, a third group focuses on the best practices and design issues, based on the international experience [e.g. Deelen and Molenaar 2004; Green 2003]. The imperfection of the capital market limits the access to finance for small enterprises [Laeven, 2003; Love 2003; Gelos and Werner, 2002].

The economic consequences of credit guarantee were considered in various theoretical research including [Mankiw 1986; Gale 1990, 1991 and Li 1998]. In general, the main problem of introducing partial credit guarantee schemes of agrarian producers is the fact that the government intervention in the credit markets leads to increasing the information problems that, in their turn, affect the inefficiency of SME funding. In addition, the government intervention can deteriorate the credit conditions. In 1990s, when the Japanese economy entered the period of prolonged stagnation, the government introduced special programs of credit guarantee for small business sector to maintain financial stability; those programs acted in October, 1998 - March, 2001. The purpose of that measure was to mitigate the effects of the credit crisis [Uesugi, Sakai & Yamashiro 2010]. The study of the dynamics of SME indicator growth during the economic recession after the global financial crisis showed that the access to financial resources was more important during the recession [Cowling et al 2015].

In addition, [Ghosh, Mookherjee, and Ray 2000] investigated the closer link between the access to finance and the growth of companies. The authors point out that the availability of credit induces to use modern technology and new equipment that, in their turn, increase the average income level. Studying the problems of credit types, particularly, micro and macro, it should be emphasized that there are credit limits in the first type, and there is often refusal to credit grant in the second type [Cowling 1997; Cowling, Liu, Ledger 2012]. Such concern has led to the wide use of loan guarantee programs in the developed and developing countries [Klapper, Laeven, Rajan 2006; Honohan 2010]. Almost all the scientists stress that this mechanism of providing credits for SMEs in the capital market is almost the only one since the companies cannot get funding by conventional means [Cowling and Siepel 2013; Cowling 2010; Riding 1997; Clay 1995]. SMEs play an important part in developing countries for they create new business, in-

crease workplaces, raise productivity and introduce innovative ideas [Nitani & Riding 2005]. Their role and need in funding have been recognized by the countries having implemented a variety of initiatives including credit guarantee schemes [Samujh, Twiname & Reutemann 2012]. In Ukraine, the problem of creating a credit system for the agrarian sector is at the initial stage, since only one component of this system works, in fact, the state participation in the reduction of interest rates for commercial bank loans.

Compensation for commercial bank credits from the state budget increased from 150 million UAH in 2001 to 667 million UAH in 2006 and was almost 20% of the volume of internal state support for the measures put into the "yellow box". However, in 2014, budget compensation for credits decreased to 200 million UAH. The government of Ukraine adopted a resolution amending the Procedure for the Use of Funds provided in the state budget for financial support of agricultural complex measures by means of cheaper credits. The adopted document improves the mechanism of giving the state support to the entities of agro-industrial complex by partial compensation of the interest rate for the credits borrowed in banks. To date, partial compensation for credits was to 50% of the NBU discount rate. The amendments double this compensation (100% of the NBU discount rate) for small and medium-sized agricultural producers and those who grow and breed cattle. 300 million UAH were provided for this program in 2017.

The overview of foreign economic literature and the analysis of practice show that this support form of crediting agriculture is considered to be the most costly for the state and least efficient for agriculture, since the effect of the allocated funds is calculated for only one year. In addition, this form of support as a measure of the "yellow box", according to the requirements of the World Trade Organization, of which Ukraine is a member, is subject to reduction.

Considering the specific activity of agricultural enterprises, the most common credit projects are: financing for the replenishment of working capital, financing of current investment needs related to the technical support of the agricultural production cycle, alternative forms of financing the purchase of plant protection products, fertilizers and sowing material, as well as loans secured by grains stored in the certified grain stock.

Since solvency of agricultural enterprises is formed by both external and internal factors, their crediting is closely linked to agrarian insurance, which is an obligatory condition for obtaining cash in most countries of the world. Obviously, the credit risk of agricultural enterprises should be considered as a loss probability of not only the pledged property, but also future revenues. Its components are systemic risks (arising in the external environment of credit process participants), risks associated with collateral (associated with the probable loss of pledged property or a decrease in its value), as well as production risks (lead to losses in production activities).

In practice, the insurance of credit risks of an agricultural enterprise in recent years is becoming widespread, in particular, the insurance of crops with the aim of improving the financial condition of the agricultural enterprise in terms of its solvency (Table 1).

Despite the absence of the state support to the agrarian sector of Ukraine economy, according to the main indicators in 2017, better results were obtained in terms of insurance than in previous years. The total amount of insurance market of agricultural crops during this period was 657 thousand hectares of the insured areas. The amount of insurance payments for this type of insurance was 204.4 million UAH, being by 47.4 million UAH or by 30.2% more than in 2016. On average, in 2017, 1 hectare of land accounted for 311.1 UAH of insurance payment. The agricultural enterprises concluded 957 insurance contracts being by 164 more than in 2016, but less than 1753 contracts compared with 2011. The level of payments in 2016 was 44.2% (in 2015 - 12.9%, in 2014 - 7.6%, in 2012 - 41.0%). Obviously, the main problem in the insurance of credit risks of agricul-

tural enterprises is the lack of real comprehensive programs of risk management in the majority of banks in the field of providing credit support to the agrarian sector of the Ukrainian economy.

Table 1 – Insurance dynamics of credit risks of agricultural enterprise in Ukraine in 2005-2017

Indicators	Period								
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Insured area, thousand hectares	390	553	786	727	869	732	689	700	657
Insurance payments, mln. UAH	12.8	72.1	136.3	130.4	135.4	72.8	77.7	157.0	204.4
Insurance payment for 1 hectare, UAH	32.8	130.4	173.4	179.4	155.8	99.4	112.7	224.3	311.1
The size of state subsidies, mln. UAH	5.8	0	0	0	0	0	0	0	0
Share of state subsidies in insurance costs, %	45.3	0	0	0	0	0	0	0	0
Number of insurance contracts, pieces	910	1217	2710	1936	1722	1392	1062	793	957
Average insurance payment for one contract, ths. UAH	14.1	59.2	50.3	67.4	78.6	52.3	73.2	197.9	213.6
Payout level, %	n/a	50.9	28.0	41.0	9.7	7.6	12.9	44.2	3.7 ¹
Course \$ / UAH ²	5.05	7.91	7.98	7.99	7.99	12.95	22.91	26.02	26.54

Source: calculated by the author on the basis of IFTs. World Bank Group (2017)

¹ Data on insurance payments are submitted as of 1.10.2017 and can be adjusted upward by the end of 2017

² The official exchange rate of the US dollar to the UAH at the end of October of each month

The situation of nominal insurance of credit risks of agricultural enterprises, that is, the insurance of bank collateral in order to improve the financial position of the agricultural enterprise in terms of its solvency, is stipulated by the lack of [Rural Credit Guarantee Foundation (AVHGA) 2011]:

- the skilled professionals who understand the complex of problems and risks of agricultural enterprises;
- underwriters and methodologists who are able to create high-quality risk insurance programs for crediting agricultural enterprises;
- a reliable long-term partner who is ready to insure and pay the insurance amount in the event of the risk of agricultural enterprise activity;

- a qualitative risk assessment and interim control system for identifying the risks of agricultural enterprises' activities before they occur;
- the state active position and real support of agricultural enterprises.

Thus, the risk insurance when crediting agricultural enterprises is an important element of financial credit provision system of agrarian sector of Ukraine economy. In addition, this kind of insurance is designed to prevent loss of not only mortgaged property and future income, but also improve the access of agricultural enterprises to credit resources.

The practice of countries with market economy has accumulated a positive experience of efficient and less risky use of the state funds to promote agricultural credit provision. Government institutions that, to a greater or lesser extent, perform the guarantor's role in relation to agricultural producers in front of the commercial banks, especially with regard to long-term credits that are not available for the agrarian sector in other circumstances, occupy a prominent place here besides the support of forming the system of agricultural banks serving their members at interest rates at cost.

We have generalized the experience of creating and functioning of agricultural guarantee funds in the EU countries, and its study is of both scientific and practical importance for Ukraine. The Agricultural Guarantee Fund ("the Fund") is a financial instrument intended to reduce and distribute bank risk. The Fund uses the insurance technologies in the work with a commercial bank: the bank pays the "commission" to the Fund (corresponding to the insurance premium), which, in its turn, returns the part of the guaranteed credit in the event of bankruptcy of the borrower (corresponding to the compensation of the non-repayable credit). This type of work is legally quite close to the technology of a pledge or a bank guarantee. However, the Fund replacing the bank does not pursue the borrower who has gone bankrupt. The allocation of bank risk is based on the principle that all beneficiaries of the guaranteed loans cannot simultaneously bankrupt. This allows applying the "leverage effect" as the capital managed by the Fund can guarantee a much larger amount of bank credits.

The importance of the "leverage effect" will increase when the percentage of bankruptcies of borrowers decreases. The predicted percentage of bankruptcies is a central point in the design of the entire Fund. It allows determining the "multiplier coefficient", which will be reversed to the predicted bankruptcy percentage. More precisely, the "multiplier coefficient" is an a posteriori economic calculation of the ratio between the amount of the unpaid guaranteed credits and the amount of capital required to enable the Fund to provide appropriate compensation to banks for non-repayable credits after the expiration of all conventions and legal proceedings (the realization of mortgages, guarantors, deposits, etc.).

The second element of risk distribution is that the Fund always leaves part of the guarantee to the bank that is necessary for maintaining the responsibility of the latter. As a rule, the share of the guarantee is 50%. Experience shows that in the case when the bank is guaranteed a 100% repayment of a credit, it loses interest in carrying out a risk control which always remains in the agrarian sector. Thus, the "leverage effect" is a combination of two parameters: the "multiplier", which represents the percentage of bankruptcies, and the share of the guarantee. Consequently, with a guarantee share of 50% and a multiplier factor of 5%, it will be possible to guarantee the amount of credits, which is ten times the amount of capital held by the Fund. That is, if the purpose is, for example, the guarantee of 1 billion UAH credits, it is necessary for the Fund to have 100 million UAH at its disposal (always with the same multiplier coefficient and a percentage of the guarantee).

If it is difficult to mobilize resources and, in particular, when it comes to the state funds, this scheme is particularly profitable compared to direct aid provided by the state, such as grants. In addition, there is always a certain period of time between the announcement of the creation of the Fund by public authorities, the actual coverage of credits (notification of consent to the guarantee), the first non-repayment of the credit declared by the bank, and, finally, the first real settlement with the bank in the treasury.

The Fund allows introducing a "voluntarist" sectoral economic policy. That is, when establishing a fund, the process of granting the guaranteed credits can be clearly defined for:

- sectors of activity (for example, livestock sector, agricultural co-operation);
- types of enterprises (agricultural enterprises, agricultural service cooperatives, private peasant or farm enterprises, etc.);
- types of credits (medium-term or long-term credits, short-term credits or leasing);
- the size of credits, which allow simultaneously to limit the category of enterprises (small, medium or large);
- targeted operations (creation of an enterprise, organization of a sales or processing cooperative, formation of a dairy herd, etc.).

Thus, the Fund activity is rather flexible, and it can support the provision of targeted credits. Besides, these actions can be quickly and easily supported by free funds and operationally ensure the implementation of changes in the state policy. When the Fund is a state structure, it can meet the demands in guarantees in very short terms. In addition, the foundation of the Fund obliges to determine the economic purpose of credit operations, that is, modifying the balanced activity of the fund requires a clear definition of the amount of funds to be used and the expected results. The expediency of the Fund's activities is also in the orderly management of funds; in particular, the amount of funds provided by the government agencies should be determined a priori.

Consequently, the Fund is a financial tool, which allows predicting the behaviour of budget bodies in a changing environment more accurately than when using other techniques. In the event of an error in estimating one or more parameters (for example, the percentage of bankruptcies ...), it will be possible to use the multiplier or guarantee portion in order to reduce the future obligations of the Fund. If there is a Fund, it is always possible to avoid the negative effects of unstable politics. The expediency of the Fund activity is more "to motivate action" than to do it for itself. In principle, the Fund can mobilize the entire bank system of the country in order to carry out all banking operations directly within the agrarian sector serviced by the Fund. The key to efficiency here is the division of tasks between the participants of this system:

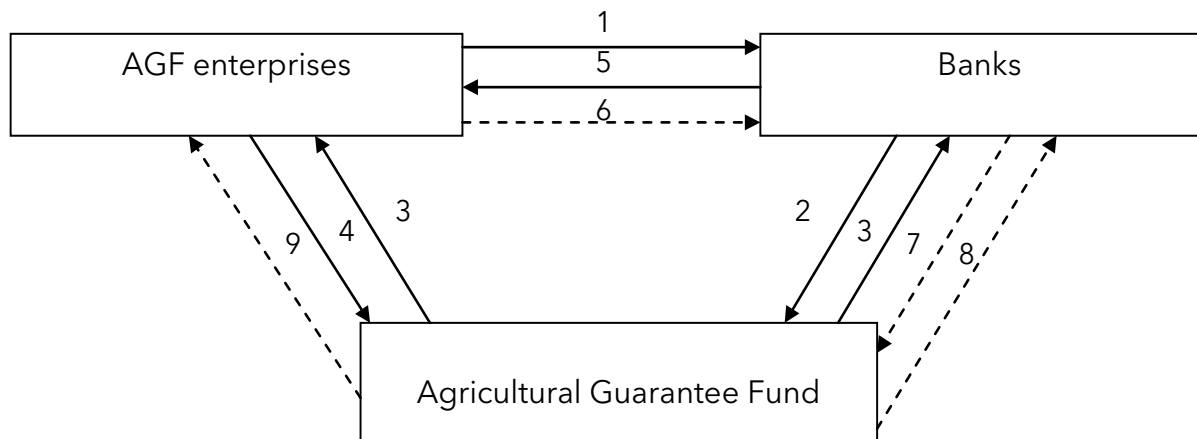
- the state determines its policy and conditions of its implementation;
- the banks themselves carry out credit operations;
- the Fund deepens the risk analysis of the company and obliges banks to improve their own analysis.

There are two possible ways of Agricultural Guarantee Fund functioning: permanent Fund being self-financing and the Fund with means being consumed in this period. The permanent Fund must systematically maintain its financial equilibrium since its creation. It means that its costs should not exceed its income, or rather: (operating costs + compensation to banks - commissions paid by banks + income from equity investments).

However, practical experience confirms that commissions cannot cover compensation. They cannot exceed the real percentage of non-refundable credit, since otherwise the banks will not have any financial interest in using the Fund's guarantee (in their interest, there will be only a risk distribution in order to comply with the insurance percentages that were set by the higher au-

thorities). Consequently, the income from the financial operations of the Fund should cover the compensation, and therefore the size of the equity capital of the Fund should be calculated at the beginning of its activity, depending on the amount of compensation provided and the previous interest on the invested capital.

The state fund should be exempted from the income tax, at least during the first 5 years of functioning, since it is inappropriate to provide a grant to the fund and at the same time reduce its possibilities by taxing. The term of the Fund activity with funds being spent during this period, will depend mainly on the real average percentage of non-refundable credit and the amount of capital provided at its disposal. Having reliable statistical data, a fairly accurate estimate of the credit percentage that have not been refunded in the past in a particular sector of activity can be made. On this basis, the "multiplier coefficient" is determined, which will allow easy determining the credit size that can be guaranteed each year (quarter), without thereby violating the Fund's equilibrium, that is, to ensure a permanent obligation of the Fund to provide compensation using the initial capital. The "multiplier" will need to change over the course of using free funds, acting as a regulator when making a commitment to the Fund. The Guarantee Fund must have the legal status of a bank (at any rate, a specialized financial company) for two reasons, at least: banks are its direct "clients"; it carries out banking operations to provide credit guarantees and placement of its own funds. The functioning mechanism of guarantee credit scheme with the participation of the Agricultural Guarantee Fund is shown (Figure 1).



The mechanism of functioning the Agricultural Guarantee Fund provides:

1. Grant applications and documents for obtaining a credit, including documents required for obtaining a guarantee.
2. An application to provide a guarantee and documents regarding the borrower to determine the risk of the borrower, the Agricultural Guarantee Fund (AGF).
3. Notice of granting a guarantee to the bank and the borrower.
4. Fee for providing the guarantee.
5. Granting a credit.
6. Failure to refund the credit by the borrower, partial satisfaction of the creditor's claims by collecting penalty on the subject of collateral.
7. Bank's request to AGF to fulfill the warranty.
8. Execution of guarantees in the amount of up to 70% of the unpaid credit amount.
9. Debt collection from the borrower.

Figure 1 - The mechanism of functioning Agricultural Guarantee Fund

Source: own development on the basis of OECD [2012]

The Fund is structured on two levels:

- the general policy is determined by the Board (or by the Supervisory Board), including the representatives of three mentioned partners, with the state having a casting vote and the right to chair;
- current management is carried out by the General Directorate involving experts of a high level commercial bank.

The decision on the obligations of the Fund is taken by the Committee presided by the General Director of the Fund including the responsible persons of the Fund, representatives of banks and, if necessary, representatives of users.

The basic principle of the Fund's operation is as follows: the percentage of contributions should be risk-based, and the risk assessment should be based on the financial analysis of the enterprise and the quotation system. It is a key indicator to be considered by the banks and by which the costs can be estimated. It is not the only factor in the assessment, but the most sensitive and more often used. This principle can be then rejected with the number of criteria increasing and the risk assessment being determined better.

Such criteria can be:

- internal quotation of the enterprise;
- quotations of the guaranteed operations or guaranteed credits of a certain type (short-term or medium-term credits: classic credit or leasing ...);
- the efficiency of guarantees taken by the bank on the guaranteed credit;
- distribution of risk by the bank, carried out before the Fund guarantees are attracted;
- taking into account these criteria allows creating a grid of the differentiated interest rates according to the real level of risk assumed by the Fund;
- in case of a risk, there are two main types of compensation;
- the full compensation of non-refundable credit to the bank (after 50% guarantee portion has been applied) since the bankruptcy of the enterprise and the possible repayment of the funds by the bank received by the latter from the debtor to the account of guarantees taken jointly by the bank and the Fund;
- final compensation after the repayment received by the bank as a result of a borrower's performance of the guarantee obligations.

These types of compensation have different implications for the Fund, so before making a decision on compensation payment, they need to be thoroughly studied.

Over 20% of the total credit volume is invested in agriculture under the guarantees of agricultural guarantee institutions in the EU and the US.

Conclusions. AIC enterprises have limited access to financing that is the main obstacle for their further development and the increase of productivity. Existing financial mechanisms of the state support (partial interest rate compensation, leasing program) are inefficient and are mostly used by large agricultural enterprises, due to broad criteria of the right to use and the absence of marginal credit compensation.

The introduction of a credit guarantee scheme is more efficient state mechanism for supporting AIC enterprises due to the fact that, firstly, it is the market mechanism, the state does not directly interfere with the provision of credit; secondly, the requirements for collateral are reduced, agricultural enterprises limited in access to credit due to lack of collateral, receive credits; thirdly, interest rates decrease, because of the availability of guarantees, banks reduce interest rates and demand for loans increases. The article summarizes the experience of the EU countries in the creation and

functioning of agricultural guarantee funds and proposes to distribute it in Ukraine. The proposed Agricultural Guarantee Fund, in its work with a commercial bank, applies insurance technology, that is, such a technique is quite close to collateral technique, but the Fund does not pursue a borrower who has gone bankrupt.

The article presents the principle of bank risk distribution consisting in the fact that recipients of the guaranteed credits cannot fail at the same time, which allows applying the "leverage effect". The necessity of using the predicted percentage of bankruptcy in the Fund's construction is substantiated, which allows determining the "multiplier coefficient", the inverse indicator of bankruptcy percentage and which reflects the share of the guarantee. The advantages of the Agricultural Guarantee Fund consisting in saving money through the leverage effect, are described, and the ways of its functioning as a permanent fund self-financing and being supported by the state and the temporary fund for guaranteeing a separate program, are determined.

References

- Beck, T., & Demircuc-Kunt, A. (2006). Small and Medium-Size Enterprises: Access to Finance as a Growth Constraint. *Journal of Banking & Finance*, 11(30), 2931-2943. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2006.05.009>
- Beck, T., Klapper, L. F., & Mendoza, J. C. (2008). The Typology of Partial Credit Guarantee Schemes around the World. *The World Bank Policy Research Working Paper*, No.4771. Washington D.C.: The World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6387>
- Cowling, M., Liu, W., & Ledger, A. (2012). Small Business Financing in the UK Before and During the Current Financial Crisis. *International Small Business Journal*, 7(30), 778-800. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2006.05.009>
- Cowling, M., Liu, W., Ledger, A., & Zhang, N. (2015). What really happens to small and medium-sized enterprises in a global economic recession? UK evidence on sales and job dynamics. *International Small Business Journal*, 33(5), 488-513. <https://doi.org/10.1177/026624261351251>
- Czyżewski, B., Matuszczak, A., & Miśkiewicz, R. (2019). Public Goods Versus the Farm Price-Cost Squeeze: Shaping the Sustainability of the EU's Common Agricultural Policy. *Technological and Economic Development of Economy*, 25(1), 82-102. <https://doi.org/10.3846/tede.2019.7449>
- Dzwigoł, H., & Dźwigoł-Barosz, M. (2018). Scientific Research Methodology in Management Sciences. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(25), 424-437. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136508>
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106
- Dźwigoł, H. (2015). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dzwigoł, H., & Wolniak, R. (2018). Controlling w procesie zarządzania chemicznym przedsiębiorstwem produkcyjnym [Controlling in the management process of a chemical industry production company]. *Przemysł Chemiczny*, 97(7), 1114-1116. <https://doi.org/10.15199/62.2018.7.15>

- EU-Commission. (2016). Commission staff working document: Ex post evaluation of the ERDF and Cohesion Fund 2007-13". Brussels, 19.9.2016 SWD (2016) 318 final. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/evaluations/2016/commission-staff-working-document-ex-post-evaluation-of-the-erdf-and-cohesionfund-2007-13 (2018-12-03).
- Gale, W. G. (1990). Federal Lending and the Market for Credit. *Journal of Public Economics*, 42(2), 177-193. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(90\)90011-6](https://doi.org/10.1016/0047-2727(90)90011-6)
- Gale, W. G. (1991). Economic Effects of Federal Credit Programs. *American Economic Review*, Vol. 81, No. 1, 133-152. Retrieved from <https://EconPapers.repec.org/RePEc:aea:aecrev:v:81:y:1991:i:1:p:133-52>
- Gelos, G., & Werner, A. (2002). Financial Liberalization, Credit Constraints and Collateral: Investment in the Mexican Manufacturing Sector. *Journal of Development Economics*, 67(1), 1-27. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(01\)00175-4](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(01)00175-4)
- Ghosh, P. D. Mookherjee & Ray, D. (2000). Credit rationing in developing countries. In Mookherjee D & D Ray (eds.). *A Reader in Development Economics*. London: Blackwell. London.
- Honohan, P. (2008). *Partial Credit Guarantees: Principles and Practice*. World Bank mimeo.
- Klapper, L., Laeven, L., & Raghuram, R. (2006). Entry Regulation as a Barrier to Entrepreneurship. *Journal of Financial Economics* 82(3), 591-629. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:eee:jfinec:v:82:y:2006:i:3:p:591-629>
- Laeven, L. (2003). Does Financial Liberalisation Reduce Financing Constraints? *Financial Management*, 32(1), 5-34.
- Li, W. (1998). Government Loan, Guarantee, and Grant Programs: An Evaluation. *FRB Richmond Economic Quarterly*, 84(4), 25-51. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2126288>
- Love, I. (2003). Financial Development and Financing Constraints: International Evidence from the Structural Investment Model. *Review of Financial Studies*, 16(3), 765-791. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhg013>
- Mankiw, G. N. (1986). The Allocation of Credit and Financial Collapse. *Quarterly Journal of Economics*, 101(3), 455-470. Retrieved from <https://EconPapers.repec.org/RePEc:oup:qjecon:v:101:y:1986:i:3:p:455-470>.
- Ministerstvo aharnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrainy, Statystyka: richna zvitnist' pro stan zaluchennya kredytnykh koshtiv pidpryemstvamy ahropromyslovoho kompleksu za 2001-2011 rr. [Ukraine Ministry of Agrarian Policy and Food, Statistics: Annual report on the state of attracting credit facilities by enterprises of agro-industrial complex for 2001-2017.
- Miskiewicz, R. (2017a). Fuzje i przejęcia przedsiębiorstw hutniczych w gospodarce globalnej [Mergers and Acquisitions of Metallurgical Enterprises in the Global Economy]. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, 76(5), 95-105. [in Polish]
- Miskiewicz, R. (2017b). Knowledge in the Process of Enterprise Acquisition. *Progress in Economic Sciences*, 4, 415-432. <https://doi.org/10.14595/PES/04/029>
- Nitani, M., & Riding, A. (2005). Promoting Enterprise Development or Subsidizing Tradition?: The Japan Credit Supplementation System. *International Small Business Journal*, 23(1), 48-71. <https://doi.org/10.1177/0266242605048870>
- O'Bryan, W. E. (2010). *An analysis of small business loan guarantee funds*. Nebraska.
- OECD (2012). *Ukraine Sector Competitiveness Strategy*, Agribusiness Working Group. Internal working document, OECD, Paris.
- OECD-World Bank (2009). *Achieving Ukraine's Agricultural Potential. Stimulating Agricultural Growth and Improving Rural Life*, World Bank, Washington DC.

- Ray, D., Ghosh, P., & Mookherjee, D. (2000). Credit Rationing in Developing Countries: An Overview of the Theory. In D. Mookherjee, & D. Ray (Eds.), *A Reader in Development Economics* (pp. 283-301). Blackwell.
- Ridding, A., Madill, J., & Haines, G. (2007). Incrementality of SME Loan Guarantees. *Small Business Economics*, 29, 47-61. <https://doi.org/10.1007/s11187-005-4411-4>
- Rural Credit Guarantee Foundation (AVHGA) (2011). Corporate website, www.avhga.hu/.
- Rural Credit Guarantee Fund (2010). Annual Report 2010, Corporate website, www.garfondas.lt/uploads/documents/METINES_ATASKAITOS/Fondas2010_EN.pdf.
- Ruth-Helen, S., Twiname, L., & Reutemann, J. (2012). Credit Guarantee Schemes Supporting Small Enterprise Development: A Review. *Asian Journal of Business and Accounting*, 5(2), 21-40. Retrieved from <https://hdl.handle.net/10289/7079>
- Rynok ahrostrakhuvannia Ukrainy u 2017-mu anderajtynhovomu rotsi. Analitychne doslidzhennia [Ukrainian agro-insurance market in 2017, in underwriting year] IFTs. World Bank Group. 2017. corporate website, www.forinsurer.tsom/files/file00624.pdf.
- Saadani, Y., Arvai, Z., & Rocha, R. (2011). A Review of Credit Guarantee Schemes in the Middle East and North Africa Region. *Policy Research Working Paper 5612*, World Ban, 35 p.
- SSCU (2018). *Agriculture of Ukraine Statistical Yearbook 2017*. SSCU, Kyiv.
- Uesugi, I., Sakai, K., & Yamashiro, G .M. (2010). The effectiveness of public credit guarantees in the Japanese loan market. *Journal of the Japanese and International Economies*, 24(4), 457-480.
- Vashchuk, M. S. (2009). *Mozhlyvosti adaptatsiyi dosvidu krayin YeS shchodo funktsionuvannya systemy harantuvannya kredytiv dlya sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv Ukrayiny [Opportunities to adapt the experience of EU countries in functioning of credit guarantee system for Ukrainian agricultural enterprises]*. *Visnyk of Lviv National Agrarian University: Economics*, 16(1), 163-168.
- Von Cramon-Taubadel, S., Niviyevskiy, O., Elsner von der Malsburg, E. & Movchan, V. (2007). *Distortions to Agricultural Incentives in Ukraine. Agricultural Distortions Working Paper, No. 6*, World Bank, Washington D.C.

Received: 29.11.2018

Accepted: 19.03.2019

Published: 30.04.2019

Дмитро Дема

кандидат економічних наук,
Житомирський національний агроекологічний університет,
завідувач кафедри фінансів і кредиту, професор
Україна, Житомир
dmitrodema@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1162-4970

Ірина Шевчук

кандидат економічних наук,
Житомирський національний агроекологічний університет,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Україна, Житомир
irenshevchuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9186-9646

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Анотація. У статті досліджено напрями розвитку та елементи механізму оподаткування доходів фізичних осіб. Визначено роль податку у регулюванні доходів населення та зроблено оцінку стану використання його регулюючих можливостей у сучасній системі оподаткування. Визначено особливості оцінки податкового навантаження та наголошено на невідповідності пропорційної системи принципу соціальної справедливості.

Обґрунтовано необхідність посилення регулюючої функції податку через перенесення податкового навантаження на заможні верстви населення засобами прогресивного оподаткування. Підкреслено необхідність поліпшення пільгової політики шляхом запровадження неоподаткованого мінімуму доходів громадян та перегляду пільг з податку на доходи фізичних осіб. Розглянуто та узагальнено іноземний досвід та тенденції індивідуального прибуткового податку в іноземних країнах. Запропоновано напрями реформування податку на доходи фізичних осіб на основі удосконалення окремих елементів механізму оподаткування.

Ключові слова: механізм оподаткування, податкове навантаження, податок на доходи фізичних осіб, податкова ставка, податкові пільги, фіскальне значення

Формул: 0, рис.: 4, табл.: 1, бібл.: 34

JEL Classification: H2, H21, H24, H7

Dmitro Dema

PhD (Economics),
Zhytomyr National Agroecological University,
Head of Department of Finance and Credit, Professor
Ukraine, Zhytomyr
dmitrodema@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1162-4970

Iryna Shevchuk

PhD (Economics),

Zhytomyr National Agroecological University,
Associate Professor of the Department of Finance and Credit
Ukraine, Zhytomyr
irenshevchuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9186-9646

STATE AND PERSPECTIVES OF PERSONAL INCOME TAXATION

Abstract. The article deals with the directions of development and elements of the personal income taxation mechanism. The role of the tax in the regulation of incomes of the population is determined and the state of use of its regulatory capabilities in the modern system of taxation is assessed. The peculiarities of the tax burden assessment are determined and the inconsistencies of the proportional system of the social justice principle are emphasized. The necessity of strengthening the tax regulatory function using the tax burden transfer to the prosperous strata of the population by the progressive taxation tools is substantiated. The necessity of the preferential policy improvement is emphasized by introducing a non-taxable minimum of citizens' income and revision of existing privileges on personal income tax.

The foreign experience and trends of individual income tax in foreign countries are considered and summarized. The dynamics of the individual income tax receipt to the consolidated budget of Ukraine is analyzed taking into account its fiscal sense. The factors of increasing fiscal efficiency are considered and the influence of changes in the interbudgetary distribution of the tax on local budget revenues is estimated.

The directions of the personal income tax reformation on the basis of improvement of certain elements of the taxation mechanism are proposed.

Keywords: tax mechanism, tax burden, personal income tax, tax rate, tax breaks, fiscal value
Formulas: 0, fig.: 4, tabl.: 1, bibl.: 34

JEL Classification: H2, H21, H24, H7

Вступ. Здійснення заходів щодо забезпечення виконання податкових зобов'язань є одним з викликів сьогодення, від яких залежить функціонування бюджетної та податкової систем, а також економіки в цілому. У зв'язку з цим значно підвищилася фіскальна та регульовальна роль оподаткування доходів фізичних осіб, яке стає незамінною складовою сучасного податкового механізму. Несвоєчасна та неповна сплата податків обмежує фінансові можливості держави, уповільнює виконання запланованих економічних і соціальних заходів та перешкоджає економічному зростанню.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Проблеми податкової системи у сфері оподаткування доходів фізичних осіб, а також шляхи їх вирішення досліджено у наукових роботах О. Буцької [Буцька 2013], І. Лютого [Лютий 2018], О. Малишкіна [Малишкін 2015], А. Соколовської [Соколовська 2015], Т. Чижової [Чижова 2014], С. Федорова [Федоров 2017], С. Юшко [Юшко 2018] та іноземних науковців Bikas E. [Bikas 2014], Dźwigoł H. [Dźwigoł 2005; Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2014; Dźwigoł 2015; Dźwigoł 2016; Dźwigoł, Dźwigoł-Barosz 2018; Dźwigoł 2018], Miskiewicz R. [Miskiewicz 2018; Miskiewicz 2018], Owens J. [Owens 2013], Wasserfallen F. [Wasserfallen 2014] та ін.

Чинна методика обчислення податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) базується на недостатньо обґрунтованих елементах, внаслідок чого фіскальні резерви податку не розкриваються повною мірою. Окрім цього, важелі пропорційного оподаткування не

забезпечують диференціацію доходів населення відповідно до сутності регуляторної функції податків. Тому значна кількість наукових публікацій цієї тематики присвячена питанням вдосконалення чинної моделі справляння ПДФО.

Досліджуючи проблеми фінансування місцевих бюджетів, І. Лютий пропонує варіант адміністрування ПДФО з урахуванням інтересів відповідної території на основі адекватного рівня компенсації витрат на надання тих чи інших послуг, а також формування належної мотивації до легалізації доходу та повноти сплати податкових зобов'язань платниками податків [Лютий 2018]. С. Федоров окреслює недоліки чинного податкового законодавства, що обмежують можливість застосування принципу соціальної справедливості [Федоров 2017]. Однак, науковець не конкретизує на податковому інструментарії, що забезпечить поєднання фіскального ефекту від ПДФО та диференціації доходів населення.

Bikas E. акцентує на важливості прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб, за якого дотримується принцип соціальної справедливості. Зазначено, що застосування неоподаткованого мінімуму та прогресивної шкали ставок дозволить змістити податкове навантаження з малозабезпечених верств населення на заможних платників [Bikas 2014]. Буцька О. [Буцька 2013] та О. Малишкін [Малишкін 2015] у своїх наукових працях розглянули підходи до оцінки податкового тиску і запропонували власні методики його оцінки на основі показників податкового навантаження на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, а також коефіцієнту індивідуального і сукупного навантаження відповідно. Проте дані методики поки не інтегровані в сучасні технології адміністрування податків, що уповільнює формування ефективної податкової системи.

В сучасній літературі приділяється увага дослідженню систем оподаткування доходів фізичних осіб в окремих країнах [Johansson, Stenkula, Rietz 2015], а також реформам в системах оподаткування [Altig, Auerbach, Koltikoff, Smetters, Walliser, 2001; Barrios, Dolls, Maftei, Peichl, Riscado, Varga, Wittneben 2019; Peter, Buttrick, Duncan 2010].

Вищезазначене обумовлює відсутність єдності думок науковців щодо найбільш суперечливих і проблемних питань побудови моделі оподаткування доходів фізичних осіб, яка була б фіскально достатньою, соціально справедливою та урівноважувала інтереси держави та платників податків. Важливість вирішення зазначених проблем обумовили вибір теми дослідження, визначили його мету та завдання.

Метою статті є опрацювання теоретичних та методичних аспектів механізму ПДФО та розробка пропозицій щодо його вдосконалення у напрямках зміцнення фіскальної та регуляторної спроможності.

Результати досліджень. Основні елементи сучасного механізму оподаткування доходів фізичних осіб зародилися за часів середньовіччя. Кожному етапу економічного розвитку держави відповідав певний рівень податкової системи, що мобілізувала кошти в державну казну.

Примітивні моделі особистого оподаткування, переважно у формі подушного податку, існували від моменту появи податків і майже до початку ХХ століття. По мірі удосконалення державного устрою та розширення функцій держави, сформувався індивідуальний прибутковий податок, який став не тільки фіскальним знаряддям, а і джерелом певних соціальних гарантій населенню. В Україні оподаткування доходів громадян відіграє провідну роль у податковій системі. Тому неодноразово робилися спроби реформувати прибутковий податок, що знайшло відображення в різноманітних варіантах оподаткування. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» від 26.12.92 р. застосовувалась прогресивна система зі ставками від 12 % до 30 % та неоподаткованим

мінімумом у розмірі від 165 руб. до 900 руб. у 1991 р. та 2300 купонів – у 1992 р. Протягом 1993 р. ставки та інші елементи податку неодноразово змінювалися, що спричиняло коливання податкового навантаження на різні верстви населення, переважно малозабезпечені. Наразі неоподатковуваний мінімум – це умовна величина, що не відповідає своєму економічному призначенню.

Істотні зміни відбулися з 01.01.2004 р. із введенням в дію Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» (втратив чинність), який замінив прогресивну систему нарахування податку на пропорційну. Основна ставка податку для заробітної плати становила 15 % (13 %), поряд з якою застосовувалися додаткові – для доходів отриманих з інших джерел. Громадяни – резиденти України отримали можливість зменшення сукупного доходу за підсумками календарного року на суму податкового кредиту. Це витрати, що понесені платником податку на придбання товарів (робіт, послуг) протягом звітного року. Відбулося розширення бази оподаткування та змінилася система преференцій на основі скасування неоподаткованого мінімуму та введення податкової соціальної пільги [Закон України 2003]. У 2010 р. внаслідок змін податкових норм тенденція лібералізації податкової політики була пролонгована. Податкова ставка для заробітної плати становила 15 % бази оподаткування, а у випадку перевищення 10-кратного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня звітного року, збільшувалась до 17 % та 20 % (з 2015 р.) від суми перевищення.

З 2016 року у рамках чергових змін, відповідно до Закону України від 24.12.2015 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році», було уніфіковано ставку ПДФО для більшості доходів: заробітної плати, виграшів та призів, дивідендів за акціями та інвестиційними сертифікатами, що виплачуються інститутами спільного інвестування, на рівні 18 %. Норма податкового стягнення для дивідендів за акціями та корпоративними правами, нахованими резидентами – платниками податку на прибуток підприємств не змінилася та становить 5 % [Закон України 2015].

Сьогодні за своєю економічною суттю ПДФО – це обов'язковий нецільовий платіж фізичної особи до бюджету з метою фінансування його видатків [Шевчук 2009]. Для досягнення ефективності механізму оподаткування необхідний адекватний податковий інструментарій, через який в рамках податкової політики держави вирішуються фіскальні та соціальні цілі. Механізм оподаткування доходів фізичних осіб являє собою сукупність елементів податкового регулювання особистих доходів та податкових важелів прямого та опосередкованого впливу на процес вилучення частини доходів до бюджету (рис. 1).

Порядок справляння ПДФО базується на обов'язкових елементах, закріплених законодавством: суб'єкт, об'єкт оподаткування та податкова база; податкова ставка; порядок обчислення податку; преференції тощо.

Для здійснення моніторингу виконання податкових зобов'язань та створення відповідного інформаційного середовища в органах Державної фіскальної служби (ДФС) передбачено єдиний державний облік платників податків в електронних реєстрах. Фізичні особи – платники податків реєструються шляхом включення відомостей про них до Державного реєстру фізичних осіб (ДРФО).

До бази даних уносяться дані про резидентів та нерезидентів, які постійно мешкають чи не мають постійного місця проживання в Україні, але мають податковий обов'язок, або є засновниками юридичних осіб, що створені на території України. До окремого реєстру вносяться відомості про фізичних осіб – підприємців та осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю. Так, станом на 01.01.2017 р. у Державному реєстрі налічувалося

44,1 млн осіб, з них 668,5 тис. - іноземці. Протягом 2016 р. зареєструвалося 520 тис. громадян, у т. ч., 30 тис. - іноземці. В окремому реєстрі обліковувалося 21,2 тис. громадян та внесено 1,5 млн змін до облікових карток фізичних осіб [Звіт 2017].

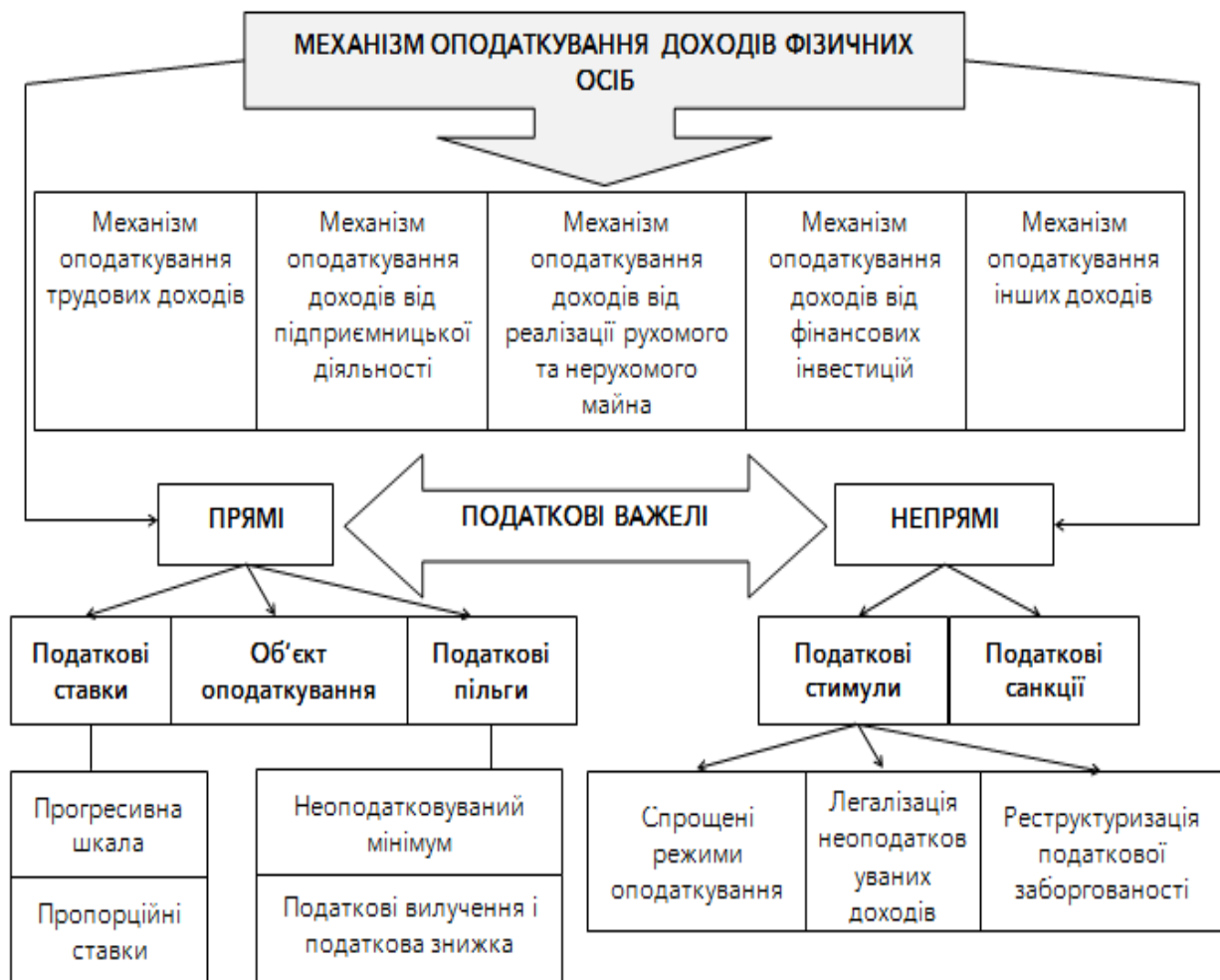


Рисунок 1 - Елементи механізму оподаткування доходів фізичних осіб

Джерело: адаптовано [Шевчук 2009]

Останнім часом податкові органи більше уваги приділяють поліпшенню реєстраційних процедур у зв'язку з тим, що зростає кількість суб'єктів господарювання, наслідком чого є збільшення ризику недоотримання податкових платежів своєчасно та у повному обсязі через зловживання.

Важливим є з'ясування доцільності віднесення до об'єкта оподаткування різних доходів громадян, оскільки розширення бази оподаткування забезпечуватиме збільшення надходжень до бюджету. Перелік доходів, залежно від виду діяльності та джерела походження, на сьогодні є доволі широким. Окрім заробітної плати, яка має найбільшу частку у структурі доходів, оподатковуються доходи від здійснення фінансових інвестицій, операцій з інвестиційними активами, реалізації об'єктів рухомого та нерухомого майна, а також спадщина, виграти, призи та подарунки тощо.

Грошовий вираз об'єкта оподаткування становить податкову базу. При її визначенні враховуються доходи платника, отримані ним у грошовій та у негрошовій формі.

У науковій літературі є багато поглядів на роль податку у державному регулюванні доходів населення та формуванні ресурсів бюджету. Держава через оподаткування доходів фізичних осіб забезпечує дохідну частину бюджету, а також здатна впливати на розмір заощаджень фізичних осіб [Чижова 2014].

В провідних країнах відбувається лібералізація податкової політики. Відповідно до принципу нейтральності сплата податків не повинна підривати стимули до легальної підприємницької діяльності та впливати на прийняття платниками економічних рішень. Податкові реформи супроводжувалися зменшенням граничних ставок податків на доходи, зниженням прогресивності обкладання, скасуванням податкових пільг, введенням податків із нейтральними економічними ефектами [Соколовська 2015].

Суттєвий вплив на рівень доходів чинить податкова політика держави, важливою характеристикою якої є податкове навантаження. Сучасне обґрунтування методики обчислення даного показника, з метою визначення його оптимального рівня дозволить виявити, скорегувати надмірний його рівень та запобігти потенційним податковим правопорушенням [Малишкін, 2015].

У науковій літературі викладено різні методики обчислення податкового навантаження. Найчастіше для його виміру на макрорівні використовують такий показник як частка податкових надходжень у ВВП [Буцька 2013]. Порівнюючи значення цього показника в різних країнах, слід враховувати різницю в економічному середовищі, рівні добробуту населення, структурі суспільних благ тощо. В ЄС, де переважно застосовується прогресивне оподаткування доходів фізичних осіб, максимальна ставка податку на рівні 50 % і більше збереглася у 10 країнах. Для прикладу, у 2000 р. у трьох країнах гранична ставка становила 60 % і більше [Соколовська 2015]. Такий підхід дає можливість скорегувати податковий тиск на малозабезпечених громадян шляхом його зміщення на заможні верстви населення. В Україні застосування таких методик не передбачено, тому актуалізується питання відновлення дії регулювальної функції, що полягає у забезпеченні справедливості і рівномірності оподаткування для підтримання платоспроможного попиту населення. Відтак, механізм оподаткування доходів повинен включати реальні пільги, за допомогою яких можна зменшити податкове навантаження на платників з низьким рівнем добробуту, оскільки регулювальні можливості податкової знижки і податкової соціальної пільги наразі є обмеженими.

Адміністрування податкових соціальних пільг є достатньо трудомістким, а негативним наслідком їх застосування є зменшення податкової бази, внаслідок чого скорочуються обсяги надходжень податків до бюджету. З іншого боку, застосування податкової знижки, об'єктом якої є сума нарахованого податку, теж не приносить бажаних ефектів, в т.ч. і через відсутність закону про загальнообов'язкове медичне страхування, що унеможлиблює документальне підтвердження витрат на лікування. Це значний недолік, оскільки такі витрати складають значну частку у витратах громадян, у тому числі, соціально незахищених. Тому здебільше незначні суми компенсації витрат платників податків, насамперед на оплату навчання, робить цю пільгу незначущою.

Для забезпечення соціальної справедливості провідну роль у механізмі оподаткування відіграє неоподатковуваний мінімум доходів громадян, який зараз не застосовується у вітчизняній податковій практиці. Сутність цієї пільги полягає в забезпеченні задоволення мінімальних життєвих потреб громадян, коли оподаткуванню підлягають тільки доходи, що перевищують встановлений мінімум. Багато науковців вважають необхідним застосування неоподаткованого мінімуму при оподаткуванні доходів громадян, оскільки

це дозволить зменшити базу оподаткування кожного платника та знизити податкове навантаження. При його обчисленні слід застосовувати міжнародні норми, а саме метод мінімального споживчого бюджету. Аналогічна пільга застосовується практично в усіх розвинених країнах, причому його величина враховує сімейний стан платника податку. Оподаткуванню підлягає частка доходу, яка залишається після забезпечення основних життєвих потреб платника.

Натомість, коли для забезпечення економії бюджетних коштів, в умовах стрімкої інфляції гальмується зростання державних соціальних гарантій, не здійснюється їх своєчасний перегляд до економічно обґрунтованого рівня, це зменшує платоспроможність платників, які позбавлені можливості скористатися податковою соціальною пільгою [Юшко 2018].

Податок на доходи фізичних осіб є засобом перерозподілу доходів, в ході якого мобілізовані ресурси перетворюються з особистих на державні. Поряд з ігноруванням регулюючої та стимулюючої функції, відбувається зростання податкових ставок, не поліпшується система надання пільг, що вказує на фіскальну спрямованість механізму даного податку [Лютий, Іванюк 2018]. Тому значення має обґрунтований добір податкової інструментарію, що сприятиме не тільки збільшенню податкових надходжень і задоволенню фіскальних потреб держави, а й забезпечить проведення активної соціальної політики.

Важливим економічним індикатором держави є показник питомої ваги податку у ВВП. Частка індивідуального прибуткового податку (ІПП) у ВВП в європейських країнах коливається у широкому діапазоні. Це обумовлено, з одного боку рівнем економіки, а з іншого - типом економічної моделі. Для порівняння, у постсоціалістичних країнах спостерігається досить низьке значення показника: у Болгарії від 2,8 % у 2010 р. до 3 % у 2016 р. та у Польщі від 4,3 % та 4,8 %, відповідно. Країни з соціальною економічною моделлю демонстрували доволі високу питому вагу ІПП у ВВП: Данія - від 24,9 % до 26 %, Швеція - від 14,8 до 15,7 % у 2010 та 2016 р., відповідно. В неоліберальних країнах цей індикатор становить в середньому: у Німеччині 9 %, в Австрії 9,9 %, а у Великій Британії, що належить до держав з ліберальною економікою 9,7 % [Taxation trends 2018].

Стала частка ПДФО у ВВП показує стабільність та позитивну динаміку економічних процесів країни. Однак, в Україні його середнє значення за останні роки було значно нижчим ніж у розвинених країнах і складало 5,2 %, що є цілком закономірним через майже стагнаційний стан економіки. З 2015 по 2017 рр. відбувалося зростання частки ПДФО у ВВП з 4,6 % до 5,7 %. Однак, така динаміка зумовлена, в першу чергу, більш низькими темпами зростання ВВП, що спостерігалися останнім часом. Податок з особистих доходів посідає важливе місце в забезпеченні фінансової стабільності, соціальної справедливості та сталого економічного розвитку в більшості розвинених країн світу. Причому при оподаткуванні доходів громадян застосовується як прогресивна система прибуткового податку (Велика Британія, Франція, Австрія, Бельгія, Італія, Нідерланди, Фінляндія, Сполучені Штати та ін.), так і пропорційна (Болгарія, Чехія, Естонія).

Прогресивне оподаткування, у поєднанні з неоподатковуваним мінімумом, спрямоване на перенесення податкового навантаження з фізичних осіб з низьким доходом, на тих, чий дохід є досить високим, тому створює передумови для забезпечення принципу соціальної справедливості [Bikas 2014]. У розвинутих країнах ЄС з прогресивним оподаткуванням доходів, податкове навантаження на високодохідні групи населення збереглося на високому рівні (рис. 2).

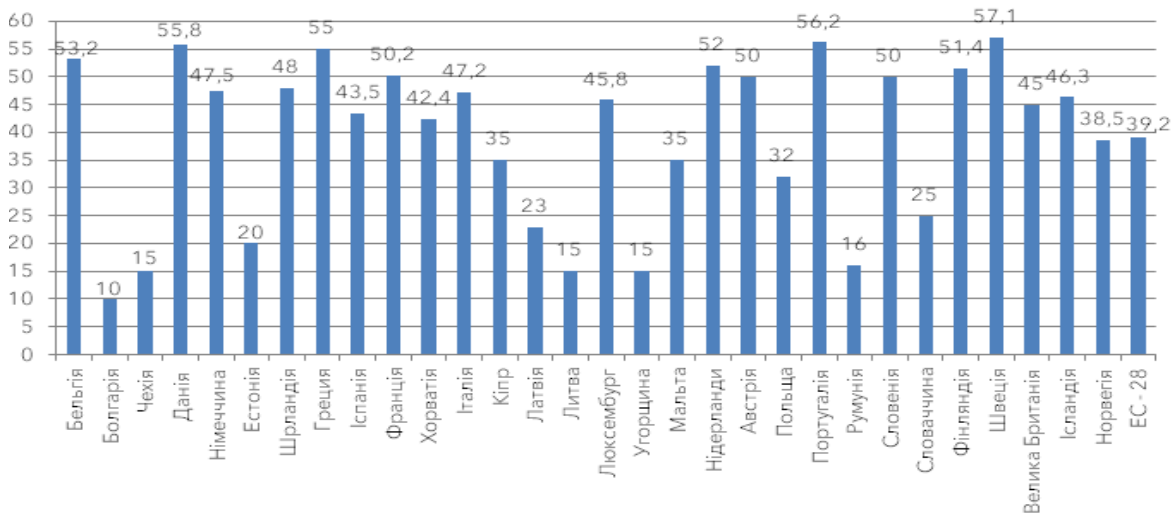


Рисунок 2 - Максимальні ставки індивідуального прибуткового податку в країнах ЕС у 2017 р., %

Джерело: [Taxation trends 2017]

Станом на 2017 р. найвищі максимальні ставки індивідуального прибуткового податку встановлено у Швеції - 57,1 %, Данії - 55,8 %, Португалії - 56,2 %, Греції - 55 %, Бельгії - 53,2 %, Нідерландах - 52 %, Франції - 50,2 %. На достатньо високому рівні оподатковуються надвисокі доходи фізичних осіб в Італії - 47,2 %, Великій Британії - 45 % та ін. Найнижчі граничні ставки застосовуються переважно у постсоціалістичних країнах, у більшості яких поширена пропорційна система, Литві та Чехії - 15 %, Угорщині - 16 %, Болгарії - 10 % [Taxation trends 2017].

У Сполучених штатах максимальна податкова ставка знизилась у 2018 р. з 39,6 % до 37 %, Особливістю є те, що ставки та інтервали доходів прогресивної шкали залежать від категорії суб'єкта: індивідуальні платники податків; одружені платники, які подають декларацію спільно; одружені, що декларуються окремо, голова домогосподарства [Saks 2018].

Податок з особистих доходів громадян в Канаді нараховується за прогресивною шкалою в залежності від доходу за ставками 15 %, 20,5 %, 26 %, 29 % і 33 %. Зокрема, у 2018 р. за найменшою ставкою 15 % оподатковувався дохід до 46,6 тис. канадських дол. на рік, а за максимальною ставкою 33 % дохід понад 205,8 тис. дол. У 2019 р. за ставкою 15 % оподаткуватиметься дохід до 47,6 тис. дол., а гранична ставка 33 % застосовуватиметься до річного доходу понад 210,4 тис. канадських дол. [Canada - Federal 2019].

Таке різноманіття підходів пов'язане, перш за все, зі зростання нерівності доходів у суспільстві, що ускладнює досягнення політичного консенсусу для здійснення структурних реформ, необхідних для досягнення стійких шляхів зростання. Для подолання зростаючої нерівності уряди повинні проводити відповідну регуляторну політику. Емпіричні дані показують, що мінімальна заробітна плата та соціальні програми, спрямовані на групи з низьким рівнем доходу, можуть суттєво змінитися [Owens 2013].

У цьому контексті важливим засобом державної політики диференціації доходів населення є прогресивне оподаткування, основою якого є принцип соціальної справедливості. Податковий кодекс України (ПКУ) визначає його як встановлення

податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків. Для порівняння, в Законі України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 р., що втратив чинність з прийняттям ПКУ, даний принцип полягав у забезпеченні соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи.

Один з підходів до трактування критерію соціальної справедливості полягає в тому, що встановлення податків, податковий контроль та притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства мають відбуватися відповідно до платоспроможності платників податків з урахуванням ризиків соціального напруження, соціального конфлікту, негативного соціального чи економічного впливу на сфери суспільного життя [Федоров 2017].

Основою реалізації принципу соціальної справедливості є задекларовані орієнтири соціальної політики держави. Саме застосування прогресивної шкали здатне забезпечити певну відповідність між розміром доходів і рівнем оподаткування фізичних осіб. Особливо це стосується трудових доходів, які для переважної більшості українців є основним джерелом доходів. З іншого боку, особливістю пропорційної ставки є стабільність при зміні величини доходу. Тому важливим є встановлення її обґрунтованого розміру. Адже, якщо ставка занадто висока, то у платника податку знижуються стимули до легальної діяльності, з'являється бажання зменшити базу оподаткування і, тим самим, зменшити розмір податку. При низьких ставках відбуватиметься зменшення податкових надходжень до бюджету, що є не вигідним для держави. Водночас, пропорційне оподаткування створює нерівномірне податкове навантаження, порушує принцип нейтральності в оподаткуванні. На нашу думку, оподаткування на основі єдиного підходу із застосуванням пропорційної ставки є більш доцільним для оподаткування доходів фізичних осіб відмінних від трудових.

Завдання забезпечення справляння податку на доходи фізичних осіб, з огляду на його бюджетоутворюючу роль, є актуальним для органів ДФС. Тому в Україні у 2013-2017 рр. вживалися заходи, спрямовані на забезпечення повноти нарахування та сплати податку, а також на виявлення та ліквідацію схем мінімізації податкових зобов'язань. В результаті у 2017 р. до зведеного бюджету надійшло 185,7 млрд грн податку, що на 46,9 млрд грн (на 33,8 %) більше, ніж у 2016 р. та у 2,4 раза більше показника 2013 р. (рис. 3).

Особливо стрімке зростання податкових надходжень спостерігалось починаючи з 2015 р. Так, якщо в середньому щорічний темп приросту сукупних надходжень ПДФО до зведеного бюджету в 2013-2014 рр. складав 6-7%, то в 2015 р. - вже 25%, а в 2016 р. - 34%. Результати проведених реформ є суперечливими, оскільки зростання податкових надходжень було зумовлене не стільки покращенням економічної ситуації в країні, зростанням реальної заробітної плати населення, скільки легалізацією тіньових заробітних плат та стрімкою девальвацією гривні та пов'язаних з нею інфляційних процесів.

Окрім цього, органами ДФС було запроваджено фіскальні заходи шляхом змін в податковому законодавстві, які зумовили зростання податкового навантаження на трудові доходи. До них можна віднести введення нових об'єктів оподаткування та розширення чинної бази оподаткування та зміну ставки податку, зокрема процентів за депозитами (з липня 2014 р. оподатковувались за ставкою 15% / 17%, у 2015 р. - 20 %, з 1 січня 2016 р. - 18 %) та пенсій працюючим пенсіонерам (запроваджено з липня 2014 р.).

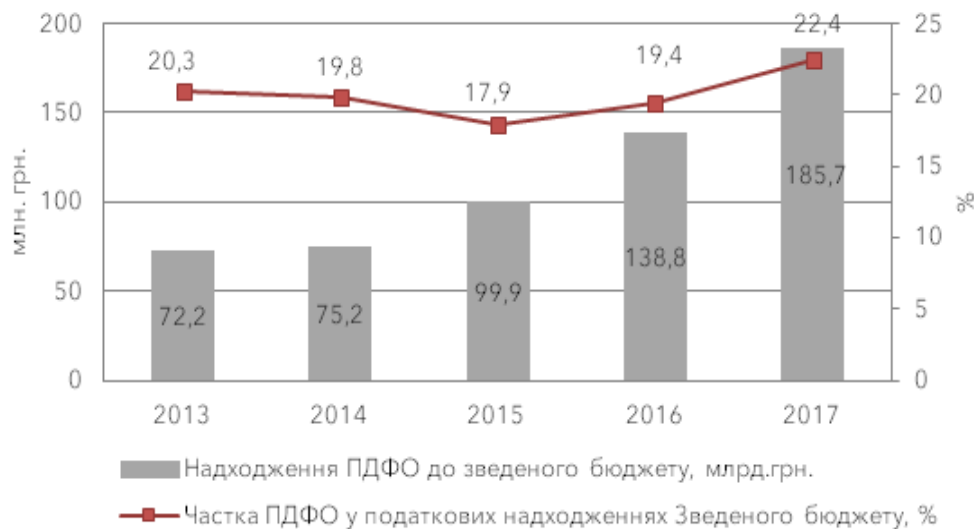


Рисунок 3 - Динаміка надходження ПДФО до зведеного бюджету України

Джерело: складено авторами за даними Офіційного сайту Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua>

Важливою передумовою скорочення податкових надходжень у перспективі є зменшення кількості платників податків, у тому числі, через анексію Криму та військовий конфлікт на сході України, а також зростанням безробіття та масову трудову міграцію населення у розвинуті країни. Тому невідкладного вирішення потребує питання створення нових робочих місць шляхом покращення інвестиційного клімату в країні, що сприятиме поживленню підприємницько-інвестиційного середовища, стабілізації та позитивній динаміці податкових надходжень. Слід відмітити, що назріла об'єктивна необхідність запровадження повного декларування доходів усіма громадянами України, а не лише певними категоріями. Це необхідно було зробити вже давно. Найкращим часом для введення повного річного декларування доходів громадян був 1997 р., оскільки в 1996 р. було проведено грошову реформу України. Якби це було зроблено урядом, на сьогодні ми мали б зовсім іншу країну, а регулююча та стимулююча функції податку на доходи фізичних осіб сприяли вирівнюванню податкового навантаження громадян.

В ході ринкової трансформації актуальною тенденцією є децентралізації державного управління, внаслідок чого виконання певних повноважень делегується місцевим органам влади. Фінансова децентралізація урівноважує механізми надання державних послуг з потребами та інтересами місцевих громад, мешканців, підвищує рівень відповідальності місцевих органів влади за виконання покладених на них функцій, переводить діяльність державного сектора на вищий щабель внаслідок впровадження конкуренції. Зараз однією з основних статей податкових надходжень і джерелом доходів місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб, і тому важливо оцінити вплив податкових нововведень на наповнюваність місцевих бюджетів. За новими нормами з 2015 року більша частина ПДФО (60%), сплаченого на місцевому рівні, перераховується до бюджету об'єднань територіальних громад (ОТГ), 25 % спрямовується до державного бюджету, а 15 % - до обласного. Відновлення фінансування центрального бюджету коштом ПДФО у достатньо значній частці не відповідає меті та не сприяє фінансовому зміцненню ОТГ. Така ситуація показує зворотні тенденції децентралізації в Україні, коли замість зростання ресурсної

бази місцевих бюджетів, відбуваються централізація податкових надходжень від доходів фізичних осіб у центральному бюджеті (рис. 4).

Величина надходжень ПДФО до місцевих бюджетів зросла з 64,6 млрд грн у 2013 р. до 110,7 млрд грн у 2016 р., або на 71 %, однак роль податку у фінансуванні місцевих бюджетів знизилася з 61,4 % до 48,2 %. Водночас, у 2017 р. надходження податку до державного бюджету збільшилися у 9,8 раза проти з 2013 р. з 7,6 млрд грн до 75 млрд грн. Таке стрімке зростання обумовлене тим, що, по-перше, сукупні надходження від військового збору та ПДФО з процентів за депозитами спрямовувалися до центрального бюджету; по-друге, зміною норм розподілу податку із заробітної платні між бюджетними рівнями.

В даний час основними каналами фінансування місцевих ресурсів є податок із заробітної платні, з виплат військовослужбовцям, з відсоткових доходів, пенсій та за результатами річного декларування. Окрім цього, Законом України «Про внесення змін до ПКУ та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 10.07.2018 р. окреслено додаткові джерела збільшення фінансової бази місцевого самоврядування за рахунок ПДФО з орендної плати за земельні ділянки (паї). Відтепер, податок з орендної плати за земельні ділянки (паї) зачислятиметься до місцевих бюджетів за розташуванням земельних ділянок [Закон України 2018].



Рисунок 4 - Динаміка надходжень ПДФО до місцевих бюджетів

Джерело: складено авторами за даними Офіційного сайту Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua>

Однак, вдосконалення механізму оподаткування доходів фізичних осіб нерозривно пов'язано з поліпшенням якості адміністрування податку органами ДФС. Тому на порядок денний постає питання реформування податкового адміністрування, яке повинно відбуватися не тільки з урахуванням фіскальних інтересів держави, а і можливостей системи податкових преференцій, рівня податкової культури суспільства та інших факторів.

Відтак, при поліпшенні податкових технологій слід орієнтуватися на:

- перебудову організаційної структури органів ДФС;
- збалансування витрат на адміністрування податків;
- реформування інформаційно-комунікаційних, адміністративних та аналітичних процедур діяльності податкових органів;

- забезпечення невідворотності покарання за порушення вимог податкового законодавства платниками;
- осучаснення взаємин податкових органів з платниками податків на основі поширення електронних сервісів;
- покращання методик податкових перевірок на основі запровадження непрямих методів аналізу та поліпшення процедур обміну інформацією між різними державними та фінансовими органами;
- запровадження повного декларування доходів громадянами України;
- скорочення готівкових розрахунків;
- посилення контролю за обліком доходів суб'єктами підприємницької діяльності.

Чинний механізм оподаткування доходів фізичних осіб потребує істотних змін. По-перше, з метою корегування податкового навантаження на платників з різним рівнем доходів необхідно повернутися до прогресивної системи оподаткування заробітної плати. По-друге, потребують розробки адекватні сучасним умовам методики справляння та контролю за нарахуванням ПДФО з пасивних доходів, від фінансових інвестицій, реалізації рухомого та нерухомого майна та ін. Це сприятиме подоланню зловживань, які дискредитують і використовують недосконалий податковий механізм для ухилення від сплати податку, дасть можливість більш повно розкрити його фіскальні резерви та збільшити податкові надходження до бюджетів усіх рівнів.

Висновки. Проведене дослідження показує значущість оподаткування доходів громадян, що дозволяє забезпечувати сталі надходження до бюджету і використовувати регульовальні властивості податку.

Аналіз розвитку податкових систем іноземних країн вказує на те, що зростання податкових надходжень обумовлене збільшенням податкової бази, розширенням об'єкту оподаткування і застосуванням прогресивних ставок із достатньо високим їх граничним рівнем та декларуванням доходів. Натомість в Україні тенденції забезпечення мобілізації податку є суперечливими. По-перше, одним із факторів, який вплинув на номінальне зростання надходжень ПДФО, є інфляція. По-друге, прослідковується зменшення надходжень до місцевого бюджету через зміну частки розподілу податку між бюджетними рівнями на користь державного, що в перспективі обмежуватиме фінансову самостійність органів місцевого самоврядування. Однак, фіскальна роль ПДФО в Україні залишається досить сталою, його надходження є періодичними, а отже прогнозованими. Тому виникає необхідність посилення податкового контролю за доходами як головним елементом адміністрування податків органами ДФС. Формальне зростання надходжень ПДФО було зумовлене не стільки збільшенням реальних доходів чи детінізацією заробітних плат, скільки зростанням навантаження на трудові доходи населення, високими темпами інфляції, введенням військового збору та розширенням об'єкта оподаткування. Окрім вдосконалення окремих елементів механізму оподаткування доходів фізичних осіб, необхідно мобілізувати невикористані резерви нарощування податкових надходжень до бюджету. До них можна віднести зростання доходів громадян; зниження рівня трудової міграції працездатного населення та створення нових робочих місць; підвищення ділової активності та інші об'єктивні чинники, що повинні активізуватися із розвитком ринкової економіки.

Не менш важливим в оподаткуванні доходів фізичних осіб на сучасному етапі розвитку економіки є посилення контролю за обліком доходів громадян та введення повного річного декларування доходів всіма громадянами України. Якщо цього не зробити, то в найближчій перспективі побороти корупцію та тіньову економіку буде неможливо.

Література

- Буцька, О. Ю. (2013). Методика оцінки податкового навантаження: порівняльний аналіз. *Агросвіт*, 24, 25-27.
- Звіт Державної фіскальної служби України за 2017 рік. URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/223549.PDF>
- Лютий, І. & Іванюк, В. (2018). Оподаткування доходів фізичних осіб та місцеві фінанси: суперечності й перспективи їх розв'язання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*, 1(196), 53-60. Retrieved from http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/04/196_53-60.pdf
- Малишкін, О. (2015). Коефіцієнт податкового навантаження на мікро-рівні: розрахунок та застосування. *Бухгалтерський облік і аудит*, 1, 18-25. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2015_1_4.
- Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/>
- Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році. Закон України від 24.12.2015 р. № 909-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19>.
- Про внесення змін до ПКУ та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств. Закон України від 10.07.2018 р. № 2497-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19>.
- Про податок з доходів фізичних осіб. Закон України від 22.05.2003р. № 889-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-15>.
- Соколовська, А. М. (2015). Концепція ліберальної податкової реформи: доцільність і можливість реалізації в Україні. *Фінанси України*, 12, 12-31.
- Федоров, С. (2017). Принцип соціальної справедливості податкової системи України як оцінне поняття. *Підприємництво, господарство і право*, 10, 160-165.
- Чижова, Т. В. (2014). Податок на доходи фізичних осіб: наукові постулати та практичні аспекти функціонування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*, Випуск 6, Ч. 5, 103-106.
- Шевчук, І. В. (2009). Механізм оподаткування доходів фізичних осіб в ринкових умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: 08.00.08. Київ.
- Юшко, С. В. (2018). Використання податкової ставки як інструменту забезпечення зростання доходів бюджету в Україні. *Фінанси України*, 2, 109-128.
- Altig, D., Auerbach, A. J., Koltikoff, L. J., Smetters, K. A., & Walliser, J. (2001). Simulating Fundamental Tax Reform in the United States. *American Economic Review*, 91(3), 574-95. <https://doi.org/10.1257/aer.91.3.574>
- Barrios, S., Dolls, M., Maftai, A., Peichl, A., Riscado, S., Varga, J., & Wittneben, C. (2019). Dynamic Scoring of Tax Reforms in the European Union. *Journal of Policy Analysis and Management*, 38(1), 239-62. <https://doi.org/10.1002/pam.2019.38.issue-1>
- Bikas, E., Subačienė, R., Astrauskaitė, I., & Keliuotytė-Staniulienė, G. (2014). Evaluation of the personal income progressive taxation and the size of tax-exempt amount in Lithuania. *Ekonomika*, 3(93), 84-101. <https://doi.org/10.15388/Ekon.2014.0.3882>.
- Canada - Federal 2019 and 2018 Tax Brackets and Marginal Tax Rates. Retrieved from <https://www.taxtips.ca/taxrates/canada.htm>
- Dźwigoł, H. (2018). Współczesne procesy badawcze w naukach o zarządzaniu. Uwarunkowania metodyczne i metodologiczne. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].

- Dzwigoł, H., & Dźwigoł-Barosz, M. (2018). Scientific Research Methodology in Management Sciences. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(25), 424-437. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136508>
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2015). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami* (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. [in Polish].
- Johansson, D., Stenkula, M., & Rietz, G. D. (2015). Capital income taxation of Swedish households, 1862-2010. *Scandinavian Economic History Review*, 63(2), 154-177. <https://doi.org/10.1080/03585522.2014.980314>
- Miskiewicz, R. (2018). Transparency in Knowledge Transfer Processes in an Enterprise. *Przegląd Organizacji*, 8, 10-17.
- Miskiewicz, R. (2017). Knowledge in the Process of Enterprise Acquisition. *Progress in Economic Sciences*, 4, 415-432. <https://doi.org/10.14595/PES/04/029>
- Owens, J. (2013). Tax policy in the 21st century: new concepts for old problems. *Global governance programme*, 05. Retrieved from http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/28499/2013-5-Policy%20Brief_RSCAS_GGP.pdf?sequence=1
- Peter, K. S., Buttrick, S., & Duncan, D. (2010). Global Reform of Personal Income Taxation, 1981-2005: Evidence from 189 Countries. *National Tax Journal*, 63(3), 447-78. <https://doi.org/10.17310/ntj.2010.3.00>
- Saks, B. B. (2018). United States. Individual taxes on personal income. *Worldwide Tax Summaries*. Retrieved from <http://taxsummaries.pwc.com/ID/United-States-Individual-Taxes-on-personal-income>
- Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2017 edition (2017). - Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2017.pdf
- Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2018 edition (2018). - Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/.../taxation_trends_report_2018.pdf
- Wasserfallen, F. (2014). How Economic and Political Integration Drifted Apart: The Case of Tax Centralization. *Journal of Common Market Studies*, 52(2), 420-435 <https://doi.org/10.1111/jcms.12099>

Reference

- Altig, D., Auerbach, A. J., Koltikoff, L. J., Smetters, K. A., & Walliser, J. (2001). Simulating Fundamental Tax Reform in the United States. *American Economic Review*, 91(3), 574-95. <https://doi.org/10.1257/aer.91.3.574>

- Barrios, S., Dolls, M., Maftai, A., Peichl, A., Riscado, S., Varga, J., & Wittneben, C. (2019). Dynamic Scoring of Tax Reforms in the European Union. *Journal of Policy Analysis and Management*, 38(1), 239-62. <https://doi.org/10.1002/pam.2019.38.issue-1>
- Bucjka, O. Ju. (2013). Metodyka ocinky podatkovogho navantazhennja: porivnjalnyj analiz. *Aghrosvit [Agrosvit]*, 24, 25-27.
- Bikas, E., Subaciene, R., Astrauskaite, I. (2014). Evaluation of the personal income progressive taxation and the size of tax-exempt amount in Lithuania. *Ekonomika [Economics]*, vol. 3, 93, 84-101
- Canada - Federal 2019 and 2018 Tax Brackets and Marginal Tax Rates. Retrieved from <https://www.taxtips.ca/taxrates/canada.htm>
- Chyzhova, T. V. (2014). Podatok na dokhody fizychnykh osib: naukovi postulaty ta praktychni aspekty funkcionuvannja. *Naukovyj visnyk Khersonskogo derzhavnogho universytetu [Scientific Journal of Kherson State University. Series «Economic Sciences»]*, Vypusk 6, Ch. 5, 103-106.
- Dźwigoł, H. (2018). Współczesne procesy badawcze w naukach o zarządzaniu. *Uwarunkowania metodyczne i metodologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].
- Dzwigoł, H., & Dźwigoł-Barosz, M. (2018). Scientific Research Methodology in Management Sciences. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(25), 424-437. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136508>
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2015). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami* (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. [in Polish].
- Fedorov, S. (2017). Pryncyp socialjnoji spravedlyvosti podatkovoji systemy Ukrainy jak ocinne ponjattja. *Pidpryjemnyctvo, gho gospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, Economy and Law]*, 10, 160-165.
- Johansson, D., Stenkula, M., & Rietz, G. D. (2015). Capital income taxation of Swedish households, 1862-2010. *Scandinavian Economic History Review*, 63(2), 154-177. <https://doi.org/10.1080/03585522.2014.980314>
- Jushko, S. V. (2018). Vykorystannja podatkovoji stavky jak instrumentu zabezpechennja zrostantnja dokhodiv bjudzhetu v Ukraini. *Finansy Ukrainy [Finance of Ukraine]*, 2, 109-128.
- Lutyi, I. & Ivanyuk, V. (2018). opodatkovannja dohodiv fizichnih osib ta mistsevi finansi: superechnosti y perspektivi yih rozv'yazannja. *Visnyk kiyivskogo natsionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics]*, 1(196), 53-60. Retrieved from http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/04/196_53-60.pdf
- Malyskin, O. (2015). Koeficijent podatkovogho navantazhennja na mikro-rivni: rozrakhunok ta zas-tosuvannja. *Bukhghalterskyj oblik i audit [Accounting and auditing]*, 1, 18-25. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2015_1_4.

- Miskiewicz, R. (2018). Transparency in Knowledge Transfer Processes in an Enterprise. *Przegląd Organizacji*, 8, 10-17.
- Miskiewicz, R. (2017). Knowledge in the Process of Enterprise Acquisition. *Progress in Economic Sciences*, 4, 415-432. <https://doi.org/10.14595/PES/04/029>
- Oficijnyj sajt Derzhavnoji kaznachejskoi sluzhby Ukrainy. URL: <https://www.treasury.gov.ua/>
- Owens, J. (2013). Tax policy in the 21st century: new concepts for old problems. *Global governance programme*, 05. Retrieved from http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/28499/2013-5-Policy%20Brief_RSCAS_GGP.pdf?sequence=1
- Peter, K. S., Buttrick, S., & Duncan, D. (2010). Global Reform of Personal Income Taxation, 1981-2005: Evidence from 189 Countries. *National Tax Journal*, 63(3), 447-78. <https://doi.org/10.17310/ntj.2010.3.00>
- Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhetnykh nadkhodzen u 2016 rotsi. Zakon Ukrainy vid 24.12.2015 r. № 909-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19>
- Pro vnesennya zmin do PKU ta deyakih zakoniv ukrajini schodo stimulyuvannya utvorennya ta diyalnosti simeynih fermerskih gospodarstv. Zakon Ukrajini vld 10.07.2018 r. № 2497-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19>.
- Pro podatok z dohodiv fizichnih osib. Zakon Ukrajini vid 22.05.2003r. № 889-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-15>.
- Saks, B. B. (2018). United States. Individual taxes on personal income. *Worldwide Tax Summaries*. Retrieved from <http://taxsummaries.pwc.com/ID/United-States-Individual-Taxes-on-personal-income>
- Sokolovs'ka, A. M. (2015). Konceptcija liberaljnoji podatkovoji reformy: dociljnistj i mozhlyvistj realizaciji v Ukrajinu. *Finansy Ukrainy [Finance of Ukraine]*, 12, 12-31.
- Shevchuk, I. V. (2009). *Mehanizm opodatkovannya dohodiv fizichnih osib v rinkovih umovah [Tax mechanism of person's incomes at the market economy]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2017 edition (2017). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2017.pdf
- Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2018 edition (2018). - Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/.../taxation_trends_report_2018.pdf
- Wasserfallen, F. (2014). How Economic and Political Integration Drifted Apart: The Case of Tax Centralization. *Journal of Common Market Studies*, 52(2), 420-435 <https://doi.org/10.1111/jcms.12099>
- Zvit Derzhavnoji fiskaljnoji sluzhby Ukrainy za 2017 rik. URL: [http:// http://sfs.gov.ua/data/files/223549.PDF](http://sfs.gov.ua/data/files/223549.PDF)

Received: 15.03.2019

Accepted: 01.04.2019

Published: 30.04.2019

Наталія Якимчук

доктор юридичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Україна, Київ
n.yakymchuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4848-2323

Ганна Власова

доктор юридичних наук, професор,
ПВНЗ "Європейський університет"
Україна, Київ
vlasovaann@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5616-3904

Оксана Вайцеховська

кандидат юридичних наук,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Україна, Чернівці
o.vaytsehovska@chnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-2313-033X

Петро Цимбал

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
Національний університет фіскальної служби України
Україна, Ірпінь
tsymbal52@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-7244-4669

Юлія Балюк

кандидат юридичних наук,
ПВНЗ "Європейський університет"
Україна, Київ
ukmiko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7222-5493

**ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
МІСТ В МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ**

Анотація. Стаття присвячена питанню міжнародної правосуб'єктності міст як субнаціональних осіб. Стрімка урбанізація міст, сучасні процеси децентралізації влади в країнах та зростання економічної глобалізації в світі обумовили збільшення самостійності субнаціональних осіб (особливо такого їх різновиду як міста). Сферою найбільшого прояву такої самостійності є економічна, в межах якої, міста під час вирішення економіко-господарських питань місцевого рівня все частіше вступають у зовнішньоекономічні відносини не тільки з зарубіжними юридичними

особами, але й з міжнародними міжурядовими організаціями та урядами зарубіжних країн. Стрімке зростання і такої зовнішньоекономічної діяльності, правовим підґрунтям якої, як правило, виступають міжнародні договори між країнами, викликало неоднозначне розуміння правового статусу субнаціональних осіб та надзвичайно актуалізувало дослідження даної проблематики в контексті визначення їх міжнародної правосуб'єктності.

В статті проаналізовані доктринальні підходи до поняття «суб'єкт міжнародного права» та критеріїв їх виокремлення з інших правових осіб, що приймають участь у відносинах з іноземним елементом. Досліджені основоположні міжнародні документи і нормативно-правові акти зарубіжних країн, що регулюють на національному рівні правовий статус територіальних громад міст як суб'єктів місцевого самоврядування і наділяють правами вступати самостійно та відповідально в транскордонні договірні відносини. Досліджуючи форми співпраці міст на регіональному та універсальному рівнях, розмежовано такі форми мережевої співпраці міст як інфраструктурні, що є факторами міжнародно-правового регулювання (спрямовані на економічну солідарність), та політичні, в яких міста виступають часто агентами міжнародних міжурядових організацій.

На підставі аналізу міжнародних документів та національних правових актів, що регулюють правовий статус субнаціональних осіб та їх відносини з суб'єктами міжнародного права, а також вітчизняної та зарубіжної доктрини міжнародної правосуб'єктності сформульовано науковий підхід до статусу міст в економічних відносинах з іноземним елементом. Визначено міста як компліментарні (субстанціональні) суб'єкти міжнародних правовідносин з особливою міжнародною правосуб'єктністю: в формально-правовій площині вони наділяються правами в зовнішньоекономічній діяльності правовими нормами національного права, якими дані відносини і регулюються; аналогічно державам міста (як і інші субнаціональні особи) є представниками публічного інтересу громад міст; в економічно-практичній площині діють як самостійні суб'єкти економічних відносин міжнародного характеру.

Проілюстровано ознаки бурхливого розвитку «міської дипломатії», яка на фоні децентралізації влади на місцях та економічної глобалізації спричинила розширення обсягу міжнародної правосуб'єктності в практиці зовнішньоекономічних відносин та обумовила поступову зміну їх міжнародної правосуб'єктності в міжнародних актах.

Ключові слова: територіальна громада, міжнародна правосуб'єктність, регулювання, місто, місцеве самоврядування

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 76

JEL Classification: K33, M38

Nataliya Yakymchuk

Doctor of Science (Law), Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Ukraine, Kyiv
n.yakymchuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4848-2323

Ganna Vlasova

Doctor of Science (Law), Professor,
European University
Ukraine, Kyiv
vlasovaann@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5616-3904

Oksana Vaitsekhovska

PhD (Law),
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Ukraine, Chernivtsi
o.vaytsehovska@chnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-2313-033X

Petro Tsymbal

Doctor of Science (Law), Professor,
National University of the Fiscal Service of Ukraine
Ukraine, Irpin
tsymbal52@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-7244-4669

Yuliia Baliuk

PhD (Law),
European University
Ukraine, Kyiv
ukmiko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7222-5493

**TO THE QUESTIONS OF INTERNATIONAL LEGALITY OF LOCAL COMMUNITY IN
THE INTERNATIONAL LEGAL ECONOMIC RELATIONS**

Abstract. The article is devoted to the issue of international legal personality of cities as subnational persons. The rapid urbanization of cities, modern processes of decentralization of power in the countries and the growth of economic globalization in the world have led to an increase in the autonomy of subnational individuals (especially such their kind as cities). The sphere of greatest manifestation of such independence is economic, within which, cities are increasingly entering into foreign economic relations not only with foreign legal entities, but also with international intergovernmental organizations and governments of foreign countries when solving economic and economic issues of local level. The rapid growth and such foreign economic activity, the legal basis of which, as a rule, are international treaties between the countries, has caused ambiguous understanding of the legal status of subnational persons and highly actualized the research of this problem in the context of determining their international legal personality.

The article analyzes the doctrinal approaches to the concept of "subject of international law" and the criteria for their separation from other legal entities participating

in relations with a foreign element. The basic international documents and normative legal acts of foreign countries that regulate the legal status of territorial communities of cities as subjects of local self-government and give the rights to enter into a contractual relationship on their own and in a responsible manner in a transboundary context are investigated. Exploring the forms of urban cooperation at the regional and universal levels, the following forms of networking of cities as infrastructures, which are factors of international legal regulation (aimed at economic solidarity) and political ones, in which cities often act as agents of international intergovernmental organizations, are distinguished.

Based on the analysis of international documents and national legal acts regulating the legal status of subnational persons and their relations with subjects of international law, as well as domestic and foreign doctrines of international legal personality, a scientific approach to the status of cities in economic relations with a foreign element is formulated. Cities are defined as complementary (substantive) subjects of international legal relations with a special international legal personality: in the formally-legal plane they are granted the rights in foreign economic activity by the legal norms of the national law, which these relations are regulated; similarly to the states, cities (like other subnationals) are representatives of the public interest of the communities of cities; in the economic-practical plane act as independent subjects of economic relations of an international character.

Illustrated signs of the rapid development of "city diplomacy", which, on the background of decentralization of authorities to territorial communities and economic globalization, led to the expansion of the scope of international legal personality in the practice of foreign economic relations and caused a gradual change in their international legal personality in international acts.

Keywords: territorial community, international legal personality, regulation, city, local government

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 76

JEL Classification: K33, M38

Вступ. Інтенсивне переселення людей з сільської місцевості в міста призвело до того, що починаючи з 2007 року вперше в історії більша частина людства живе в містах [Katz, Bradley 2014]. Останні п'ять десятиліть стали свідченням справжнього вибуху міст, особливо в країнах, що розвиваються. Ще в 1950 році в містах проживала одна третина населення планети, а в перспективі до 2050 року міське населення повинно скласти близько 6 млрд. людина, або дві третини всіх живих на земному шарі [Саямов]. Відбувається постійне зростання як суперфіцій, мегаполісів, міських конгломератів, які налічують 10 мільйонів і більше людей, так і активний розвиток малих та середніх міст у всьому світі.

Це дозволяє говорити про те, що міста сьогодні набувають особливого значення для всієї світової спільноти, особливо враховуючи, що географія влади зміщується, а коло акторів транскордонної дипломатії розширюється.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в Європі паралельно з інтенсифікацією децентралізації влади в Європейських державах і посиленням правового статусу регіонів та муніципалітетів дають підстави робити висновок, що XXI століття буде століттям регіоналізму, демократизації та децентралізації у всьому світі [Ежевский

2008; Miśkiewicz 2009; Miśkiewicz 2016; Miśkiewicz 2018]. Незважаючи на те, що в міжнародних відносинах основну роль суб'єктів міжнародного права продовжують відігравати держави, все активніше починають проявляти себе інші, недержавні, актори, до яких відносяться суб'єкти федерації, автономії, міста (муніципалітети) та мережі міст, появу яких провокували розвиток глобальної економіки та процеси урбанізації.

В центрі уваги досліджень сьогодення – феномен міста та світової системи міст [Smith, Doel 2011].

Аналіз досліджень та постановка завдання. Фундаментальне підґрунття дослідження питання суб'єктів міжнародного права і зокрема міжнародного економічного права складають праці таких сучасних зарубіжних юристів-міжнародників, як Х. А. Барберіс, Д. Бедерман, М. Беджуї, М. Віраллі, В. Деган, Дж. Дюгард, А. Кассесе, Дж. Клабберс, Дж. Крауфорд, А. К. Ліндблом, П. Маланчук, Ф. Манн, П. Менон, Р. Мюллерсон, Е. Нейман, К. Парлетт, Р. Портманн, А. А. К. Тріндаде, Р. Хіггінс.

До числа визнаних українських дослідників питань міжнародної правосуб'єктності учасників міжнародних відносин слід віднести таких вчених, як В. Буткевич, А. Дмитрієв, В. Кононенко, Д. Кулеба, Г. Курдюков, Л. Моджорян, А. Овчаренко, В. Репецький, В. Теліпко, Л. Тимченко, Н. Шаповалова, Д. Фельдман, А. Фердросс, М. Черкес, С.В. Черниченко.

Спеціальне дослідження суб'єкта міжнародного права здійснив О. Тарасов, а питання суб'єктів міжнародного фінансового права досліджували Ю.А. Ровінський, В. І. Лісовський, В. М. Шумілов, Г. В. Петрова, Л. Л. Лазебник та інші науковці.

Окремих питань міжнародної правосуб'єктності субнаціональних утворень в своїх працях торкались такі вчені як Н.Беліні, А. Брамінті, Я. Войтерс, П. Йоэнніеми, Лін де Сміт, А. Сергуннин та інші. В останній час більш активно проводяться економічні та політологічні дослідження міста (мініципалітету) як учасника міжнародних відносин, зокрема в працях таких вчених, як Дж. Бредли, М. Доел, Е. Дробишев, Б. Катц, Е. Попов, Ю. Саямов, Р. Сміт, П. Тейлор, С. Хандрей, а також підприємств у працях Х. Джвігола [Dźwigoł 2003; Dźwigoł 2004; Dźwigoł 2005; Dźwigoł 2010; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2014; Dźwigoł 2015; Dźwigoł 2016] та інших. Однак спеціальні дослідження такого суб'єкта міжнародного економічного права як місто не проводилися.

Щодо зовнішньоекономічних відносин субнаціональних одиниць, то в міжнародно-правовій літературі вони не розглядалось.

Метою даної статті є визначення правового статусу територіальних громад міст в міжнародних економічних відносинах.

При дослідженні був застосований комплекс філософсько-світоглядних, спеціально-наукових і загальнонаукових методів, що дало можливість поєднати гносеологічний, соціально-філософський та міжнародно-правовий аналіз особливостей транскордонних відносин економічного характеру. За допомогою методів аналізу і синтезу в статті здійснено аналіз поняття міжнародної правосуб'єктності та визначені особливості правового статусу міст в зовнішньоекономічних відносинах. Порівняльний метод використовувався під час порівняльної характеристики правового статусу держав та субнаціональних осіб. Історико-логічний метод дозволив проаналізувати еволюцію становлення правосуб'єктності територіальних громад та розвиток

співпраці між субнаціональними особами різних країн. В свою чергу системний метод допоміг визначити місце субнаціональних осіб в сучасній системі учасників міжнародних відносин. Застосування формально-юридичного методу дозволило проаналізувати зміст міжнародних документів та внутрішньодержавних законів, якими регулюються зовнішньоекономічні відносини міст.

Результати дослідження. Міста постають перед викликами сьогодення і діють як міські лабораторії, які інтелектуально розробляють рішення для вирішення міських проблем, що часто виходять за рамки кордонів, а тому виникає необхідність формування міжміського спілкування та організаційних платформи для демократичного їх обговорення з представниками інших міст [Muggah, Zarata-Garesche 2016].

Зростаюча роль міст і місцевих влад, звичайно ж, не пройшла поза увагою ООН, під егідою якої пройшла в 1996 році Конференція ООН з питань населених пунктів, відома як Хабітад-2", під час якої держави-члени Організації Об'єднаних Націй визнали місцеву владу як важливого партнера у впровадженні в життя програм миру і розвитку планетарного масштабу " [Саямов 2004].

Проте довгий час дослідженню правового положення міст (муніципалітетів) в міжнародних правовідносинах і в світовій політиці не приділялося належної уваги, що пояснюється домінування традиційного погляду на природу міжнародних відносин.

Слід нагадати, що міста - це перші і найбільш постійні поселення людства і, можливо, найстаріші дипломатичні актори. Древні міста Месопотамії та Анатолії займалися регулярним обміном представниками для взаємного визнання та торговцями, які проводили торгові місії [Fishbone 2015]. Світовими містами визнавали Вавилон, Рим та Афіни, які були мегаполісами особливого культурно-релігійного значення з розвиненими дипломатичними відносинами.

В епоху Ренесансу потужні італійські міста Венеція та Мілан були серед перших, хто став направляти за кордон постійні дипломатичні місії та створити організовану систему дипломатичної діяльності. Найбільші міста-держави, такі як Ченду в Китаї та Венеція в Італії, відіграли величезну роль у формуванні умов торгівлі між товарами

Ганзейська (Любецька) унія, що об'єднала близько 200 вільних німецьких міст, представники яких регулярно збирались на з'їзди в Любеку для вироблення загальних правил і законів. Підтримувала і захищала торгівлю від феодалів і піратів у Північній Європі 14-17 століттях (до 1669 року). З часу підписання Вестфальського договору у 1648 році, вільні міста втрачають свою самостійність у зовнішній політиці, яка стає прерогативою держав.

Під час Віденського конгресу (1815 р.) було затверджено принципи державної централізації дипломатії, згідно з якими зовнішньополітичні питання належать передусім до компетенції національних урядів та їх міністерств закордонних справ.

З того часу міжнародна система, включаючи систему міжнародного права, була цілеспрямовано розроблена для реалізації інтересів суверенних держав.

Проте після понад 300 річної перерви міста почали проявляти все більшу активність не лише в економічних міжнародних відносинах у політичного характеру взаємодії передусім як посередники у вирішенні глобальних питань людства, а й застосовуючи існуючі форми міжнародного співробітництва та створюючи

мережі міста та транскордонні їх асоціації, приймаючи задля досягнення спільного інтересу документи та укладаючи договори, правовий зміст яких не може бути однозначно віднесений до предмету правового регулювання міжнародного приватного права.

В науці міжнародного права питання суб'єктів міжнародного права вважається основним, а сутність і природа міжнародного права є похідними від природи і сутності суб'єктів міжнародного права [Буткевич, Мицик, Задорожній 2002]. В останні десятиліття в науковій літературі триває дискусія навколо правового статусу осіб, що приймають участь у відносинах міжнародного характеру. Міжнародні організації та рухи, транснаціональні корпорації, релігійні та етнічні об'єднання здавна є учасниками зв'язків між державами і народами.

Традиційні і нетрадиційні учасники міжнародних відносин не розділені чітким кодоном. Навпаки, вони тісно взаємодіють, напрацювання і досвід міжнародного спілкуванні перших поглинаються другими і навпаки, Міжнародні організації, що створюються державами, так і їх децентралізованими публічними утвореннями (їх суб'єктами, автономіями, містами, територіальними громадами тощо) наділяються повноваженнями від імені владних органів, які представляють або населення усієї держави – народ, націю, або окремого мегаполісу – громад міст тощо. Права територіальних громад в особі їх органів взаємодіяти та основі їх самостійності (межі якої встановлені в Конституції та законі), та в межах та відповідно до встановлених повноважень одержали своє закріплення як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Це спонукає визначити правове положення міст (муніципалітетів) в міжнародних правовідносинах.

Інститут міжнародної правосуб'єктності є центральним в системі міжнародного права. Його норми шляхом закріплення юридичних можливостей (так би мовити «право на права»), допомагають вийти на суб'єктів міжнародного права, на їхні права та обов'язки, в кінцевому підсумку – на міжнародний правопорядок в цілому [Буткевич, Мицик, Задорожній 2002]. Поняття суб'єкта міжнародного публічного права насамперед вимагає чіткого розуміння більш широкого поняття "суб'єкт міжнародного права".

Кулеба Д. І. зазначає, що розробка теорії суб'єкта міжнародного права, виходячи з тих вимог, яким він має відповідати з метою забезпечення ефективного функціонування цього права та досягнення його цілей, дозволяє не тільки пояснити, а й обґрунтувати характер суб'єктів та потребу їхньої різноманітності [Кулеба 2009]. Спектр наукових поглядів щодо питання кола суб'єкта міжнародного права досить широкий – від позицій, що єдиним суб'єктом міжнародного права є виключно держава (Л. Моджорян [Моджорян 1958]), до наукових позицій, що таким суб'єктом може бути тільки індивід (Ж. Ссель).

Серед різноманіття наукових позицій щодо даного питання можна виділити найбільш поширені.

Перша група вчених визнає такими лише держави. Ця позиція вважається "догматичною", такою, що панувала до Другої світової війни.

Нагадаємо, що в 1789 році Джеремі Бентам створив термін "міжнародне право" ("international law"), яким окреслив право, що регламентує взаємні стосунки між суверенами як такими [Bentham 1970]. Він вважав, що відносини, які можуть

мати місце між окремими особами різних держав, визначаються та регулюються внутрішніми законами окремих суверенних держав. Визначення міжнародного права як права народів (націй), і відтворення такої позиції знайшло місце в постановках постійного Суду Ліги Націй, який в постанові у справі "Лотус" закріпив, що "Міжнародне право регулює відносини між незалежними державами" [Cour permanente de justice internationale 1927].

Відповідно до другого класичного підходу, якого притримується широке коло вчених, зокрема і В.М. Репецький [Репецький 2012], Н.Н. Шаповалова [Шаповалова 2004], до суб'єктів міжнародного права належать держави, нації і народи, що виборюють незалежність, державоподібні утворення та міжнародні міжурядові організації. Такий підхід є домінуючим в науковій літературі міжнародного права, відображає усталену, так би мовити, класичну доктрину. Окрему підгрупу складають вчені, які почали визнавати суб'єктами міжнародного права корінні народи, аборигенів. Так, Л. Свепсон вважає "унікальним віртуальним суб'єктом міжнародного права" корінні народи, що досягли укладання ряду міжнародних конвенцій в захист своєї прав" [Swepston 2005].

Третього підходу притримуються М. О. Баймуратов [Баймуратов 2006], Л.Д. Тимченко і В.П. Кононенко, [Тимченко, Кононенко 2012] та інші, які до суб'єктів міжнародного права загалом відносять: 1) держави, нації і народи, які виборюють незалежність, та державоподібні утворення, що володіють загальною правосуб'єктністю; 2) міжнародні міжурядові організації, що володіють галузевою правосуб'єктністю (можуть бути учасниками у певній сфері міждержавних відносин); 3) фізичні особи та міжнародні неурядові організації, що володіють спеціальною правосуб'єктністю (здатність осіб бути учасниками тільки певного кола відносин в рамках окремої галузі міжнародного права).

Більшість представників такого розширеного підходу, ділили суб'єктів міжнародного права на безпосередніх та опосередкованих. Якщо першими виступали держави, нації тощо, то другими - будь-які учасники міжнародних відносин (монархи, уряди, дипломати, консули, юридичні і фізичні особи тощо). Зокрема, Ф. Ф. Мартенс запропонував концепцію паралельних суб'єктів, коли цивілізовані держави виступали суб'єктами міжнародного права [Мартенс 1904], а фізичні і юридичні особи - суб'єктами прав у сфері міжнародних сполучень [Мартенс 1904].

На користь визнання міжнародної правосуб'єктності індивіда висловлювалися Р. Мюлерсон, Н. Захарова, Г. Ігнатенко, А. Ковлер [Ковлер 2003], О. С. Яценко та інші. Зокрема, А. Ковлер зазначає, що індивіди "вистраждали право беть визнаними суб'єктами міжнародного права, «хоч би» (що вже немало) в сфері міжнародного правосуддя" та наголошує на доцільності "домовитися про визнання особливої правосуб'єктності індивіда в міжнародному праві з тим, що в подальшому визначити риси такої "особливості"" [Ковлер 2013].

До четвертого підходу можна віднести науковців, наприклад, В. Е. Теліпко та А. С. Овчаренко [Теліпко, Овчаренко 2010], які до суб'єктів міжнародного права відносять, окрім вказаних вище, ще і субнаціональні територіальні одиниці.

П'яті представляють крайню антропоцентричну позицію і пропонують, зокрема за прикладом Ж. Сселя, називати міжнародне право «правом індивідів», які формують всесвітнє співтовариство (*société universelle*) [Scelle 1932]. Зокрема,

заперечуючи правосуб'єктність держави як таку, П. А. Покровський відносив до суб'єктів міжнародного права цілий спектр фізичних і юридичних осіб [Покровский 1912]. Із позицій сучасної йому психологічної науки обґрунтовував міжнародну правосуб'єктність людини Л. І. Петражицький [Петражицкий 1910]. Представники даного напрямку набагато випередили свій час, запропонувавши без компромісів визнати цінність міжнародно-правової особистості людини й службовий характер усіх інших соціальних інститутів.

Такий підхід є спробою розширення кола суб'єктів міжнародного права шляхом перенесення центру ваги з держави на все людство як єдиного суб'єкта міжнародного права (Л. О. Камаровський [Камаровский 1895], А. Михайловський [Михайловський 1917]).

Зазначене різноманіття наукових підходів обумовлене різним набором критеріїв, наявність яких у учасника відносин міжнародного характеру дозволяє йому мати статус суб'єкта міжнародного права. Окрім того, предметом дискусій вчених є наявність міжнародної правосуб'єктності у неурядових міжнародних організацій [Право международных организаций 2014], кількість та роль яких з кожним роком зростають, суб'єктів федерацій та автономій як субнаціональних суб'єктів [Wouters, Smet].

Не менш дискусійним є питання міжнародної правосуб'єктності субнаціональних утворень, до яких належать суб'єкти федерації в федеративних державах та територіальні громади різних адміністративно-територіальних одиниць унітарних держав, передусім міст.

Чисельні дискусії в науковому просторі навколо міжнародної правосуб'єктності різних за своєю правовою природою осіб насамперед викликані інтенсивним зростання кількості відносин з іноземним елементом за їх участю. Такі відносини, в більшості, науковці називають міжнародними, не розмежовуючи при цьому міждержавні відносини (публічно-правові) та приватноправові відносини з іноземним елементом, що обумовлює появу часто спірних наукових позицій щодо міжнародної правосуб'єктності таких правових осіб, що має бути нами враховано при визначенні правового положення міст.

Важливою в даному контексті є думка О. В. Тарасова, що розмежування соціального актора й суб'єкта права є фундаментальною методологічною засадою правової персонології. Тому, цілком слушно зауважує науковець, під час міжнародно-правових досліджень, розглядаючи соціальних акторів як носіїв правосуб'єктності, потрібно не змішувати соціологію та інші позаправові науки із правознавством [Тарасов 2014]. Дана теза не тільки є логічно вірною, а й надзвичайно важливою з методологічної точки зору, оскільки дає підстави стверджувати, що критерієм виокремлення з правових осіб, що вступають у відносини з іноземним елементом, суб'єктів міжнародного права може бути тільки правовий критерій. Більше того, оскільки всі перелічені у вищезазначених наукових підходах особи є правовими особами (їх створення здійснювалось у відповідності до права), для відокремлення суб'єктів міжнародного права від інших правових осіб необхідний міжнародно-правовий критерій. Таким критерієм в міжнародному праві є міжнародна правосуб'єктність як ознака правової особи, що надає їй статус суб'єкта міжнародного права. Різне розуміння міжнародної

правосуб'єктності, зокрема її змістовних елементів, і є причиною різних поглядів науковців.

В науковій літературі міжнародного права міститься ціла низка визначень поняття суб'єкта міжнародного права, зміст яких в повній мірі відображає елементи його міжнародної правосуб'єктності, наявність яких обов'язкова для статусу суб'єкта міжнародного права з позицій того чи іншого науковця. М. О. Баймуратов визначає суб'єкта міжнародного права як носія певних міжнародних прав і обов'язків, що виникають відповідно до загальних норм міжнародного права або розпоряджень міжнародно-правових актів [Баймуратов 2006]. Г. В. Ігнатенко та Д. І. Фельдман вказують, що суб'єктами міжнародного права можуть бути визначені утворення, що є незалежними один від одного, не підпорядковані в сфері міжнародних відносин будь-якій політичній владі, котрі мають юридичну здатність до самостійного здійснення прав і обов'язків, встановлених міжнародним правом [Международное право 1982]. С. В. Черніченко зазначає, що суб'єктом міжнародного права є носій міжнародних прав та обов'язків, виникаючих відповідно до загальних норм міжнародного права або приписів міжнародних актів. Це також особа (у збірному значенні), продовжує науковець, поведінка якої прямо регулюється міжнародним правом і яка вступає чи може вступати у міжнародні публічні (міжвладні) правовідносини [Международное право 1995]. На думку О. В. Тарасова, суб'єкт міжнародного права – це соціальний актор, який володіє якістю міжнародно-правової особистості, що виступає у формі міжнародно-правової особи, має міжнародно-правовий статус і є учасником міжнародних правовідносин [Тарасов 2014]. Основною властивістю суб'єкта міжнародного права, зазначає А. І. Дмитрієв, є його здатність до самостійних міжнародних дій, включаючи створення міжнародних норм, та незалежного здійснення прав та обов'язків, встановлених цими нормами [Дмитрієв 2000].

Серед різних наборів елементів міжнародної правосуб'єктності, на наш погляд, найбільш повно характеризує правовий статус суб'єкта міжнародного права наступний: 1) право самостійно виступати на міжнародній арені від свого імені; 2) право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права; 3) право брати участь у створенні норм міжнародного права; 4) пряме підпорядкування нормам міжнародного права; 5) визнання суб'єкта міжнародного права як такого іншими суб'єктами міжнародного права; 6) можливість нести міжнародно-правову відповідальність тощо. В більшості вони взаємозалежні, оскільки наявність одного елементу обумовлює наявність декількох інших. В цьому контексті В. Г. Буткевич слушно зазначає, що різні визначення суб'єкта міжнародного права є не його різними ознаками, а лише різними його сторонами, і існування однієї з вказаних сторін передбачає наявність й інших [Буткевич, Мицик, Задорожній 2002].

На підставі вищезазначених елементів міжнародної правосуб'єктності суб'єкта міжнародного права, під суб'єктом міжнародного права, а відповідно і міжнародного правопорядку, пропонуємо розуміти правову особу, яка володіє самостійним правом вступати у міжнародні правовідносини від свого імені та брати участь у створенні норм міжнародного права, прямо підпорядковується нормам міжнародного права, може нести міжнародно-правову відповідальність та визнається іншими суб'єктами міжнародного права в якості суб'єкта міжнародного права.

Слід зазначити, що термін «міжнародна правосуб'єктність», який використовується в науковій літературі, в міжнародних договорах та інших документах не завжди вживається. На думку О. Ф. Висоцького в міжнародних документах застосовується термін «правоздатність» [Щіпцов, Анцелевич, Висоцький 1995]. Аналіз міжнародних актів свідчить про застосування й інших юридичних термінів, що визначають особливості правового статусу. Наприклад, в Статтях Угоди Міжнародного валютного фонду від 1945 року (стаття IX) закріплено за МВФ «повний статус юридичної особи», яка має право вступати в договірні зобов'язання, набувати рухоме і нерухоме майно, позиватись до суду та володіє імунітетами [Статті Угоди Міжнародного валютного фонду від 22.07.1944]. Стаття 45 Угоди про заснування Європейського банку реконструкції та розвитку від 1990 року закріплює за Банком «повну правосуб'єктність» [Угода про заснування Європейського банку реконструкції та розвитку від 25.05.1990] та містить аналогічні права та імунітети. Стаття 18 Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 1965 року закріплює за Центром «повну міжнародно-правову правосуб'єктність», а також визначає правоздатність Центру: укладати договори, набувати та володіти рухомим і нерухомим майном, встановлювати порядок здійснення процесуальних дій та закріплює відповідні імунітети [Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 1965 р.]. Отже, в міжнародних документах міжнародна правосуб'єктність позначається різними термінами, які за своїм значенням несуть однакове змістовне наповнення, оскільки перераховані за міжнародними міждержавними організаціями права і пільги в більшості збігаються незалежно від застосованого терміну. Навіть при застосуванні терміну «правоздатність», пише О. Ф. Висоцький, його поняття включає право- і дієздатність суб'єкта [Щіпцов, Анцелевич, Висоцький 1995].

В своїх наукових працях науковці часто розмежовують такі поняття як «суб'єкт міжнародного права», «суб'єкт міжнародних відносин» та «учасник міжнародних правовідносин», вкладаючи при цьому в них не завжди однаковий зміст. На думку В. Г. Буткевич, якщо суб'єкт міжнародних відносин не відповідає таким вимогам як свобода волі та здатність бути носієм прав, виконувати обов'язки та нести відповідальність за міжнародні правопорушення, то він залишається тільки суб'єктом міжнародних відносин і не може стати учасником міжнародних правовідносин [Буткевич, Мицик, Задорожній 2008].

Натомість В. М. Шуршалов, зазначає, що не всякий носій прав і обов'язків є одночасно і сувереном, і творцем норм права, і гарантом їхнього дотримання, що обумовлює існування двох різних понять – «суб'єкт міжнародного права» (творець норм права та захисник від порушень) та «суб'єкт конкретного правовідношення» (будь-яке утворення, що не має правотворчих та правозахисних здатностей) [Шуршалов 1971]. В. В. Кравченко пише, що «усякий суб'єкт міжнародних правовідносин не обов'язково повинен бути суб'єктом міжнародного права» [Кравченко 1971]. Відповідно позиція В. В. Кравченко, згідно якої суб'єкт міжнародного права володіє повною міжнародною правосуб'єктністю, відрізняється від наведеної позиції В. Г. Буткевич, згідно якої таким статусом володіє учасник міжнародних правовідносин. Стосовно даного питання абсолютно слушно зазначають Д. Фельдман та Г. Курдюков, що з точки зору загальної теорії

права неможливим є, щоб особа була суб'єктом правовідносин, не будучи при цьому суб'єктом права, оскільки кожні правовідносини – це конкретна реалізація прав і обов'язків, які належать суб'єктові права. Тому, для того щоб стати суб'єктом правовідносин, треба, в першу чергу, бути суб'єктом права [Фельдман, Курдюков 1974].

Перед тим як виокремити з низки учасників, що вступають у міжнародні відносини саме суб'єктів міжнародного права, слід зазначити, що в міжнародному праві відсутній зразок або прототип, за яким можна заздалегідь визначити суб'єкта міжнародного права. На даному положенні ґрунтується міжнародно-правова персонологія як наука про міжнародно-правову особистість і різні форми її прояву [Тарасов 2010]. В межах загальної правової персонології виділяють такі три види правових осіб - фізичні, юридичні і суверенні особи, що є прийнятним і застосовним до міжнародного права [Тарасов 2014]. На специфіку функціонування правових осіб в міжнародному просторі накладають свій відбиток особливості міжнародного права, серед яких найважливішими є децентралізація, самоорганізація, відкритість і плюралізм [Voina-Motoc 2006].

Для з'ясування питання наявності правосуб'єктності у територіальних громадах міст спробуємо з'ясувати чи задовольняє сучасне їх правове положення зазначеним критеріям правосуб'єктності.

Важливим правовим аспектом, так би мовити, наріжним каменем, що характеризує правову природу суб'єкта права та майже повністю пояснює наявність тих чи інших елементів його міжнародної правосуб'єктності, є системне походження, тобто первинна приналежність суб'єкта до тієї чи іншої правової системи.

В кожній державі залежно від особливостей її політико-територіального та адміністративного устрою, форми державного правління та політичного режиму, історичних, національних, географічних та інших особливостей місцеве самоврядування має специфічну форму та назву [Погорілко, Федоренко 2012]. Для окреслення місцевих органів публічного управління та місцевих громад в різних країнах застосовуються різні найменування (графство, префектура, район, місто, населений пункт, округ, уїзд, муніципалітет, громада, територіальна громада село тощо). Місцеві громади та створені ними відповідно до закону органи влади існують як в міських, так і в сільських районах. Повноваження суб'єктів місцевої влади (місцевого самоврядування) покладені на них відповідно до законів або підзаконних нормативно-правових актів, якими їм делегуються державою певні повноваження органів держави на засадах субсидіарності.

Публічне управління на місцевому рівні може здійснюватися не лише органами місцевого самоврядування (наприклад, муніципалітетами), а й місцевими органами державного управління; перші обираються безпосередньо місцевим населенням і володіють широкою самостійністю, яка переважно гарантується на конституційному рівні (наприклад, ст. 7 Конституції України), в той час як другі виступають підпорядкованими агентами органів державної влади більш високого рівня і їх посадові особи призначаються.

Право вступати у відносини з іноземним елементом обумовлено реалізацією таких двох елементів правового статусу територіальних громад міст, як субнаціональних осіб, що закріплені на національному рівні,:

1) матеріально-фінансова самостійність, закріплена в конституційних положеннях і відповідно до якої територіальні громади є самостійними власниками та мають власне, відокремлене від державного, майно (наприклад на праві республіканської, комунальної чи муніципальної власності) та відповідно власні фінансові кошти;

2) правова самостійність, завдяки якій субнаціональні особи мають власні повноваження, визначені національним законодавством, в межах яких діють самостійно і несуть відповідальність. В конституціях зарубіжних держав правова самостійність субнаціональних осіб закріплюється в різному обсязі. В конституціях країн з федеративним державним устроєм за субнаціональними особами закріплюється, окрім вищезазначеного, ще і право укладати договори з іноземними контрагентами. Наприклад, в статті 16 Конституції Австрії зазначається, що «у питаннях свого відання землі можуть укладати публічні договори з прикордонними з Австрією державами та їх складовими частинами» [Конституция Австрийской Республики от 10 ноября 1920], а стаття 32 Основного закону ФРН зазначає, що «в рамках своєї законодавчої компетенції землі можуть зі згоди Федерального уряду укладати договори з іноземними державами» [Основной закон Федеративной Республики Германии, 23 мая 1949]. Конституції унітарних країн подібних правових положень не містять. В переважній більшості конституції: 1) або взагалі не регламентують правовий статус адміністративно-територіальних одиниць (Конституція Грузії, Конституція Литви); 2) або визначають тільки основи місцевого самоврядування в країні, а стосовно більш детальної регламентації правового статусу одиниць самоврядування закріплюють відсилку до національного законодавства (стаття 146 Конституції України); 3) іноді встановлюють їх право вступати та співпрацювати з міжнародними об'єднаннями локальних та регіональних співтовариств у відповідності до національного законодавства (стаття 172 Конституції Польщі).

Зближення підходів до визначення національним правом засад місцевого самоврядування здійснюється, зокрема в Європі на підставі Європейської хартії місцевого самоврядування, що прийнята Радою Європи 15 жовтня 1985 року і відкрита для ратифікації її членами, де в ст. 3 закріплено, що "Місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення", а в ст. 10 закріплено, що "органи місцевого самоврядування мають право на умовах, які можуть бути передбачені законом, співробітничати з органами місцевого самоврядування інших держав" [Європейська хартія місцевого самоврядування, Рада Європи 15 жовтня 1985 року].

Були прийняті і інші основоположні документи, присвячені містам. Окремі з них були розроблені Конгресом місцевих і регіональних влади Ради Європи, інші підготовлені Комітетом Міністрів Ради Європи, Європейського Союзу [Лейпцигская хартія об устійчивом развитии европейских городов 2007], Організацією Об'єднаних Націй [Резолюция S-25/2 - Декларация о городах и других населенных пунктах в новом тысячелетии 2001]. або громадянським суспільством та асоціаціями місцевих органів влади [Хартія европейских городов

в поддержку устойчивого развития, так называемая Ольборгская хартия (1994 год) и обязательства, принятые в Ольборге (2004 год)].

До основних форм міжнародної взаємодії та солідарності міст можна віднести наступні. По-перше, це двосторонні форми, такі як:

а) інститут міст-близнюків ('twinning'), хоч перші офіційні відносини міст "близнюків" розпочалися в 1920 році, інститут отримав поширення в повоєнний період між містами Великобританії, Германії, Франції та Італії [Handley, Susan 2006];

в) інститут міст-побратимів, що розпочався з часів другої світової війни для взаємної допомоги та обміну досвідом відбудови міст, проте на сьогодні побратими - це міста, між якими укладені угоди про побратимські відносини та між якими встановлено постійні дружні зв'язки для взаємного ознайомлення з життям, історією та культурою з метою досягнення кращого взаєморозуміння, зміцнення співпраці та дружби, а також обміну досвідом у вирішенні аналогічних проблем, що стоять перед міською владою та організаціями. Угода включає в себе пункти про розвиток економічного, соціального, культурного, освітнього, спортивного співробітництва [Попов 2015]. Взаємодія міст-побратимів призвела до створення в 1967 році Всесвітньої федерації поріднених міст (ВФПМ), штаб-квартира якої, перебуває в Парижі, яка сприяє розробці та реалізації загальних програм проти дитячої наркоманії та інших соціальних проектів, а також реалізація програм з галузі культури, та об'єднує понад 500 міст. Загалом у русі міст побратимів беруть участь більше 2500 міст зі 134 країн [Саямов].

Слід відзначити, що договір між містами побратимами чи Twinning - неформальна форма, яка вказує на взаємні наміри та добру волю, але які не тягне за собою юридично обов'язкову угоду. Основна мета Twinning-угоди полягає у наданні можливості для укладання контракту на якомога ширшому рівні з місцевими громадами інших країн.

Друга форма - формування міжміських мереж, де групи муніципалітетів пов'язують себе з різними програмами, зокрема дослідження та навчання, інформація та технології, обмін досвідом, розвиток менеджменту, координовані дії на спільні проблеми, економічне співробітництво

Мережі набувають різних форм: 1) є формальними або менш формальними; 2) мають дуже широке членство або вони можуть складатися з невеликої кількості членів; 3) можуть задіяти високий рівень дипломатії та обмін персоналом або вони можуть функціонувати, використовуючи електронні комунікації.

Деякі мережі включають міста та міста з певними спільними функціями, які співпрацюють з низки питань. До мереж можна віднести зокрема такі як, "Здорові міста", Конференція мерів міст міжнародної організації «Європейські міста проти наркотиків», Європейська коаліція міст проти расизму, щ обула створена за пропозицією ЮНЕКО в 2004 році, Міжнародний Чорноморський клуб, існуючий в Одесі з 1992 року, що об'єднує 26 міст дев'яти держав Чорноморського басейну, а також Лігу історичних міст, що функціонує в Кіото (Японія).

Ці мережі також ініціюються та фінансуються кількома способами: 1) самими муніципалітетами; 2) муніципальними об'єднаннями; 3) ООН та інші міжнародними установами; 4) недержавними організаціями та науковими установами [Rooyen, Enslin 2008].

Так, в Другій Хартії міст зазначається, що взаємодія між містами посилюється на міжнародному рівні і ця солідарність, яка поширюється паралельно з процесами глобалізації, здійснюється у формі справжньої "дипломатії міст", окрім того зазначається, що Конгрес регіональних та місцевих влад Ради Європи "вітає ці інакші форми солідарності ..., які сприяють створенню більш збалансованого та більш солідарного світу." [Европейская хартия городов II. Манифест новой урбанистики. Принята Конгрессом в ходе его 15-ой Пленарной сессии 29 мая 2008 г. в Страсбурге].

До глобальних політичних мереж, за критеріями, що окреслені П. Тейлором, належать [Taylor 2005]:

1) глобальна дипломатична мережа міст, яка будується на солідарності дипломатичних представництв, дипломатії міст;

2) глобальні мережі міст, які створюються при сприянні структур ООН (структури ООН обмінюються інформацією, ресурсами та знаннями, зв'язуючи в єдину мережу міста, в якій вони працюють, зокрема у сфері охорони здоров'я, захисту прав людини, допомоги країнам, що розвиваються тощо, діяльність у сфері охорони здоров'я, захисту прав людини, допомоги, що розвивається країнам та ін. Структури ООН обмінюються інформацією, ресурсами та знаннями, зв'язуючи в єдину мережу міста, в якій вони працюють);

3) регіональні та глобальні мережі міст, які вибудовані в результаті взаємодії транснаціональних неурядових організацій, зокрема, такі як Міжнародний союз місцевих влад (IULA) та Організація Об'єднаних міст (ОТО), які в подальшому сформували групи G4, які разом з кількома регіональними асоціаціями (Eurocities, Союз африканських міст, Організація арабських міст, Citynet та представники муніципальних асоціацій Північної та Латинської Америки) заснували G4 + [Rooyen 2008], що в подальшому призвело до створення Всесвітньої організації "Об'єднані міста і місцеві влади" до якої приєдналася Всесвітня асоціація крупних метрополій "Метрополіс".

Договірні документи, що приймають такі неурядові міжнародні організації в результаті солідарної роботи представників міст мають характер "м'якого права".

Останнім часом ми стаємо свідками укладання угод містами не лише між собою, в межах міжнародних неурядових організацій, а програмних документів з міжнародними урядовими організаціями, де прикладом може слугувати Меморандумів про співробітництво між Москвою та Міжнародним дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) і ЮНЕСКО [Саямов].

На необхідність розмежування сфер відносин, в які вступають передусім міста в міжнародних відносинах, на економічні та політичні, так і організаційних мереж міст на інфраструктурні і активні звертають увагу ряд вчених. Так Е. Г. Дробишев зазначає, що інфраструктурні мережі є похідними і залежними від світових економічних і політичних потреб (є факторами), а мережі активного (політичного, публічного) типу створюють з метою досягнення конкретних цілей і завдань та націлені на посилення позицій міст-членів щодо інших учасників міжнародних відносин. Він доводить, що активні (політичні) мережі володіють ознаками акторів міжнародних відносин. Загалом такі політичні мережі володіють характеристиками як факторів, так і суб'єктів МО (акторів), що дозволяють віднести їх до проміжного типу активно-пасивних учасників – агентів МО [Дробышев 2014].

Визнання територіальних громад міст як учасників міжнародних відносин, що володіють окресленою законом владною компетенцією, певною самостійністю та правом виступати від власного імені, дає можливість поставити питання про те до якої групи суб'єктів вони можуть бути віднесені.

На думку О. В. Тарасова, відповідно виділяють оригінальні та комплементарні (факультативні) особи [Тарасов 2014].

До оригінальних міжнародно-правових осіб відносять ті суб'єкти, які первинно виникають у межах міжнародно-правової системи як міжнародні соціальні актори. Вони отримують персонативну форму міжнародно-правової особи і безпосередньо підпадають під пряму дію норм міжнародного права [Тарасов 2014]. Для оригінальних суб'єктів міжнародного права здійснення міжнародно-правової діяльності є основною функцією. До таких суб'єктів належать держави, нації і народи, що виборюють незалежність, державоподібні утворення та міжнародні міжурядові організації. Вказані суб'єкти виникають відповідно до загальних норм міжнародного права, незалежні у сфері міжнародних відносин від будь-якої політичної влади, мають право вступати у міжнародні відносини з іншими суб'єктами міжнародного права та прямо підпорядковані нормам міжнародного права. Віднесення цих правових осіб до кола суб'єктів міжнародного права є домінуючою позицією в науці міжнародного права. Проте, правовий статус в міжнародному правовому полі держав, націй і народів, що виборюють незалежність, державоподібних утворень та міжнародних міжурядових організацій різниться.

Комплементарні (факультативні) суб'єкти первинно виникають в межах певної національної правової системи, отримують там персонативну форму національно-правової особи, безпосередньо підпадають під дію норм національного права і тільки в тому випадку, якщо національно-правова система допускає вихід подібних національно-правових осіб на міжнародно-правовий рівень, можливе встановлення з ними міжнародно-правової комунікації [Тарасов 2014]. Це обумовлює відсутність самостійності таких суб'єктів. Для них участь у відносинах міжнародного характеру не є основною, оскільки всі ці особи можуть за весь час свого існування так і не стати учасниками відносин міжнародного характеру. Участь в такого роду відносинах для них є доповненням до їх основної національно-правової діяльності. Це дає підстави для висновку, що в міжнародному правопорядку правовий статус комплементарних суб'єктів, до яких належать субнаціональні територіальні одиниці, приватні юридичні особи, фізичні особи, в міжнародному правопорядку суттєво відрізняється від правового статусу оригінальних суб'єктів.

Розмежування сфер компетенції між державою та суб'єктами місцевого самоврядування призвело до того, що другі маючи права вступати у транскордонні відносини в межах встановленої компетенції сформували нові види та форми таких міжнародних відносин.

Сергуннін А. та Йоэнніеми П. підкреслюючи парадоксальність їх транскордонної взаємодії заявляють, що «субнаціональні суб'єкти взагалі не прагнуть застосовувати і копіювати принципи та характеристики відносин між державами. Вони не виступають від імені держави, але звичайно роблять це за власним вибором», а «парадоксальність означає міжнародну діяльність субнаціональних та недержавних суб'єктів, які мають обмежені можливості - з точки зору ресурсів

та юридичних повноважень - у зовнішній політиці» [Arbitral award of 26 July 1875 in United States v Colombia, Recueil des Arbitrages Internationaux 1954].

Міжнародні зв'язки міст обумовлені наступними викликами: 1) зростаюча інтернаціоналізація економічного, політичного та культурного життя; 2) стрімка зміна глобальної економіки, яка має значний вплив на місцеві економіки; 3) досягнення мети утвердження прав людини, мирного розвитку, збільшення туристичної привабливості, запровадження інструментів "розумного міста" (smart city) та обмін позитивним досвідом; 4) необхідність ефективного вирішення таких основних міських проблем, як бідність, безробіття, екологічний спад, брак належного житла та насильства тощо.

Важливо відмітити, що формується так звана "паралельна дипломатія", до якої держави та міжнародні міжурядові організації ставляться поблажливо, оскільки в таких формах взаємодії субнаціональні утворення шукаючи шляхи вирішення дилем урбанізації часто діють реалізуючи цілі зовнішньої політики власної держави.

Сучасна глобалізація економіки спричинила появу відносин між державами (або міжнародними міжурядовими організаціями) та компліментарними правовими особами, чисельність і поширеність яких неухильно зростає. Це призвело до переосмислення окремими науковцями правового статусу комплементарних осіб в міжнародному праві, в результаті чого в науці міжнародного права виникла дискусія, яка триває досі.

Ступінь самоврядності, яким користуються місцеві органи влади, можна розглядати як ключовий елемент представницької демократії [Роль местных органов власти в поощрении и защите прав человека - итоговый доклад Консультативного комитета Совета по правам человека. Доклад на тридцатой сессии Совета по правам Человека Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 2015], проте "незалежність місцевих органів влади повинна мати чітко креслені законом кордони, і повинні існувати механізми перевірки законності їх дій" [Роль местных органов власти в поощрении и защите прав человека - итоговый доклад Консультативного комитета Совета по правам человека. Доклад на тридцатой сессии Совета по правам Человека Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 2015]. Незаконні дії будь-яких органів державної влади, включаючи місцеві органи управління, приписуються державі, навіть якщо вони суперечать національним законам і підзаконним актам. Це розуміння впливає безпосередньо з принципу, що містяться в статті 27 Віденської конвенції про міжнародні договори, згідно з якою держава-учасник не може посилатися на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору [Arbitral award of 26 July 1875 in United States v Colombia 1954].

Щоправда є випадки, коли держава звертаючи увагу на розмежування владної компетенції за національним правом прагнула уникнути відповідальності за порушення міжнародного зобов'язання. Класичний прикладом є справа Монтіжу, в якій вимога Федеральної держави Колумбії про те, що вона не несе відповідальності за несанкціоноване вилучення американського комерційного судна його конституційним штатом Панама був відхилений арбітром [Case C-302/97 Konle v Austria [1999] ECR I-3099, para. 62.; Case 69/81 Commission v Belgium [1982]

ECR 153, para. 5 ; Case C-323/96 *Commission v Belgium* [1998] ECR I-5063, paras. 40-42; Case C-326/97 *Commission v Belgium* [1998] ECR I-6107].

Традиційно вважається, що виключно держава як публічне утворення є суб'єктом міжнародної відповідальності. Тому аргументи, що базуються на внутрішніх федеративних принципах чи розмежуванні компетенцій з суб'єктами місцевого самоврядування систематично судами відкидаються, зокрема Європейським судом, який недавно стверджував, що «держава-член не може [...] посилатися на розподіл повноважень та обов'язків між органами, які існують у його національному праві, щоб звільнити себе від відповідальності на цій основі» [Case C-302/97 *Konle v Austria* [1999] ECR I-3099, para. 62.; Case 69/81 *Commission v Belgium* [1982] ECR 153, para. 5 ; Case C-323/96 *Commission v Belgium* [1998] ECR I-5063, paras. 40-42; Case C-326/97 *Commission v Belgium* [1998] ECR I-6107].

В окремих випадках суд визнає субнаціональне утворення співвідповідачем. Так, широковідомою стала справа Лагранда, за результатами розгляду якої Міжнародний суд, і виніс рішення проти самих Сполучених Штатів, в якому міститься припис, що губернатор штату Арізона зобов'язаний діяти відповідно до міжнародних зобов'язань Сполучених Штатів. Стаття 34 (1) Статуту Суду не дозволяє пред'явити судові рішення щодо будь-якої іншої організації, крім держави. Аналогічно, Європейська комісія або інші держави-члени ЄС можуть висувати претензії тільки щодо держави-члена, якщо федеративний орган останнього здійснює порушення законодавства ЄС (статті 226 та 227 Договору ЄС, відповідно). Це внутрішнє питання - чи залучається відповідно до національного законодавства державою федеративні органи чи органи місцевого самоврядування до виконання судового рішення.

Тому в науці є висловлювання, що правила міжнародної відповідальності повинні бути відповідним чином адаптованими до глобальних процесів, що відбуваються в світі [The legal position of federal states and their federated in international relations]. Ян Вутерс та Лейн Де Сміт припускають [Wouters, Smet], що може мати місце інститут спільної відповідальності держави та субнаціонального утворення, оскільки прийняття цього рішення дасть змогу третім державам діяти безпосередньо проти сторони, з якою вони уклали договір, і буде відповідати за федеративне утворення, і це може допомогти покласти кінець нинішній ситуації безсилля федеральної держави.

Щодо права звертатися до судів міжнародної юрисдикції субнаціональних утворень, зокрема, Європейський суд і Суд першої інстанції в декількох випадках заявили, що, якщо вони мають правосуб'єктність за внутрішнім законодавством, їх можна розглядати як юридичну особу і тому вони мають право висувати процес анулювання спірного акту в Суді першої інстанції за умов, що акт має пряме і індивідуальне відношення до них [Court of Justice, Case 222/83 *Municipality of Differdange v Commission* [1984] ECR 2889, para. 9; Case C- 298/89 *Gibraltar v Council* [1993] ECR I-3605, para. 14; Order of 21 March 1997 in Case C-95/97 *Région Wallonne v Commission* [1997] ECR I-1787, para. 6; Case C-180.97 *Regione Toscana v Commission* [1997] ECR I-5245, paras. 6-8; Court of First Instance, Case T-214/95 *Vlaams Gewest v Commission* [1998] ECR II- 717, para. 28; Order of 16 June 1998 in Case T-238/97 *Comunidad Autónoma de Cantabria v Council* [1998] ECR II-2271, paras. 42-43].

Висновки. На сьогодні є підстави говорити про наявність ознак міжнародної правосуб'єктності не лише у суб'єктів федерацій, а й у територіальних громад, серед яких центральне місце займають міста (муніципалітети). До таких висновків наштовхує той факт, що вони можуть вступати у відносини з міжнародними міжурядовими організаціями, іноземними державами, іноземними субнаціональними особами та іноземними приватними особами з приводу різних питань від власного імені.

Можна стверджувати про наявність у міст як територіальних громад, які є одним із видів субнаціональних утворень, міжнародної правосуб'єктності комплементарних суб'єктів міжнародного права, які можуть діяти в міжнародних відносинах від власного імені, укладати міжнародні договори та утворювати асоціації і міжнародні неурядові організації, і взаємодіючи створювати норми «м'якого» міжнародного права, а також бути активними суб'єктами міжнародно-правової відповідальності.

Проте, при вступі міст як комплементарних (субстанціональних) суб'єктів міжнародного права в міжнародні відносини з суб'єктами між собою та з утвореними ними організаціями міжнародного права, виникає проблема співвідношення національних правових систем, які неоднаково регулюють межі самостійності в міжнародних відносинах та по різному розмежовують компетенцію між центром, регіоном та територіальною громадою міста, що спричиняє труднощі правового регулювання як статусу цих осіб, так і відносин між ними в цілому.

Міжнародні відносини міст та регіонів стають стабілізованим явищем, що відтворює сучасний еволюційний процес, який для держав сформував додаткове «вікно можливостей» [Bellini & Bramanti 2008] вирішення глобальних питань людства. Бурхливий розвиток «міської дипломатії», тенденції до регіоналізація, децентралізація, глобалізація економіки та урбанізація суспільства все гостріше будуть ставити питання про визнання за містами на міжнародному рівні все більшого обсягу прав і обов'язків та посилення їх міжнародної правосуб'єктності.

Література

- Баймуратов, М. О. (2006). Міжнародне право: Підручник. – Суми: ВТД «Університетська книга»; Одеса: «Астропринт», 424с. - С.47-49.
- Баймуратов, М. О. (2006). Міжнародне право: Підручник. – Суми: ВТД «Університетська книга»; Одеса: «Астропринт», 424с. - С.46.
- Буткевич, В. Г., Мицик, В. В. & Задорожній, О. В. (2002). Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 608 с.
- Дмитрієв, А. І. (2000). Міжнародне публічне право: Навч посібник / А.І. Дмитрієв, В.І. Муравйов; відп. ред. Ю.С.Шемшученко, Л.В.Губерський. – К.: Юрінком Інтер, 640с.- С.102 .
- Дробышев, Е. Г. (2014). Роль глобальных сетей городов в мировой политике // Человек. Сообщество. Управление, No1. URL: http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2014_1/2014_1_Dovbish.pdf
- Европейская хартия городов II. Манифест новой урбанистики. Принята Конгрессом в ходе его 15-ой Пленарной сессии 29 мая 2008 г. в Страсбурге. URL: http://vap.kg/upload/file/EuropeanCharter_Cities.pdf
- Ежевский, Д. О. (2008). Местное самоуправление Португалии: взаимодействие с наднациональными структурами // Административное и муниципальное право, № 1.

- URL: https://www.yabloko.ru/municipal/library/Mestnoe_samoupravlenie_Portugalii_vzaimodejstvie_s_nadnacionalnymi_strukturami
- Европейська хартія місцевого самоврядування, Рада євтори 15 жовтня 1985 року, м. Страсбург.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036
- 3 привітання Генерального секретаря ООН К.Аннана III Міжнародної конференції міст світу, Москва, 2004. Див: Саямов Юрий, Дипломатия городов // Международная жизнь, № 9 - с. 129-145. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1574>
- Камаровский, Л. А. (1895). Основные вопросы науки международного права [Текст] / М. : Тип. О-ва распространения полезных книг, 166 с., С. 6
- Ковлер, А. И. (2003). Проблемы международного права в решениях Европейского суда по правам человека (международная правосубъектность индивида и иммунитет государства) // Российский ежегодник международного права. – СПб., С. 299-306;
- Ковлер, А. И. (2006). Международная правосубъектность индивида: продолжение дискуссии // Международное право XXI века. К 80-летию И. И. Лукашука. – К.
- Ковлер, А. (2013). Индивид как субъект международного права (возвращение к дискуссии) // Международное право. – № 1. – С. 51.
- Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 1965 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_060
- Конституция Австрийской Республики от 10 ноября 1920 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://worldconstitutions.ru/?p=160>
- Кравченко, В. В. (1973). Советские организации как субъекты международных отношений // Сов. государство и право. – М., № 5. – С. 86.
- Кулеба, Д. (2010). Міжнародна правосуб'єктність: теорія і перспективи // Альманах міжнародного права. - Вип.2. - С. 70-83. - С.71.
- Лейпцигская хартия об устойчивом развитии европейских городов (2007 год); Территориальная повестка дня Европейского Союза (2007 год)
- Мартенс, Ф. Ф. (1904). Современное международное право цивилизованных народов [Текст] : в 2 т. / Ф. Ф. Мартенс. – 5-е изд., доп. и испр. – СПб. : Тип. А. Бенке, Т. 1. – 468 с. - С. 238-239.
- Международное право (1995). : Учебник / Отв.ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М.: Междунар. отношения, С. 57.
- Международное право (1982). : Учебник / Под ред. Г.И. Тункина. – М.: Юрид.лит., С.81.
- Михайловский, А. (1917). Верховенство человечества и международный парламент [Текст] / Орел : Электр. тип. М. Л. Миркина, 68 с., С. 5-6, 12.
- Міжнародне публічне право (2012). підручник / [В.М. Репецький]; за ред. проф. В.М.Корецького; Львів.нац.ун-т ім.Івана Франка, ф-т міжнар. Відносин. – 2-е вид., стер. – К.: Знання, 473 с.
- Моджорян, Л. А. (1958). Субъекты международного права. Гос. изд. юрид. литературы, Москва, 157 с.
- Основной закон Федеративной Республики Германии, 23 мая 1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&object=translation&l=ru
- Петражицкии, Л. И. (1910). Теория права и государства в связи с теорией нравственности в 2т. / 2-е изд. – СПб., Т.2. – с. 319-758.
- Погорілко, В. Ф. & Федоренко, В. Л. (2012). Конституційне право України: Підручник / за заг. Ред. В. Л. Федоренка. – 4-е вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В. М. Шаповала. – к.: 727 с.

- Покровский, П. А. (1912). К вопросу о субъектах международного права [Текст] // Отдельный оттиск из «Известий Министерства Иностранных Дел». Кн. 6. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1912. – 34 с.
- Попов, Е.С. (2015). Институт городов-побратимов в международных отношениях АТР на примере города Владивостока // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – № 8 (часть 2) – С. 390-393. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=7108>
- Право международных организаций (2014). : учебник для бакалавриата и магистратуры / под ред. А. Х. Абашидзе. – М. : Издательство Юрайт, 2014. – 687 с. – С. 347-355. URL: http://urss.ru/PDF/add_ru/185876-1.pdf
- Резолюция S-25/2 – Декларация о городах и других населенных пунктах в новом тысячелетии (2001). ООН.; Резолюция 21/3 о руководящих принципах децентрализации и укреплении местных органов власти (2007 год), ООН-ХАБИТАТ
- Роль местных органов власти в поощрении и защите прав человека – итоговый доклад Консультативного комитета Совета по правам человека. Доклад на тридцатой сессии Совета по правам Человека Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций. 7 августа 2015 г. / A/HRC/30/49. - п. 12. – С. 3
- Саямов, Ю. Дипломатия городов // Международная жизнь, № 9 - с. 129-145. URL: <https://inter-affairs.ru/jauthor/material/1574>
- Статті Угоди Міжнародного валютного фонду від 22.07.1944 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_921/page.
- Тарасов, О. В. (2010). Персоноцентризм як метод міжнародно-правової персонології [Текст] // Проблеми законності. – Вип. 110. – С. 166-172.
- Тарасов, О. В. (2014). Проблема суб'єкта в міжнародному публічному праві [Текст]: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. - Харків, 2014. – С.215
- Теліпко, В. Е. & Овчаренко, А. С. (2010). Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. – К.: Центр учбової літератури, 608 с. - С. 71.
- Тимченко, Л. Д. & Кононенко, В. П. (2012). Міжнародне право. Навчальний посібник. - К.: Знання, 631с.
- Угода про заснування Європейського банку реконструкції та розвитку від 25.05.1990 // Режим доступу - [електронний ресурс]: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_062
- Фельдман, Д. И. & Курдюков, Г. И. (1974). Основные тенденции развития международной правосубъектности. – Казань: Издательство Казанского университета, С.14-27 (90 с.
- Хартия европейских городов в поддержку устойчивого развития, так называемая Ольборгская хартия (1994 год) и обязательства, принятые в Ольборге (2004 год).
- Шаповалова, Н. Н. (2004). Международное право / Московская финансово-промышленная академия. - М., 120 с.
- Шуршалов, В. М. (1971). Международные правоотношения. – М.: Международные отношения, 240 с. - С.56.
- Щіпцов, О. А, Анцелевич, Г. О. & Висоцький, О. Ф. (1995). Сучасне міжнародне морське право і практика його застосування Україною: Наукове видання. – К.: „Наукова думка“, 342 с. - С.328.
- Aaron Fishbone (2015). A Study of the Offices of International Affairs in Europe and the USA. Municipal Foreign Affairs 2014-2015 Robert Bosch Foundation Fellow September 2015. URL: <https://www.boschalumni.org/wp-content/uploads/2016/03/Fishbone-1.pdf>

- Arbitral award of 26 July 1875 in United States v Colombia, *Recueil des Arbitrages Internationaux* (1954), III, 674.
- Bellini, N. & Bramanti, A. (2008). "Sustainable Glocalization": A Framework to Analyze the International Relations of Local and Regional Governments." February 2008: P4. <http://www.certet.unibocconi.it/wps/wcm/connect/07fdb9004cadb932a4fbfc0f7bdc7be0/wp14.pdf?MOD=AJPERES&useDefaultText=0&useDefaultDesc=0>
- Bentham, J. (1970). *An introduction to the principles of morals and legisla.* - TloN 6 (J. Burns & H.L.A. Hart eds. 1970). Id at296.
- Case C-302/97 *Konle v Austria* [1999] ECR I-3099, para. 62.; Case 69/81 *Commission v Belgium* [1982] ECR 153, para. 5 ; Case C-323/96 *Commission v Belgium* [1998] ECR I-5063, paras. 40-42; Case C-326/97 *Commission v Belgium* [1998] ECR I-6107, paras. 6-7.
- Cour permanente de justice internationale. Arrêt du 27 septembre 1927. Affaire du «Lotus» // *Rec. C.P.J.I. – Série A. – No 10. – P. 18.*
- Court of Justice, Case 222/83 *Municipality of Differdange v Commission* [1984] ECR 2889, para. 9; Case C- 298/89 *Gibraltar v Council* [1993] ECR I-3605, para. 14; Order of 21 March 1997 in Case C-95/97 *Région Wallonne v Commission* [1997] ECR I-1787, para. 6; Case C-180/97 *Regione Toscana v Commission* [1997] ECR I-5245, paras. 6-8; Court of First Instance, Case T-214/95 *Vlaams Gewest v Commission* [1998] ECR II- 717, para. 28; Order of 16 June 1998 in Case T-238/97 *Comunidad Autónoma de Cantabria v Council* [1998] ECR II-2271, paras. 42-43.
- Dźwigoł, H. (2003). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2004). Zmiana jako warunek restrukturyzacji przedsiębiorstwa. *Wiadomości Górnicze*, 4, 171-172.
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami* (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2015). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Handley, S. (2006). *Take Your Partners: The Local Authority Handbook on International Partnerships*. LGIB International Reports Number 10. London: Local Government International Bureau, 2006. P4. http://lymingtontwinning.weebly.com/uploads/6/7/5/2/6752968/take_your_partners.pdf
- Katz, B. & Bradley, J. (2014). *Metropolitan Revolution*. Washington: The Brookings Institution Press.
- Miśkiewicz, R. (2018). The Importance of Knowledge Transfer on the Energy Market. *Polityka Energetyczna*, 21(2), 49-62. <http://dx.doi.org/10.24425%2F122774>

- Miśkiewicz, R. (2016). Problem oceny struktur organizacyjnych w kontekście ich podobieństwa [Assessing the Problem of Organisational Structures in the Context of Their Similarities]. *Organizacja i Zarządzanie: kwartalnik naukowy*, 1, 83-99. [in Polish]
- Miśkiewicz, R. (2009). Wykorzystanie podobieństwa struktur organizacyjnych w procesie przekształcania organizacji przedsiębiorstw [The Utilization of Organizations Structure Similarity in a Process of Company Organization Transformation Process]. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 1(12), 77-87. [in Polish]
- Muggah, R. & Zapata-Garesche, E. (2016). How cities are rewiring international affairs. 03 August 2016. URL: <https://www.devex.com/news/how-cities-are-rewiring-international-affairs-88517>.
- Scelle, G. (1932). *Précis de droit des gens. Premier fascicule.* – Paris, 1932. – P. 1-69.
- Sergunin, A. & Joenniemi, P. *Paradiplomacy as a Sustainable Development Strategy: The Case of Russia's Arctic Subnational Actors.* Date unknown, P1. URL: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicn/eurasia_border_review/ebr_v5n2/EBR_v5n2_01.pdf
- Smith, R., & Doel, M. (2011). Questioning the Theoretical Basis of Current Global-City Research: Structures, Networks and Actor-Networks. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35, 24-39. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2010.00940.x>
- Swepston, L. (2005). *Indigenous Peoples in International Law and Organisations // International Law and Indigenous Peoples.* – Leiden-Boston. – P. 53;
- Swepston, L. (2011). *Indigenous Peoples on the International Scene: A Personal Reminiscence // Making Peoples Heard. Essays on Human Rights in Honour of Gudmundur Alfredsson.* – Leiden- Boston
- Taylor, P. J., Beaverstock, J. V., & Smith, R. G. (1999). A roster of world cities. *Cities*, 16, 445-458. [https://doi.org/10.1016/S0264-2751\(99\)00042-6](https://doi.org/10.1016/S0264-2751(99)00042-6)
- Taylor, P. J. (2005). New Political Geographies: Global Civil Society and Global Governance through World City Networks. *Political Geography*, 24(6), 703-730. <https://doi.org/10.1016/j.pol-geo.2005.01.009>
- The legal position of federal states and their federated in international relations. URL: <https://www.law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/working-papers/WP07e.pdf>
- Van R. (2008). *Enslin Municipal international relations in South African local government.* URI: <http://hdl.handle.net/2263/57641>
- Voina-Motoc, I. (2006). *Conceptions of Pluralism and International Law. Select Proceedings of the European Society of International Law, Helene Ruiz Fabri, E. Jouannet, V. Tomkiewitz, eds., Oxford and Portland, 401-429.* Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1185203>
- Wouters, J. & Smet, L. D. *The legal position of federal states and their federated in international relations.* URL: <https://www.law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/working-papers/WP07e.pdf>

Reference

- Aaron Fishbone (2015). *A Study of the Offices of International Affairs in Europe and the USA. Municipal Foreign Affairs 2014-2015 Robert Bosch Foundation Fellow September 2015.* URL: <https://www.boschalumni.org/wp-content/uploads/2016/03/Fishbone-1.pdf>
- Arbitral award of 26 July 1875 in *United States v Colombia*, *Recueil des Arbitrages Internationaux* (1954), III, 674.
- Baymuratov, M. O. (2006). *Mižnarodne pravo: Pidruchnik.* – Sumi: VTD «Unversitetska kniga»; Odesa: «Astroprint», 424s. - S.47-49.
- Baymuratov, M. O. (2006). *Mižnarodne pravo: Pidruchnik.* – Sumi: VTD «Unversitetska kniga»; Odesa: «Astroprint», 424s. - S.46

- Bellini, N. & Bramanti, A. (2008). "Sustainable Glocalization": A Framework to Analyze the International Relations of Local and Regional Governments." February 2008: P4. <http://www.certet.uni-bocconi.it/wps/wcm/connect/07fdb9004cadb932a4fbfc0f7bdc7be0/wp14.pdf?MOD=AJPERES&useDefaultText=0&useDefaultDesc=0>
- Bentham, J. An introduction to the principles of morals and legisla. - TloN 6 (J. Burns & H.L.A. Hart eds. 1970). Id at296.
- Butkevich, V. G., Mitsik, V. V. & Zadorozhny, O. V. (2002). Mizhnarodne pravo. Osnovi teoriYi: Pidruchnik / Za red. V. G. Butkevicha. – K.: LibId, 2002. – 608 s. - S.293 .
- Case C-302/97 Konle v Austria [1999] ECR I-3099, para. 62.; Case 69/81 Commission v Belgium [1982] ECR 153, para. 5 ; Case C-323/96 Commission v Belgium [1998] ECR I-5063, paras. 40-42; Case C-326/97 Commission v Belgium [1998] ECR I-6107, paras. 6-7.
- Cour permanente de justice internationale. Arrêt du 27 septembre 1927. Affaire du «Lotus» // Rec. C.P.J.I. – Série A. – No 10. – P. 18.
- Court of Justice, Case 222/83 Municipality of Differdange v Commission [1984] ECR 2889, para. 9; Case C- 298/89 Gibraltar v Council [1993] ECR I-3605, para. 14; Order of 21 March 1997 in Case C-95/97 Région Wallonne v Commission [1997] ECR I-1787, para. 6; Case C-180/97 Regione Toscana v Commission [1997] ECR I-5245, paras. 6-8; Court of First Instance, Case T-214/95 Vlaams Gewest v Commission [1998] ECR II- 717, para. 28; Order of 16 June 1998 in Case T-238/97 Comunidad Autónoma de Cantabria v Council [1998] ECR II-2271, paras. 42-43.
- Dmytriiev, A. I. (2000). Mizhnarodne publichne pravo: Navch posibnyk / A.I. Dmytriiev, V.I. Muraviov; vidp. red. Yu.S.Shemshuchenko, L.V.Huberskyi. – K.: Yurinkom Inter, 640s.- S.102.
- Drobyshchev, E. G. (2014). Rol globalnyih setey gorodov v mirovoy politike // Chelovek. Soobshchestvo. Upravlenie, No1. URL: http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2014_1/2014_1_Dovbish.pdf
- Dźwigoł, H. (2003). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. Wiadomości Górnicze, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2004). Zmiana jako warunek restrukturyzacji przedsiębiorstwa. Wiadomości Górnicze, 4, 171-172.
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2010). Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2015). Business Management. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie, 99, 89-106.
- Ezhevskiy, D. O. (2008). Mestnoe samoupravlenie Portugalii: vzaimodeystvie s nadnatsionalnymi strukturami // Administrativnoe i munitsipalnoe pravo, № 1. URL: https://www.yabloko.ru/municipal/library/Mestnoe_samoupravlenie_Portugalii_vzaimodejstvie_s_nadnatsionalnymi_strukturami

- Feldman, D. I. & Kurdyukov, G. I. (1974). *Osnovnyie tendentsii razvitiya mezhdunarodnoy pravo-sub'ektnosti*. – Kazan: Izdatelstvo Kazanskogo universiteta, S.14-27.
- Fishbone, A. (2015). *A Study of the Offices of International Affairs in Europe and the USA. Municipal Foreign Affairs 2014-2015 Robert Bosch Foundation Fellow September 2015*. URL: <https://www.boschalumni.org/wp-content/uploads/2016/03/Fishbone-1.pdf>
- Handley, S. (2006). *Take Your Partners: The Local Authority Handbook on International Partnerships*. LGIB International Reports Number 10. London: Local Government International Bureau, 2006. P4. http://lymingtontwinning.weebly.com/uploads/6/7/5/2/6752968/take_your_partners.pdf
- Hartiya evropeyskih gorodov v podderzhku ustoychivogo razvitiya, tak nazyivaemaya Olborgskaya hartiya (1994 god) i obyazatelstva, prinyatyie v Olborge (2004 god).
- Ievropejskaia khartiia gorodov II. Manifest novoyj urbanistiki. Priniata Kongressom v khode iego 15-oj Plenarnoj sessii 29 maia 2008 g. v Strasburge. URL: http://vap.kg/upload/file/EuropeanCharter_Cities.pdf
- Kamarovskiy, L. A. (1895). *Osnovnyie voprosy nauki mezhdunarodnogo prava [Tekst] / M. : Tip. O-va rasprostraneniya poleznyih knig, 166 s., s. 6.*
- Katz, B. & Bradley, J. (2014). *Metropolitan Revolution*. Washington: The Brookings Institution Press.
- Konstitutsiya Avstriyskoy Respubliki ot 10 noyabrya 1920 goda [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://worldconstitutions.ru/?p=160>
- Konventsiiia pro poriadok vyrishennia investytsiinykh sporiv mizh derzhavamy ta inozemnymy osobamy vid 1965 roku [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_060
- Kovler, A. (2013). Individ kak subiekt mezhdunarodnogo prava (vozvrashchenie k diskussii // *Mezhdunarodnoe pravo*. – № 1. – S. 51.
- Kovler, A. Y. (2003). Problemy mezhdunarodnogo prava v resheniyakh Evropeyskogo suda po pravam cheloveka (mezhdunarodnaia pravosubiektnost individa i immunitet gosudarstva) // *Rossiyskij ezhehodnik mezhdunarodnogo prava*. – SPb., 2003. – S. 299-306;
- Kovler, A. Y. (2006). *Mezhdunarodnaia pravosub'ektnost yndyvuda: prodolzhenye diskussyy // Mezhdunarodnoe pravo XXI veka. K 80-letiyu Y. Y. Lukashuka*. – K.
- Kravchenko, V. V. (1973). *Sovetskie organizatsii kak sub'ekty mezhdunarodnykh otnosheniy // Sov. gosudarstvo i pravo*. – M., №5. – S. 86.
- Kuleba, D. (2010). *Mezhdunarodna pravosub'ektnost: teoriya i perspektivi // Almanah mezhdunarodnogo prava*. - Vip.2. - C. 70-83. - S.71.
- Leyptsigskaya hartiya ob ustoychivom razvitii evropeyskih gorodov (2007 god); *Territorialnaya povestka dnya Evropeyskogo Soyuza (2007 god)*.
- Martens, F. F. (1904). *Sovremennoe mezhdunarodnoe pravo tsivilizovannykh narodov [Tekst] : v 2 t. / F. F. Martens*. – 5-e izd., dop. i ispr. – SPb. : Tip. A. Benke, – T. 1. – 468 s. – S. 238-239.
- Mezhdunarodnoe pravo (1995)*. Uchebnik / Otv.red. Yu.M. Kolosov, V.I. Kuznetsov. – M.: Mezhdunar. otnosheniya, 1995. – S. 57.
- Mezhdunarodnoe pravo (1982)*. Uchebnik / Pod red. G.I. Tunkina. – M.: Yurid.lit., S.81.
- Mihaylovskiy, A. (1917). *Verhovenstvo chelovechestva i mezhdunarodniy parlament [Tekst] / Orel : Elektr. tip. M. L. Mirkina, 68 s., s. 5-6, 12.*
- Mezhdunarodne publilchne pravo (2012)*. Pidruchnik / [V.M. Repetskiy]; za red. prof. V.M.Koretskogo; Lviv.nats.un-t Im..lvana Franka, f-t mlzhnar. Vidnosin. – 2-e vid., ster. – K.: Znannya. – 473 s.
- Miśkiewicz, R. (2018). *The Importance of Knowledge Transfer on the Energy Market. Polityka Energetyczna, 21(2), 49-62*. <http://dx.doi.org/10.24425%2F122774>

- Miśkiewicz, R. (2016). Problem oceny struktur organizacyjnych w kontekście ich podobieństwa [Assessing the Problem of Organisational Structures in the Context of Their Similarities]. *Organizacja i Zarządzanie: kwartalnik naukowy*, 1, 83-99. [in Polish]
- Miśkiewicz, R. (2009). Wykorzystanie podobieństwa struktur organizacyjnych w procesie przekształcania organizacji przedsiębiorstw [The Utilization of Organizations Structure Similarity in a Process of Company Organization Transformation Process]. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 1(12), 77-87. [in Polish]
- Muggah, R. (2016). Eugene Zapata-Garesche How cities are rewiring international affairs. 03 August 2016. URL: <https://www.devex.com/news/how-cities-are-rewiring-international-affairs-88517>.
- Modzhoryan, L. A. (1958). *Sub'ekty mezhdunarodnogo prava*. Gos. izd. yurid. literatury, Moskva, 157 s.
- Osnovnoy zakon Federativnoy Respubliki Germanii, 23 maya 1949 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&object=translation&l=ru
- Pohorilko, V. F. & Fedorenko, V. L. (2012). *Konstytutsiine pravo Ukrainy: Pidruchnyk / za zah. Red. V. L. Fedorenka*. – 4-e vyd., pererob. I doopr.; peredmova prof. V. M. Shapovalova. – K., 727 s.
- Pokrovskiy, P. A. (1912). K voprosu o subiektakh mezhdunarodnogo prava [Tekst] // Otdelnyj ottisk iz «Izvestij Ministerstva Inostrannykh Del». 1912. Kn. 6. – SPb. : Typ. V. Kirshbauma, 34 s.
- Popov, E. S. (2015). Institut gorodov pobratimov v mezhdunarodnykh otnosheniyah ATR na primere goroda Vladivostoka // *Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamentalnykh issledovaniy*. – № 8 (chast 2) – S. 390-393. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=7108>
- Petrzhitskiy, L. I. (1910). *Teoriya prava i gosudarstva v svyazi s teoriyei pravostvennosti v 2t.* / 2-e izd. – SPb.. T.2. – s. 319-758
- Pravo mezhdunarodnykh organizatsiy* (2014). Uchebnik dlia bakalavriata i magistratury / pod red. A. H. Abashidze. – M. : Izdatelstvo Yurait, 687 s. – S. 347-355. URL: http://urss.ru/PDF/add_ru/185876-1.pdf
- Rezolyutsiya S-25/2 – Deklaratsiya o gorodah i drugih naselennykh punktakh v novom tyysyacheletii (2001). OON.; Rezolyutsiya 21/3 o rukovodyaschih printsipah detsentralizatsii i ukreplenii mestnykh organov vlasti (2007 god), OON-HABITAT.
- Rol mestnykh organov vlasti v pooschrenii i zaschite prav cheloveka – itogovyy doklad Konsultativnogo komiteta Soveta po pravam cheloveka. Doklad na tridtsatoy sessii Soveta po pravam Cheloveka Generalnoy Assamblei Organizatsii Ob'edinennykh Natsiy. 7 avgusta 2015 g. / A/ HRC/30/49. – p. 12. – S. 3.
- Sayamov, Y. *Diplomatiya gorodov // Mezhdunarodnaya zhizn*, № 9 - s. 129-145. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1574>
- Scelle, G. (1932). *Précis de droit des gens. Premier fascicule*. – Paris, P. 1-69.
- Sergunin, A. & Joenniemi, P. *Paradiplomacy as a Sustainable Development Strategy: The Case of Russia's Arctic Subnational Actors*. Date unknown, P1. URL: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicn/eurasia_border_review/ebr_v5n2/EBR_v5n2_01.pdf
- Shapovalova, N. N. (2004). *Mezhdunarodnoe pravo / Moskovskaya finansovopromyishlennaya akademiya*. – M., 120 s.
- Shchiptsov, O. A, Antselevych, H. O. & Vysotskiy, O. F. (1995). *Suchasne mizhnarodne morske pravo i praktyka yoho zastosuvannya Ukrainoiu: Naukove vydannia*. – K.: „Naukova dumka”, 342 s. – S.328..

- Shurshalov, V. M. (1971). *Mezhdunarodnyie pravootnosheniya*. – M.: Mezhdunarodnyie otnosheniya, 240 s. – S.56.
- Smith, R., & Doel, M. (2011). Questioning the Theoretical Basis of Current Global-City Research: Structures, Networks and Actor-Networks. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35, 24-39. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2010.00940.x>
- Statti Uhody Mizhnarodnoho valiutnoho fondu vid 22.07.1944 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_921/page.
- Swepston, L. (2005). *Indigenous Peoples in International Law and Organisations // International Law and Indigenous Peoples*. – Leiden-Boston. – P. 53
- Swepston, L. (2011). *Indigenous Peoples on the International Scene: A Personal Reminiscence // Making Peoples Heard. Essays on Human Rights in Honour of Gudmundur Alfredsson*. – Leiden- Boston.
- Taylor, P. J., Beaverstock, J. V., & Smith, R. G. (1999). A roster of world cities. *Cities*, 16, 445-458. [https://doi.org/10.1016/S0264-2751\(99\)00042-6](https://doi.org/10.1016/S0264-2751(99)00042-6)
- Taylor, P. J. (2005). New Political Geographies: Global Civil Society and Global Governance through World City Networks. *Political Geography*, 24(6), 703-730. <https://doi.org/10.1016/j.pol-geo.2005.01.009>
- Tarasov, O. V. (2014). *Problema subiekta v mlzhnarodnomu publchnomu pravl [Tekst]: dis. ... dokt. jurid. nauk: 12.00.11 / Natslionalniy yuridichniy unversitet Imeni Yaroslava Mudrogo*. – Harklv, S. 215.
- Tarasov, O. V. (2010). *Personotsentrizm yak metod mlzhnarodno-pravovoYi personologiyi [Tekst] // Problemi zakonnosti*. – Vip. 110. – S. 166-172.
- Telipko, V. E. & Ovcharenko, A. S. (2010). *Mizhnarodne publichne pravo: Navch. posib. / Za zah. red. Telipko V. E.* – K.: Tsentri uchbovoi literatury, 608 c. – S.71.
- The legal position of faderal states and their federated in international raelations*. URL: <https://www.law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/working-papers/WP07e.pdf>
- Timchenko, L. D. & Kononenko, V. P. (2012). *Mlzhnarodne pravo. Navchalniy poslbnik*. – K.: Znan-nya, 631c.
- Uhoda pro zasnuvannia Yevropeiskoho banku rekonstruktzii ta rozvytku vid 25.05.1990 // Rezhym dostupu - [Elektronnyi resurs]:* http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_062
- Van R. (2008). *Enslin Municipal international relations in South African local government*. URL: <http://hdl.handle.net/2263/57641>
- Voina-Motoc, I. (2006). *Conceptions of Pluralism and International Law. Select Proceedings of the European Society of International Law, Helene Ruiz Fabri, E. Jouannet, V. Tomkiewitz, eds., Oxford and Portland, 401-429*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1185203>
- Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia, Rada yevtory 15 zhovtnia 1985 roku, m. Strasburh*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036
- Wouters, J. & Smet, L. D. *The legal position of faderal states and their federated in international raelations*. URL: <https://www.law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/working-papers/WP07e.pdf>
- Z privltannya Generalnogo sekretarya OON K. Annana III MlzhnarodnoYi konferentsiyi mlst svltu, Moskva, 2004. Div: Sayamov Yuriy, Diplomatiya gorodov // Mezhdunarodnaya zhizn, N° 9 - c. 129-145*. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1574>

Received: 29.09.2018

Accepted: 26.03.2019

Published: 30.04.2019

Татьяна Голубкова

доктор экономических наук, профессор,
профессор факультета экономики, финансов и управления,
Балтийская международная Академия
Латвия, Рига
ebsi-golubkova@inbox.lv
ORCID ID: 0000-0002-6618-9518

Александр Машарский

доктор экономических наук, профессор,
профессор факультета экономики, финансов и управления,
Балтийская международная Академия
Латвия, Рига
a_mash@inbox.lv
ORCID ID: 0000-0001-9846-5639

Лада Ширяева

студент докторской программы
«Региональная экономика и экономическая политика»,
Балтийская международная Академия
Латвия, Рига
1901lbi@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0736-8505

ВЛИЯНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ НА ЭКОНОМИКУ ЛАТВИИ

Аннотация. Важность человеческого капитала для инноваций и экономического роста широко признана. Инновационные предприятия являются одним из главных факторов роста экономики. Следовательно, фирмы венчурного капитала являются ключевыми игроками в обеспечении экономического роста и инноваций. В данном исследовании авторы уделили внимание факторам, которые способствуют успеху деятельности с использованием венчурного капитала и инвестиций. Одним из главных факторов оказался человеческий капитал. Однако, в странах с низким экономическим развитием специалистов не хватает, в то время как в развитых странах, может быть переизбыток специалистов определенных специальностей. По данной причине специалисты, которые не нашли себе места на рынке труда по полученной специальности вынуждены искать другую работу, часто низко квалифицированную. Специалисты охотно, принимают предложения о сотрудничестве от фондов венчурного капитала, так как те в свою очередь, предлагают не только заработок, но гибкий график, не привязанный к месту нахождения. Например, часто специалисты по IT могут работать в любое время суток и из любой точки мира. Но даже если специалисту придется приехать в определенную страну для реализации проекта, то это в любом случае лишь временное явление. Благодаря этому они избегают траты времени и финансов на переезд и оформление документов, поиск жилья.

В работе исследуются современные процессы международной интеллектуальной миграции и их особенности. Особое внимание уделено рассмотрению места Латвии на международном рынке интеллектуального труда, проблемам адаптации к правилам функционирования этого рынка в условиях глобализации. Изучался вопрос: что является главной причиной интеллектуальной миграции и участвующей тенденции конфликта интересов работодателей и профпригодности специалистов на рынке труда? Чтобы проверить, насколько проблема миграции квалифицированных кадров за границу актуально для Латвии, было проведено анкетирование, в ходе которого были выявлены основные причины миграции специалистов.

В конце статьи делается вывод о том, что развитие венчурного инвестирования могло бы оказать положительный эффект на экономику Латвии.

Ключевые слова: квалифицированные человеческие ресурсы, миграция специалистов, инновации, трудовые ресурсы Латвии, инвесторы

Формул: 0, табл.: 6, рис.: 10, библи.: 20

JEL Classification: F22, O15, R23, G24, L24

Tatyana Golubkova

Doctor of Science (Economics), Associate Professor,
Professor Faculty of Economics, Finance and Management,
Baltic International Academy

Latvia, Riga

ebsi-golubkova@inbox.lv

ORCID ID: 0000-0002-6618-9518

Alexander Masharsky

Doctor of Science (Economics), Associate Professor,
Professor Faculty of Economics, Finance and Management,
Baltic International Academy

Latvia, Riga

a_mash@inbox.lv

ORCID ID: 0000-0001-9846-5639

Lada Sirjajeva

PhD student of the Doctoral Study Programme

«Regional Economy and Economic Policy»,

Baltic International Academy

Latvia, Riga

1901lbi@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0736-8505

INFLUENCE OF INTELLECTUAL MIGRATION ON THE ECONOMY OF LATVIA

Abstract. The importance of human capital for innovation and economic growth is widely recognized. Innovative enterprises are one of the main factors of economic

growth. Consequently, venture capital firms are key players in ensuring economic growth and innovation. In this study, the authors paid attention to factors that contribute to the success of activities using venture capital and investments. One of the main factors was human capital. Nevertheless, there are not enough specialists in countries with low economic development, while in developed countries there may be an overabundance of specialists of certain specialties. For this reason, specialists, who did not find a place in the labor market according to the obtained specialty, are forced to look for another job, often low-skilled one.

Experts are willing to accept cooperation offers from venture capital funds, as they, in turn, offer not only earnings, but a flexible schedule, which is not tied to the location. For example, often IT professionals can work anytime during the day and from any part of the world. Nevertheless, even if the specialist has to come to a certain country to implement the project, then, in any case, this is only a temporary phenomenon. Due to this fact, they avoid spending time and money on relocation, paperwork and search for accommodation. The work examines the modern processes of international intellectual migration and their features. Special attention is paid to the consideration of the place of Latvia in the international intellectual labor market, problems of adaptation to the rules of its functioning in the context of globalization. The following question was studied: what is the main reason for intellectual migration and the increasing tendency of conflict of interests of employers' claims and professional competence in the labor market?

To check whether the problem of migration of qualified personnel abroad is relevant for Latvia, a survey was conducted, during which the main reasons for the migration of specialists were identified. The article ends with conclusion that the development of venture investment could have a positive effect on the economy of Latvia.

Keywords: qualified human resources, migration of specialists, innovations, labor resources of Latvia, investors

Formulas: tabl.: 6, fig.: 10, bibl.:20

JEL Classification: F22, O15, R23, G24, L24

Вступление. Миграция квалифицированных кадров является проблемой для многих стран Европы и Мира в целом. Многие инновационные проекты привлекают специалистов из разных стран, что способствовало созданию новой миграционной политики. Одним из важнейших элементов такой политики стран запада стало развитие учебной миграции, которая экономически выгодна, ибо приносит иностранные инвестиции в национальную систему образования, и к тому же становится источником высококвалифицированных кадров, уже адаптировавшихся в стране обучения [Iqdamı, Muhammad; Branch, Robert, 2016].

Проблема исследования: в Латвии наблюдается отток квалифицированных кадров за границу. Возникает проблема не только их возвращения, но и подготовки новых квалифицированных специалистов. Объект: миграция квалифицированных трудовых ресурсов (интеллектуальная эмиграция) из Латвии в условиях глобализации международного рынка интеллектуального труда.

Предмет: социально-экономические последствия интеллектуальной эмиграции для латвийской экономики и система мер миграционной и экономической политики по сокращению оттока квалифицированных трудовых ресурсов из

Латвии. Практическая значимость: результаты работы могут быть использованы при разработке методов привлечения квалифицированных кадров на предприятия или в инновационные проекты. А также практические выводы, оценки и рекомендации могут быть полезны для потенциальных мигрантов, находящихся в процессе формирования решения о выезде за границу, готовности к изменениям своего образа жизни на новом месте проживания.

Научная новизна:

- результаты исследования могут быть использованы научными работниками, преподавателями, студентами и аспирантами в учебном процессе при подготовке спецкурса по изучению адаптации мигрантов, а также при дальнейшем изучении данной проблемы;
- проанализированы результаты анализа, причины отъезда специалистов за рубеж для участия в проектах венчурных фондов, а так тех специалистов, которые использует венчурные фонды в свои проектах;
- выявлены факторы, влияющие на отъезд специалистов, и факторов препятствующих отъезду;
- на основе анкетных данных проведен сравнительный анализ процессов, влияющих на мнение и принятие решения об отъезде или отказа от него, наоборот, чтобы остаться в своей стране.

Анализ исследований и постановка задачи. Исходя из классификации трехстадийности миграционного процесса Т. И. Заславского, Л. Л. Рыбаковского, интеллектуальная миграция в Европе, проходит основную стадию, когда происходит переселение специалистов из своей страны в другую. По классификации Л. Л. Шамилева интеллектуальная миграция проходит стадию непосредственного акта интеллектуальной миграции.

Анализ литературы показал, что в Европе проводится активизация политики по привлечению квалифицированных кадров. Одним из факторов роста этой категории мигрантов в ряде европейских государств стали предоставленные им новые возможности трудоустройства. Устойчивые инвестиции в инновационный сектор, такой как ИТ, робототехника, энергетика, системы для сферы здравоохранения, должны стать основным направлением инновационного развития экономики, по средствам создания и внедрения эффективной инновационной экосистемы, пересмотреть политику стимулирования инноваций так чтобы предпринимателям было бы легче найти заинтересованную аудиторию инвесторов [State, Rodriguez, Helbing, Zagheni 2015; Dźwigoł 2016a; Dźwigoł, Dźwigoł-Barosz 2018; Miskiewicz 2016; Miskiewicz 2017]. Конечно, такая политика не является уникальной для Европы: США, Китай и другие страны также активно работают в этом направлении [Kerr, Kerr, Özden, Parsons 2017; Morita 2018; Sadowski-Smith, Yu, Wang, Li 2015].

Цель: выявления и анализ основных проблем трудовой миграции специалистов на территории Латвии.

В связи с поставленной целью, определены задачи:

- выявить направления, тенденции и социальные характеристики образовательных мигрантов из Латвии;
- рассмотреть проблему утечки специалистов, в контексте образовательных миграционных процессов в Латвии.

Результаты исследования. Латвийские фирмы, которые стремятся коммерциализировать производство технологий, а именно разработать и продать технологию или продукт, развиваются в привлечении зарубежных венчурных инвестиций, однако большинство стремится приобрести готовое технологическое оборудование за рубежом. Такое положение убеждает в необходимости реформирования устаревших форм связи между наукой и экономикой в целях повышения заинтересованности бизнеса в практической реализации наукоемких технологических продуктов и формирования здоровой предпринимательской среды в сфере прикладных научных исследований. В этой связи, науке в современной экономике должна отводиться приоритетная роль в повышении технического и экономического потенциала страны. Практически отсутствует экспериментальное производство, в связи с чем существует проблема с внедрением новых разработок в производство. К настоящему времени еще не созданы условия для коммерциализации научно - технических разработок [State, Weber, Zagheni 2013]. В качестве причин, наиболее тормозящих технологическое и инновационное развитие в Латвии, можно выделить низкое участие частного сектора в финансировании науки, низкий уровень сотрудничества предприятий с ВУЗами в области научных исследований и разработок. Остается нерешенной проблема наличия развитой системы защиты интеллектуальной собственности, выступающей важнейшим условием привлечения инвестиций и технологий.

Таким образом, существующие количественные и качественные параметры латвийской экономики не стимулируют спрос на высококвалифицированные кадры. Положение может быть изменено только в случае реального перевода экономики на инновационное развитие, связанное со стимулированием новейших отраслей и привлечению к участию в проектах местных ученых и специалистов, которые пока еще продолжают оставаться одним из важных конкурентных преимуществ нашей страны. Страны - реципиенты, создающие благоприятные условия для приема мигрантов искомой квалификации, а не просто трудовых мигрантов, желающих найти работу за границей, разрабатывают и применяют разнообразные программы по регулированию миграции [Grimsby, Grünfeld, Espelien 2010; Dźwigoł 2013; Dźwigoł 2014; Dźwigoł 2015; Dźwigoł 2016b]. Латвия, как и многие страны Европы, стремится поддерживать инвесторов и бизнес-новаторов. Для этого существует множество программ. Так к примеру, Латвия предлагает широкий спектр льгот для инвесторов, включая налоговые льготы, помощь от Структурных фондов ЕС, что формирует среду, благоприятную для развития бизнеса. Бизнес на территории Латвии может извлечь выгоду из ее привилегии членства в ЕС, что обеспечивает свободное перемещение товаров, услуг, капитала и рабочей силы, а также расположение в еврозоне [LIAA 2018].

Правительство Латвии продолжает работу над созданием благоприятного климата для иностранных инвестиций, улучшая экономическую обстановку. Юридические и административные требования упрощают, что содействует сотрудничеству между иностранными и местными неправительственными партнерами. Но проблема утечки кадров за границу не позволяет получить максимальную полезность от венчурных проектов. Как показало проведенное исследование, респонденты - инженеры и ученые, являющиеся профессионалами в своей деятельности, в основном, утратили видение перспектив в Латвии из-за невозможности реализовать свой

потенциал и низких социальных гарантий. Но несмотря на это жители Латвии тщательно взвешивают решение уехать, многие откладывают этот вариант на годы в надежде, что экономическая ситуация в Латвии станет более стабильной и государству снова понадобятся квалифицированные кадры [FICIL 2019]. Чтобы установить, насколько проблема миграции квалифицированных кадров за границу актуальна для Латвии, было проведено анкетирование специалистов, которые собираются уехать за границу.

Анкета включает в себя 20 вопросов. Анкетирование проводилось в четыре этапа. Первый этап. Определение групп респондентов, для отбора которых были определены две группы:

- 1) респонденты, которые готовятся или хотят уехать за границу;
- 2) респонденты, которые не определились или не хотят уезжать.

Второй этап. Поиск респондентов происходил на основе личных связей. Третий этап. Отправка анкеты на сайты соискателей - будущих эмигрантов, с просьбой о заполнении анкеты не только получателем, но и его ближайшего окружения, принадлежащих к данной группе. Четвертый этап. Получение и переработка информации. Всего было опрошено 88 человек. Исходная стадия начала рассмотрения вопроса респондентами предполагает наличие основательных причин для эмиграции.

Основные группы причин:

- Первичная группа причин: Экономическая причина для трудовой миграции из Латвии в настоящее время остается ведущим лейтмотивом для эмиграции специалистов.
- Вторичная группа причин: Возвращение на этническую родину и воссоединение семей или межнациональный брак является не менее актуальной причиной эмиграции.



Рисунок 1 - Желание выехать на заработки за границу

Источник: разработано авторами

54.5% желающих не спешили бы сразу всё бросить и уехать за границу на заработки, а тщательно бы все взвесили. Другие респонденты разделились почти на равные части, 21.6% не поехали бы вовсе, а 23,9% поехали бы не раздумывая.

Трудовая адаптация мигрантов в чужой стране является самым уязвимым местом, т.к. несмотря на высокий образовательный уровень латвийские специалисты, прежде чем получить какую-либо значимую должность, мигрант должен зарекомендовать себя как действительно высококлассный специалист. Иногда организации проводят специальные тестирования или экзамен, для проверки квалификации сотрудника.

В связи с этим, на первый план выходит языковая проблема. Все специалисты, особенно те профессии которых связаны с общественной деятельностью, обязаны превосходно знать язык страны приема. Если такой уровень знания языка отсутствует, то соответственно мигрант не может работать по своей специальности, что служит первой причиной смены профессии, иногда даже на рабочую. [Timmerman, Lucinda Fonseca, Praag, Pereira 2018]

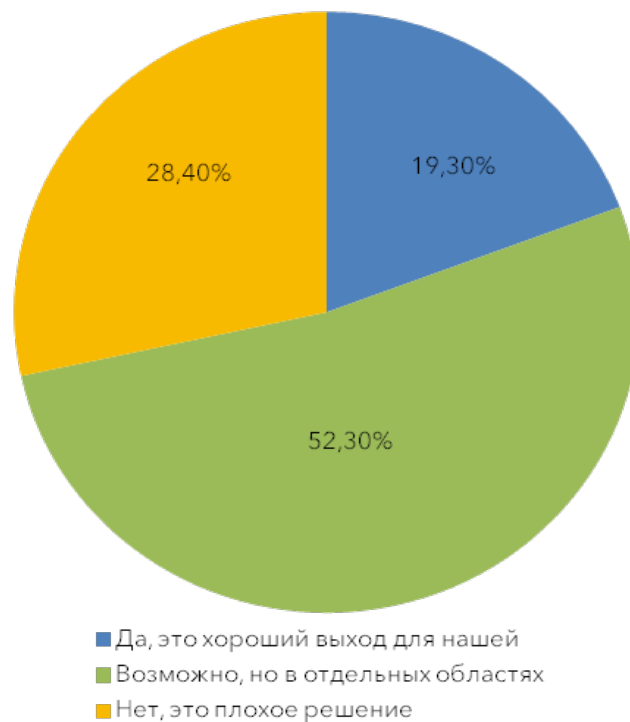


Рисунок 2 - Возможность привлечение мигрантов на место уехавших специалистов

Источник: разработано авторами

52.3% респондентов, считают хорошей идеей привлечение иммигрантов на место уехавших местных жителей. 19.3% считают это идеальным вариантом для экономики. 28.4% считают данный вариант неприемлемым.



Рисунок 3 - Причины отъезда квалифицированных кадров за границу

Источник: разработано авторами

Среди причин отъезда квалифицированных кадров за границу отсутствие вакансий, отсутствие социальной защищенности. Специалисты хотят уехать на ту работу, где могут себя реализовать, использовать свой опыт и навыки по назначению. В пирамиде Маслоу, специалисты основном находятся на последней ступени, называющийся самоактуализация, где деньги не являются главной мотивацией.

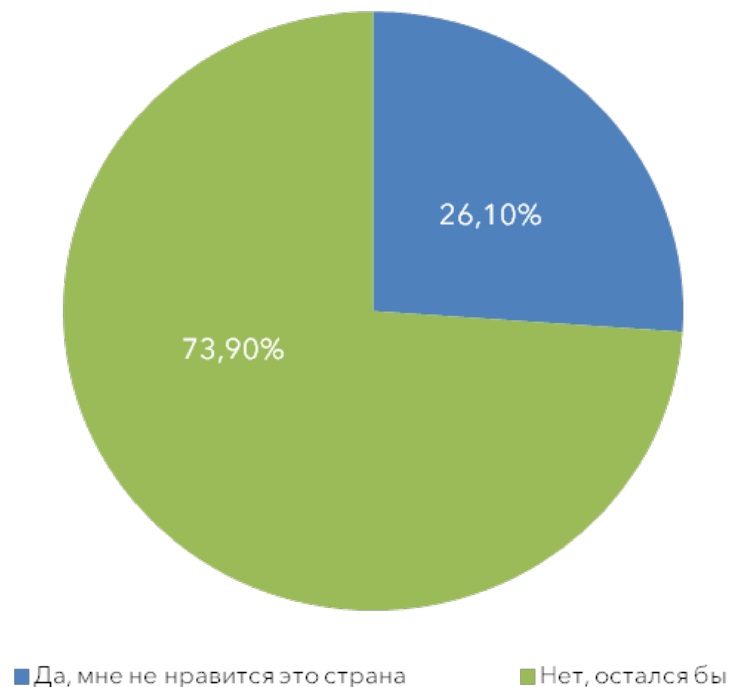


Рисунок 4 - Возможность отъезда из Латвии в случае удовлетворенностью условиями труда

Источник: разработано авторами

Большая часть респондентов не покинули бы страну в случае благоприятной экономической обстановки.



Рисунок 5 - Мера государство для возвращения специалистов

Источник: разработано авторами

Респонденты считают, что наиболее эффективными мерами по возвращению специалистов являются повышение социальной защищенности (21,6%), создание дополнительных рабочих мест для специалистов (23,9%), качественное информирование о возможностях, грантах, вакансиях, финансировании (19,3%), а так же важным является изменение налоговой политики (19,3 %), устранение законодательных и бюрократических препятствий для бизнеса (13,6 %), снижение коррупции на государственном и муниципальном уровне (2,3%).

Таблица 1 - Результаты расчета относительных и процентных долей респондентов с разным уровнем квалификации

Образование	Количество респондентов	Относительная частота	Процентная частота
Гуманитарное	6	0,07	6,8
Техника, инженерия	41	0,47	46,6
Точное	8	0,09	9,1
Социальное	21	0,24	23,9
Естественное	12	0,14	13,6
Всего	88	1	100

Источник: разработано авторами

Данные свидетельствуют, что большинство респондентов являлись опытными (39,8) и начинающими (35,2) специалистами. (Соответственно с большей относительной и процентной частотой).

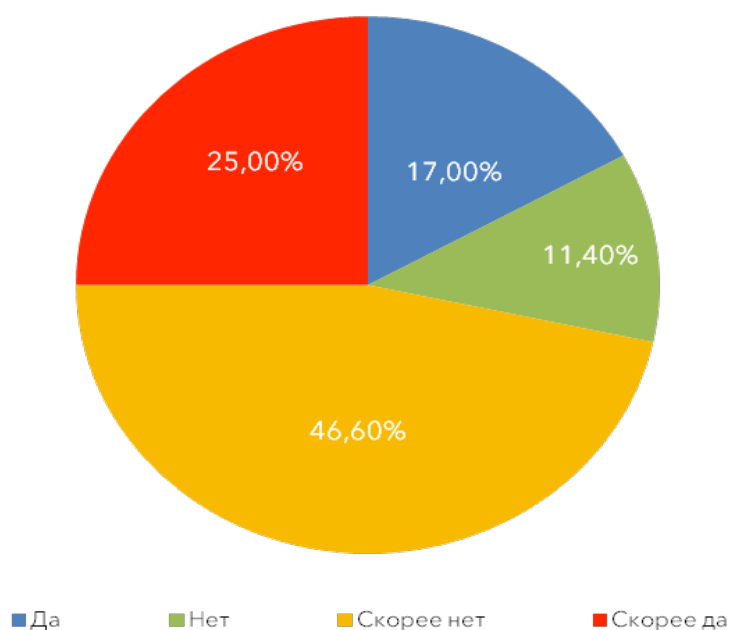


Рисунок 6 - Возможность отъезда за границу

Источник: разработано авторами

Большинство респондентов не предпринимают никакой активности для отъезда за границу с целью получения образования, 25% рассматривают эту возможность.

Таблица 2 - Результаты расчета относительных и процентных долей респондентов с разным типом образования

Квалификация	Количество респондентов	Относительная частота	Процентная частота
Студент	13	0,15	14,8
Начинающий специалист	31	0,35	35,2
Опытный специалист	35	0,40	39,8
Специалист высокого класса	9	0,10	10,2
Всего	88	1	100

Источник: разработано авторами

Данные свидетельствуют, что больше всего из опрошенных имели высшее образование в области техники и инженерии, а меньше всего респондентов были гуманитариями. Данные гистограммы наглядно демонстрируют значительное преобладание респондентов по техническим специальностям, где 0,07 респонденты имеющие гуманитарное образование, 0,09 образование в области

точных наук, 0,14 естественное, 0,24 социальные науки, 0,47 техническое и инженерное образование.

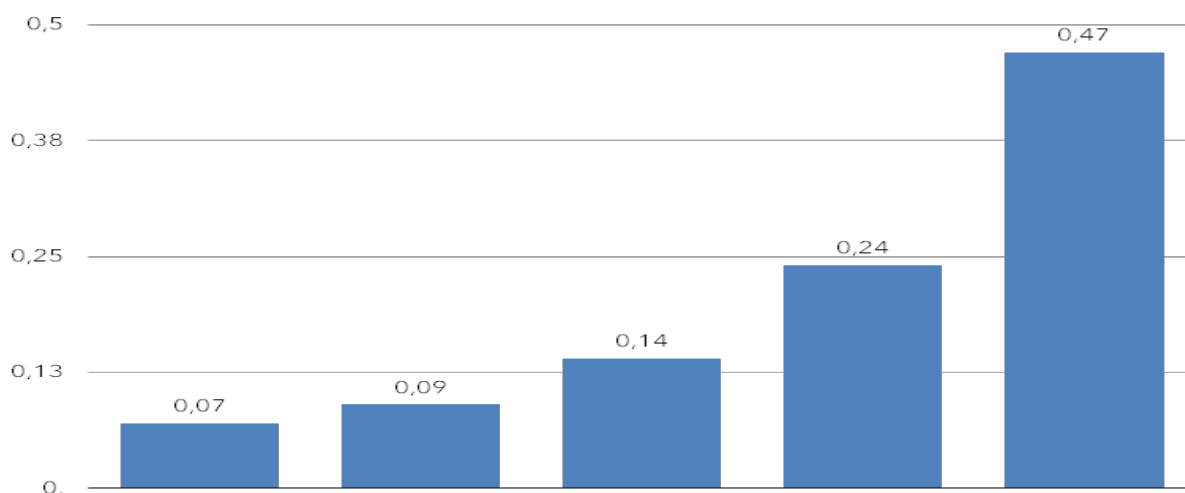


Рисунок 7 - Диаграмма частотного распределения респондентов по специальностям

Источник: разработано авторами

Таблица 3 - Распределение вариантов ответа на вопрос о желания уехать из страны проживания по уровням квалификации

Образование	Нет, остался бы	Да, мне нравится эта страна	Всего
Гуманитарное	66,7% (4)	33,3% (2)	100%
Техника, инженерия	85,4% (35)	14,6% (6)	100%
Точное	37,5% (3)	62,5% (5)	100%
Социальное	76,2% (16)	23,8% (5)	100%
Естественное	58,3% (7)	41,7% (5)	100%

Источник: разработано авторами

Таблица 4 - Распределение вариантов ответа на вопрос о желания уехать из страны проживания по типам образования

Вопрос	Нет	Скорее нет, чем да	Скорее да, чем нет	Да	Всего
Рассматриваете ли Вы возможность отъезда за границу для работы?	4,5% (4)	37,5% (33)	35,2% (33)	22,7% (20)	100% (88)
Рассматриваете ли Вы возможность отъезда за границу для продолжения образования?	11,4% (10)	46,6% (41)	25,02% (22)	17,0% (15)	100% (88)

Источник: разработано авторами

Респонденты, имеющие образование в области точных наук, значительно чаще выражают желание покинуть страну проживания.

Таблица 5 - Распределение вариантов ответа на вопрос о желания уехать из страны проживания по возрасту респондентов

Возраст	Нет, остался бы	Да, мне не нравится это страна	Всего
22-29	78,9% (15)	21,1% (4)	100%
30-39	82,4% (28)	17,6% (6)	100%
40-49	80,0% (16)	20,0% (4)	100%
50 и старше	40,0% (6)	60,0% (9)	100%

Источник: разработано авторами

Респонденты, от 50 лет и старше значительно чаще выражают желание покинуть страну проживания.

Таблица 6 - Распределение вариантов ответа на вопрос о желания уехать за границу в зависимости от цели - учеба или работа

Квалификация	Нет, остался бы	Да, мне не нравится это страна	Всего
Студент	84,6% (11)	15,4% (2)	100%
Начинающий специалист	77,4% (24)	22,6% (7)	100%
Опытный специалист	77,1% (27)	22,9% (8)	100%
Специалист высокого класса	33,3% (3)	66,7% (6)	100%

Источник: разработано авторами

Большинство респондентов рассматривают возможность отъезда за границу для работы, чем для получения образования.

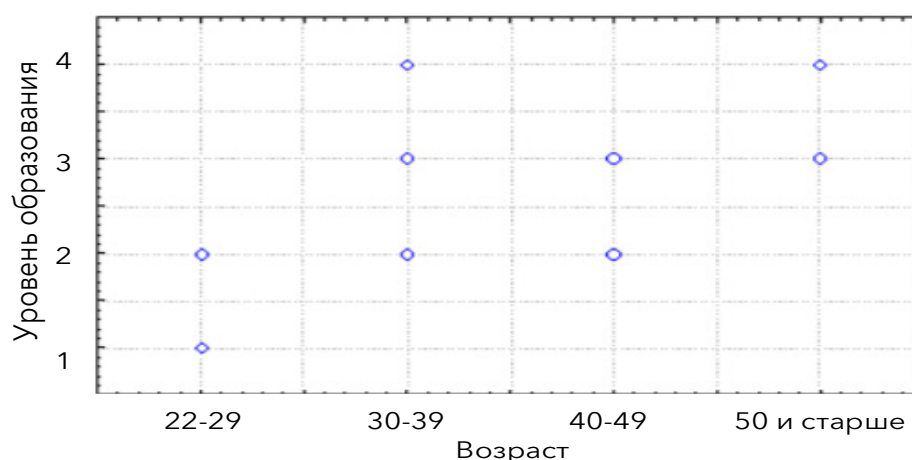


Рисунок 8 - Взаимосвязь возраста и уровня образования респондентов

Источник: разработано авторами

Коэффициент корреляции Спирмена между возрастом и уровнем образования респондентов составил 0,83 при объеме выборки $N = 88$ и уровне значимости $p < 0,05$. Связь между переменными является статистически значимой.

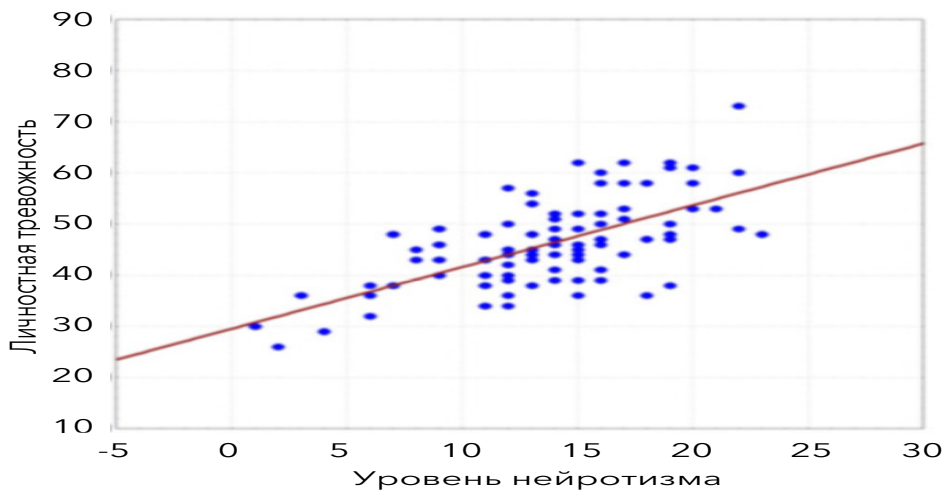


Рисунок 9 - Взаимосвязь уровней нейротизма и личностной тревожности респондентов

Источник: разработано авторами

Коэффициент корреляции Пирсон между уровнем нейротизма и личностной тревожности респондентов составил 0,65 при объеме выборки $N = 88$ и уровне значимости $p < 0,05$. Связь между переменными является статистически значимой.

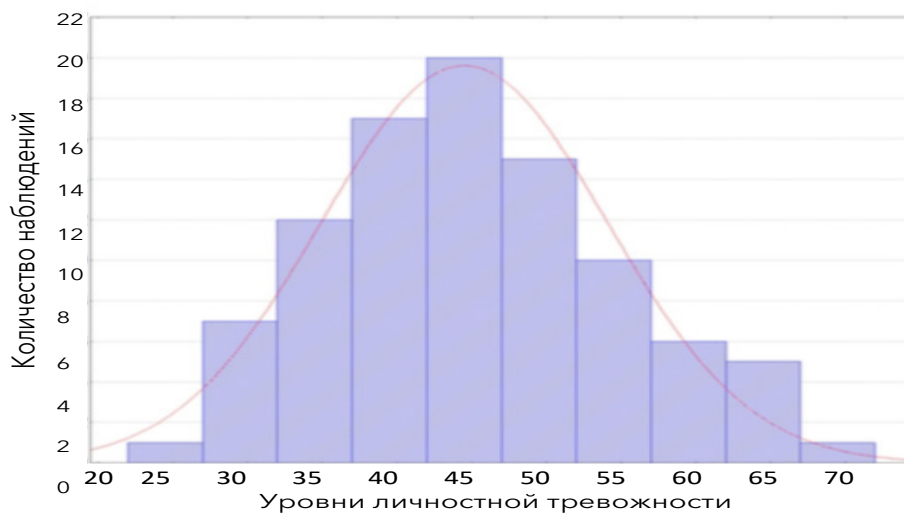


Рисунок 10 - Частотное распределение уровней личностной тревожности

Источник: разработано авторами

Среднее, медиана и мода уровней личностной тревожности составили 44,5, 44,5 и 38 соответственно. Результаты проведенного исследования свидетельствуют, что специалисты высокого класса имеющие образование в точных науках в возрасте за 50 лет, хотели бы уехать из Латвии. Это обусловлено беспокойством по поводу пенсионных выплат, отсутствием

социальных гарантий. Респонденты в возрасте 40 лет не спешат уезжать, а надеются на улучшение экономической ситуации, к тому же на территории Латвии у них есть работа, они еще достаточно молоды, чтобы беспокоясь о пенсии всё бросить и уехать за границу.

Венчурные инвесторы привлекают в свои проекты или инвестируют в проекты, где количество квалифицированных специалистов достигает предельного уровня. В частности, котируются специалисты, имеющие высшее образование в области точных наук и инженерии. Большинство респондентов, имеющих образование в области инженерии, все же не торопятся покидать страну, но готовы рассмотреть в будущем эту возможность в случае, если не найдут применение своим навыкам. Многие специалисты в области точных наук считают, что все же не могут в должной мере реализовать себя в стране. Представляет интерес тот выявленный факт, что квалифицированные специалисты не считают иммигрантов конкурентами. Многие считают, что эффективными мерами государство сможет привлечь иммигрантов для нужных в Латвии видов работ. Возможно, это связано с тем, что респонденты считают будущих мигрантов менее квалифицированными. Это может служить объяснением тому, что большая часть респондентов не поехала бы за границу для получения образования или повышения квалификации, т.к. они уже считают себя квалифицированными работниками. Другой причиной, служат дополнительные затраты и психологический стресс от получения образования на неродном языке, что особенно касается специалистов в возрасте старше 30 лет.

Выводы. Проведенное исследование по выявлению причин и проблем международной интеллектуальной миграции, особенностей ее проявления и регулирования, анализ экономических условий для развития и востребованности интеллектуального потенциала в Латвии, определили подходы и позволили дать предложения по основным направлениям регулирования этих процессов методами государственной экономической политики на современном этапе. В условиях глобализации мировой экономики, мобильности международных потоков интеллектуальной миграции и возрастающей конкуренции на мировом рынке труда, государство должно принимать адекватные меры, которые обеспечили бы эффективное регулирование эмиграционных и иммиграционных потоков данного сегмента латвийского рынка труда для дальнейшего роста экономики страны. Регулирование миграционными процессами – как внутренними, так и международными, должно носить системный характер, т.е. быть встроено в общую систему управления государством и находиться в тесной взаимосвязи с политикой в области социально-экономического развития, профессиональной подготовки и занятости населения, национальных отношений, а также с демографической политикой и политикой национальной безопасности.

Неотъемлемым условием успешной реализации инновационной стратегии в развитии экономики Латвии является наличие качественного человеческого капитала. Остановить его отток возможно только на основе эффективной государственной экономической политики, направленной на стимулирование новейших отраслей, создание новых технологических центров и соответственно привлечение ученых и специалистов к участию в проектах развития. Поэтому развитие венчурного инвестирования могло бы оказать положительный эффект на экономику Латвии, т.к. в инновационных проектах всегда нужны квалифицированные кадры, которые могли бы быстро принимать решение в нестандартных ситуациях и инвестирование таких фондов прямо не зависит от экономической ситуации в Латвии. В то же время, даже, если государство сможет создать благоприятные условия для формирования баз актуальных знаний и коммерциализации технологий, их эффективность во многом будет зависеть от степени взаимодействия науки и бизнеса, совершенствования нормативной

правовой базы в области интеллектуальной собственности и развития инфраструктуры по коммерциализации и трансферу технологий. Создание инновационной инфраструктуры и поддержка ее развития не только поможет соединить бизнес и науку, но и явится важным стимулом привлечения в ее структуры ученых и специалистов высокой квалификации как местных, так и из за рубежа.

Интеграция мигрантов в латвийскую экономику должна стать важным элементом миграционной и экономической политики. Научная миграция напрямую затрагивает вопросы обеспечения национальной безопасности в рамках ее новой составляющей - интеллектуальной. В этих условиях необходимы целенаправленные и четкие меры, препятствующие оттоку научных кадров и специалистов. В принципе обучение студентов за рубежом это хорошая тенденция, так как они имеют возможность не только приобрести новые знания, повысить квалификацию, но и получить доступ к современным научным школам, усовершенствовать иностранный язык, становятся более востребованными на рынке трудоустройства.

Факторами, которые могли бы служить стимулом для возвращения студентов домой являются: высокий уровень заработной платы; достойная и стабильная занятость; наличие высокоуровневой профессиональной среды; условия для профессионального роста и карьеры; зарубежные командировки и международные профессиональные контакты; доступ к передовому оборудованию; широкие возможности для исследовательской деятельности. На данный момент большинство из этих факторов еще недоступны. Поэтому проблема утечки квалифицированных кадров является очень актуальной и серьезной на современном этапе экономического развития страны и её благополучия в целом. Кроме того, тонкая, активная, целенаправленная иммиграционная политика по привлечению высококвалифицированных специалистов тех государств, которые заинтересованы в притоке умов и знают их подлинную экономическую цену, также оказывает влияние на географию и масштабы интеллектуальной эмиграции из развивающихся стран [AuriolL 2010]. Поэтому при оценке социально-экономических последствий интеллектуальной эмиграции приходится ограничиваться несколькими укрупненными блоками показателей с их последующими дополнениями экспертными оценками в различных формах и по различным методикам.

Практика показывает, что наряду с чисто экономическими показателями необходимо учитывать политические, социальные, демографические и культурные факторы, тенденции изменения ситуации в стране и за ее пределами. В силу названных выше причин любые количественные расчеты выгод и потерь от интеллектуальной эмиграции **МОЖНО рассматривать только как** ориентировочные оценки, позволяющие определить лишь доминирующие тенденции этого сложного комплексного явления и его последствий. По мнению авторов, стимулом для возвращения в Латвию обученных за рубежом студентов являются: высокий уровень заработной платы; достойная и стабильная занятость; профессиональная среда и карьерный рост; международные контакты и обмен опытом; доступ к передовым технологиям и исследовательская деятельность.

Литература

- Aurio, I. L. (2010). *Employment and Mobility Patterns*, OECD Science, Technology and Industry Working Papers 2010/4, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5knh8phxvfv5-en>
- Annual Report (2017). Retrieved from: <https://www.ericsson.com/assets/local/investors/documents/2017/ericsson-annual-report-2017-en.pdf>

- Dzwigol, H., & Dźwigoł-Barosz, M. (2018). Scientific Research Methodology in Management Sciences. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(25), 424-437. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136508>
- Dźwigoł, H. (2016a). Menedżer do zadań specjalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 89, 95-106.
- Dźwigoł, H. (2016b). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106
- Dźwigoł, H. (2015). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Kerr, S. P., Kerr, W., Özden, Ç., Parsons, C. (2017). High-Skilled Migration and Agglomeration. *Annual Review of Economics*, 9(1), 201-234. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-063016-103705>
- Martin, A., & Ventura, J. (2012). Economic Growth with Bubbles. *American Economic Review*, 102(6), 3033-58. <https://doi.org/10.1257/aer.102.6.3033>
- Miskiewicz, R. (2017). *Knowledge Transfer in Merger and Acquisition Processes in the Metallurgical Industry*. Warsaw: PWN.
- Miśkiewicz, R. (2016). Problem oceny struktur organizacyjnych w kontekście ich podobieństwa [Assessing the Problem of Organisational Structures in the Context of Their Similarities]. *Organizacja i Zarządzanie : kwartalnik naukowy*, 1, 83-99. [in Polish]
- Morita, L. (2018). Does doing things the Japanese way attract highly-skilled migrants?. *Cogent Social Sciences*, 4(1), 1430725. <https://doi.org/10.1080/23311886.2018.1430725>
- Iqdam, M. N., & Branch, R. M. (2016). Examining Multimedia Competencies for Educational Technologists in Higher Education. *TechTrends* 60, 365-373. <https://doi.org/10.1007/s11528-016-0064-1>
- Sadowski-Smith, C., Yu, W., Wang, H., & Li, W. (2015). Intellectual migration and brain circulation: Conceptual framework and empirical evidence. *Journal of Chinese Overseas*, 11(1), 43-58. <https://doi.org/10.1163/17932548-12341300>
- State, B., Weber, I. & Zagheni, E. (2013). Studying inter-national mobility through IP geolocation. *WSDM '13: Proceedings of the sixth ACM international conference on Web search and data mining*, 265-274. <https://doi.org/10.1145/2433396.2433432>
- State B., Rodriguez M., Helbing D., & Zagheni E. (2014) Migration of Professionals to the U.S.. In: Aiello L.M., McFarland D. (eds) *Social Informatics. SocInfo 2014. Lecture Notes in Computer Science*, vol 8851. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-13734-6_37
- FICIL (2019). Retrieved from: <https://www.ficil.lv/2019/12/11/ficil-sentiment-index-2019/Foreign>
- Direct Investment (2018). Retrieved from: <http://www.liaa.gov.lv/en/invest-latvia/investor-business-guide/foreign-direct-investment>
- Nordic Venture Capital: Cross Border Investments (2010). Retrieved from: https://www.menon.no/wp-content/uploads/26nordic_cross-border_venture_investments.pdf
- Timmerman, C., Lucinda, M. F., Praag, L. V., & Pereira, S. (2018). *Gender and Migration: A Gender-Sensitive Approach to Migration Dynamics*. Leuven University Press; 1 edition (November 15, 2018), ISBN-13: 978-9462701632.

Received: 19.02.2019

Accepted: 20.03.2019

Published: 30.04.2019

Ірина Саух

доктор економічних наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
професор кафедри економіки, менеджменту і маркетингу
Україна, Житомир
irina_saukh@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-3812-6579

Наталія Виговська

доктор економічних наук, професор,
Житомирський державний технологічний університет,
завідувач кафедри фінансів і кредиту
Україна, Житомир
vygng@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-7129-6169

РОЗВИТОК МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТРАТЕГІЧНОГО АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Анотація. Розроблено інтегровану динамічну модель стратегічного аналізу фінансового потенціалу туристичного підприємства, яка має мультиплікативний характер, формалізована за допомогою середньої геометричної та узагальнює детермінанти прямого та непрямого впливу середовища на рейтингову оцінку внутрішнього контуру фінансового потенціалу. Апробація запропонованого підходу для туристичних підприємств великого та малого бізнесу сприятиме формуванню стратегічних управлінських рішень, спрямованих на розвиток їх фінансового потенціалу.

Ключові слова: стратегічний аналіз, фінансовий потенціал, туристичне підприємство, стратегічна зона господарювання, зовнішнє середовище

Формул: 2, рис.: 0, табл.: 2, бібл.: 25

JEL Classification: M41, L83, C40, O12

Irina Saukh

Doctor of Economics,
Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
professor of Department of Economics, Management and Marketing
Ukraine, Zhytomyr
irina_saukh@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-3812-6579

Nataliya Vyhovska

Doctor of Economics, Professor,
Zhytomyr State Technological University,
Head of the Department of Finance and Credit
Ukraine, Zhytomyr
vygng@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-7129-6169

THE DEVELOPMENT OF THE METHODOLOGICAL TOOLS FOR STRATEGIC ANALYSIS OF THE TOURISM ENTERPRISES FINANCIAL POTENTIAL

Abstract. The article solves the problem of the imperfection of current operational economic analysis techniques for assessing the tourism enterprises financial potential and the necessity for the usage of strategically-oriented analytical tools. This will contribute to prudent and effective decisionmaking regarding the tourism enterprises strategic development. The aim of the article is to develop the methodological tools for the strategic analysis of the tourism enterprises financial potential based on the development of the integrated dynamic model including the determinants of the environmental direct and indirect impact. The model of the financial potential system of the enterprise is suggested, which is based on a combination of the resource concept, cybernetic and system approach, developmental theory, self-organization theory and dynamic abilities concepts, and consists of the internal contour (resource, personnel, organizational and information support), external contour (enterprise's potential), the mechanism of resources transformation into financial results and feedback information, which provides a system homeostasis, taking into account, the influence of the environmental direct and indirect factors. The scientific and methodological approach to the strategic analysis of the internal tourism large enterprises financial potential is developed according to the additive factor model usage with integrated estimation based on a complex combination of deterministic analysis methods (concerning resource potential), nonformalized methods (regarding personnel, organizational and potential information support) and the "sum of places" method (in regard to the interpretation of the financial potential ranking score). A range of limits for the determination of the integral indicator level of the internal financial potential is defined and the rating of the tourist enterprises of the chosen strategic area of economic activity is proposed.

Keywords: strategic analysis, financial potential, tourist enterprise, strategic area of management, external environment.

Formulas: 2, fig.: 0, tabl.: 2, bibl.: 25

JEL Classification: M41, L83, C40, O12

Вступ. В сучасних умовах вплив туристичної галузі на економічний розвиток країни є значним, оскільки туризм виступає джерелом надходжень валюти до бюджету, сприяє збільшенню зайнятості населення та диверсифікації економіки, створюючи обслуговуючі галузі, а також зростанню доходів населення і підвищенню добробуту нації. За статистичними оцінками, погіршення економічних та політичних умов в Україні призвело до втрати близько 50% іноземних туристів у 2015 р. порівняно з попередніми роками. Лише у 2016 р. вперше було зафіксовано збільшення рівня доходів від надання туристичних послуг юридичними особами (середньорічний темп приросту +140% при прирості операційних витрат на 102%) [Статистичний бюлетень «Туристична діяльність в Україні у 2015, 2016, 2017 рр.]. У 2017 році порівняно з 2016 роком кількість іноземних громадян, які відвідали Україну, продовжувала тенденцію до зростання (+896546 осіб) [Статистичний бюлетень «Туристична діяльність в Україні у 2015, 2016, 2017 рр.].

Активізація туризму в Україні актуалізує дослідження питань розвитку туристичних підприємств у динамічному зовнішньому середовищі, що вимагає вивчення сили впливу макрооточення на рівень їх сформованого фінансового потенціалу, визначення конкурентної сили, створення стратегій тощо. Важливим підґрунтям при здійсненні таких наукових досліджень є застосування інструментарію та методів стратегічного аналізу, що сприятиме прийняттю виважених та дієвих управлінських рішень щодо стратегічного розвитку туристичних підприємств. Актуальність проблеми посилюється у зв'язку з необхідністю розробки прикладних рекомендацій щодо стратегічного управління підприємством на підставі дієвих та ефективних методик стратегічного аналізу.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Вагомий внесок у дослідження проблем розвитку методичного інструментарію стратегічного аналізу підприємства здійснили українські вчені: І. Богата [Богатая 2007], Р. Бруханський [Бруханський 2014], І. Жилінська [Жилінська 2012], І. Лазаришина [Лазаришина 2005], І. Парасій-Вергуненко [Парасій-Вергуненко 2007] та інші. Формуванню методичних підходів до стратегічного управління та розробці моделей стратегічного аналізу фінансового потенціалу компанії присвятили свої праці закордонні вчені: І. Ансофф [Ansoff 1989], М. Бромвіч [Bromwich 1990] – щодо взаємозв'язку стратегічного обліку і аналізу, Р. Грант [Grant 2003], Х. Дзвігол [Dźwigoł 2018a; Dźwigoł 2018b; Dźwigoł, Dźwigoł-Barosz 2018; Dźwigoł 2016; Dźwigoł 2015a; Dźwigoł 2015b], Р. Мішкевич [Miśkiewicz 2009; Miśkiewicz 2016; Miśkiewicz 2017] – щодо визначення місця ресурсної концепції при стратегічному аналізі потенціалу підприємства, Д. Колліс, С. Монтгомері [Collis, Montgomery 2008] – щодо дослідження складу стратегічних ресурсів підприємства як основи стратегічного аналізу, Р. Санчес [Sanches, 2001] – в контексті дослідження стратегічних конкурентних переваг при здійсненні стратегічного управління підприємством, Г. Мінцберг [Mintzberg, 1978] – щодо формування стратегії розвитку компанії як кінцевого результату стратегічного аналізу, М.А. Камілері [Camilleri 2018] – щодо підтримки малих та середніх підприємств сфери туризму в доступі до фінансів, Ф. Хіршхорн, А. Сорані, М. Соалі [Hirschhorn 2019; Sourani, Sohal 2015] – щодо застосування методу Делфі в різних сферах економіки.

Оцінка наукових напрацювань засвідчує наявність ґрунтовної теоретичної бази, пов'язаної з розвитком стратегічного аналізу та фінансового потенціалу підприємства. Водночас невирішеними залишаються ряд методичних питань використання інструментарію стратегічного аналізу до фінансового потенціалу підприємств туристичної сфери, зокрема: неоднозначне трактування сутності та структури фінансового потенціалу туристичних підприємств, різноплановість методичних підходів до його оцінювання, відсутність аналітичної динамічної моделі, орієнтованої на інтегрований розвиток внутрішніх складових потенціалу та врахування впливу факторів середовища. Таким чином, незавершеність формування цілісного уявлення про стратегічний аналіз фінансового потенціалу туристичних підприємств обумовила актуальність та мету дослідження і окреслила його перспективні напрями.

Метою статті є розвиток методичного інструментарію стратегічного аналізу фінансового потенціалу туристичних підприємств на підставі розробки інтегрованої динамічної моделі з врахуванням детермінант прямого та непрямого впливу зовнішнього середовища.

Результати дослідження. Фінансовий потенціал є важливим об'єктом стратегічного аналізу, концептуальні засади дослідження якого доцільно здійснювати на підставі поєднання низки теорій та концепцій, зокрема: 1) ресурсної концепції, яка визначає, що основою формування фінансового потенціалу є стратегічні ресурси, до складу яких доцільно включити фінансові ресурси, знання, інформацію, організаційні процеси; 2) кібернетичного підходу, що ідентифікує фінансовий потенціал як інформаційну систему, яка має елементи входу, виходу, «чорну скриньку»; 3) теорії розвитку, яка визначає зовнішнє середовище фінансового потенціалу як джерело флуктуацій та формує механізм переходу потенціалу до нового стану шляхом застосування нових способів поєднання стратегічних ресурсів; 4) теорії самоорганізації, яка оперує поняттям «порядок» в контексті прагнення фінансового потенціалу до самоорганізації під впливом зовнішнього середовища, що дозволяє застосувати до нього всі ознаки відкритих систем; 5) концепції динамічних здібностей, що надає можливість виокремити в якості складових фінансового потенціалу процеси, вміння, організаційні процедури; 6) системного підходу, який дозволяє структурувати систему фінансового потенціалу, що складається з взаємопов'язаних елементів зовнішнього і внутрішнього контуру. Застосування запропонованих концептуальних засад надало можливість поглибити розуміння сутності фінансового потенціалу підприємства як сукупності фінансових можливостей його розвитку, обумовлених наявністю

достатнього обсягу фінансових ресурсів, кадрового й інформаційного забезпечення та ефективної системи управління фінансами, що спрямовані на досягнення стратегічної фінансової позиції підприємства у зовнішньому середовищі.

Визначено, що основними проблемами при формуванні системи фінансового потенціалу підприємства виступають: 1) різнобічність підходів до підстав його структуризації; 2) орієнтація виключно на внутрішню (або зовнішню) підсистему фінансового потенціалу; 3) надання пріоритетного значення об'єктивним (або суб'єктивним) складовим потенціалу; 4) різноспрямованість підходів до визначення елементів входу (виходу) при застосуванні системного підходу; 5) нівелювання значення зворотнього зв'язку у системі фінансового потенціалу підприємства. Оцінка визначених проблем дозволила запропонувати дескриптивну модель системи фінансового потенціалу підприємства, яка складається із внутрішнього контуру (ресурсне, кадрове, організаційне та інформаційне забезпечення), зовнішнього контуру (потенціал підприємства), механізму трансформації ресурсів у фінансові результати та інформацію, зворотнього зв'язку, який забезпечує гомеостаз системи з врахуванням впливу факторів середовища прямої та непрямої дії. Врахування впливу факторів зовнішнього контуру при структуризації фінансового потенціалу пов'язано з необхідністю аналізу сприятливих можливостей, які він надає. Позитивний синергетичний ефект у внутрішньому контурі системи фінансового потенціалу виникає як результат взаємодії ресурсного, інформаційного, кадрового та організаційного забезпечення системи фінансового потенціалу.

Водночас фактори, що обумовлюють виникнення негативного синергетичного ефекту, диференційовані за елементами внутрішнього контуру фінансового потенціалу підприємства, є такими: 1) в розрізі ресурсного забезпечення: недостатній обсяг власних фінансових ресурсів; неможливість залучення додаткових кредитів; незадовільний стан активів; значний обсяг дебіторської заборгованості; низький рівень кредитоспроможності; законодавчі обмеження щодо використання тієї чи іншої форм фінансування; 2) в розрізі організаційного забезпечення: недостатній рівень кваліфікації керівника відділу фінансового менеджменту; неефективність прийнятих управлінських рішень; застарілі методи фінансового управління; неефективність системи фінансового планування, контролінгу; орієнтація на прийняття оперативних, а не стратегічних рішень; низька гнучкість рішень, що приймаються; 3) в розрізі кадрового забезпечення: низька працездатність кадрового потенціалу; порушення трудової дисципліни; низький рівень кваліфікації та компетентностей; втрати робочого часу від конфліктів; 4) в розрізі інформаційного забезпечення: недостовірність, неповнота, неоперативність, низька якість інформації, що міститься у фінансових планах, прогнозах, звітності, внутрішніх документах підприємства. Одержання позитивного синергетичного ефекту функціонування системи фінансового потенціалу підприємства сприятиме його розвитку в умовах динамічного зовнішнього середовища.

Обґрунтовано, що формування фінансового потенціалу туристичних підприємств має тісний взаємозв'язок із впливом факторів зовнішнього середовища, що потребує застосування методології стратегічного аналізу. Декомпозиційна характеристика зовнішнього середовища залежить від наукового підходу, покладеного в основу дослідження. Нами доведена необхідність дослідження зовнішнього середовища з позиції системного підходу, що надало можливість уточнити його трактування як нелінійної, великої, складної, динамічної, відкритої та самоорганізованої системи факторів впливу на суб'єкти господарювання. Такий підхід визначає необхідність виділення його системних властивостей: відкритість, ієрархічність, нелінійність, дисипативність, механізм зворотнього зв'язку, емерджентність, нерівноважність. Наявність ознак ієрархічності та існування механізму зворотнього зв'язку дозволила ідентифікувати зовнішнє середовище прямого та непрямого впливу. В контексті дослідження – це системоутворюючі фактори галузевого середовища, макросередовища і частково глобального (світового) середовища. Визначено, що

доцільним способом аналізу системоутворюючих факторів впливу середовища на підприємство є отримання неформалізованих оцінок експертів та використання матричних методів аналізу інформації. Цей висновок обґрунтований тим, що стратегічний аналіз орієнтований на розв'язання неструктурованих або слабкоструктурованих проблем. Експертні оцінки доцільно використовувати при визначенні складності, динамічності та невизначеності зовнішнього середовища, а також ідентифікації сили впливу окремих факторів макросередовища на туристичне підприємство.

Важливою складовою внутрішнього контуру фінансового потенціалу є ресурсна складова, яку досліджено з позиції ресурсного підходу - напряду стратегічного аналізу діяльності підприємства, в межах якого значна увага приділяється стратегічним ресурсам, що виступають основою забезпечення майбутніх стійких конкурентних переваг у динамічному зовнішньому середовищі. Перевагою застосування ресурсного підходу у стратегічному аналізі є пояснення причин неефективного розвитку підприємств та розробка функціональних стратегій, спрямованих на зростання його фінансового потенціалу. =Методика здійснення стратегічного аналізу ресурсної складової фінансового потенціалу туристичного підприємства повинна включати такі етапи: 1) формування системи локальних показників оцінки ресурсної складової фінансового потенціалу підприємства (в їх якості нами обрано традиційні показники оцінки фінансового стану підприємства); 2) вибір методу оцінки потенціалу; 3) визначення нормативних значень та розрахунок фактичних значень сформованих локальних показників для туристичного підприємства; 4) розрахунок інтегральних показників оцінки ресурсної складової фінансового потенціалу; 5) ідентифікація рівня ресурсної складової фінансового потенціалу туристичного підприємства шляхом формування граничних (еталонних) діапазонів та визначення рейтингу підприємств.

Обґрунтовано, що туристичні підприємства спроможні розвивати власний фінансовий потенціал лише при наявності висококваліфікованих фахівців, обізнаних з умовами ринку та здатних надавати конкурентоспроможні послуги. В свою чергу, конкурентоспроможність визначається рівнем накопиченого кадрового та організаційного потенціалів. В контексті визначення стратегічних ресурсів знання, здібності, досвід, високоякісний менеджмент виступають стратегічними ресурсами туристичного підприємства, що відповідають умовам унікальності. Критичне ставлення до ресурсної концепції (з позиції статичності) обумовило виникнення нового терміну - динамічні здібності, здатності, можливості, які пояснюють зміст стратегічних ресурсів у межах динамічної (процесної) концепції. Застосування концепції динамічних здібностей дозволило розробити науково-методичний підхід до стратегічного аналізу кадрового та організаційного забезпечення фінансового потенціалу туристичного підприємства, який полягає у формуванні переліку критеріїв аналізу зазначених складових фінансового потенціалу підприємства; розрахунку інтегральних показників із застосуванням методики бальної оцінки; ідентифікації рівня кадрової та організаційної складової фінансового потенціалу туристичного підприємства шляхом формування граничних діапазонів й визначення рейтингу підприємств, що аналізуються. Водночас склад інформаційного потенціалу як частини фінансового слід досліджувати в розрізі видів інформації, що його формують (оперативна, тактична та стратегічна інформація). Таким чином, в контексті сформованої структури фінансового потенціалу розроблено методику стратегічного аналізу його внутрішнього контуру для туристичних підприємств великого бізнесу на підставі застосування адитивної факторної моделі з використанням інтегральної зваженої оцінки, що базується на комплексному поєднанні методів детермінованого аналізу (щодо ресурсного забезпечення потенціалу), неформалізованих методів (щодо кадрового, організаційного та інформаційного забезпечення потенціалу) та методі «суми місць» (щодо інтерпретації рейтингової оцінки фінансового потенціалу) (формула 1).

$$R_{вфп} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m (0,2R_{ij} + 0,3R_{p_{ij}} + 0,3R_{k_{ij}} + 0,3R_{k_{ij}} + 0,2R_{o_{ij}}) \quad (1),$$

де $R_{вфп}$ – рейтингова оцінка внутрішнього контуру фінансового потенціалу туристичного підприємства; R_{ij} – величина j -ої інформаційної складової фінансового потенціалу у i -му році; $R_{p_{ij}}$ – величина j -ої ресурсної складової фінансового потенціалу у i -му році; $R_{k_{ij}}$ – величина j -ої кадрової складової фінансового потенціалу у i -му році; $R_{o_{ij}}$ – величина j -ої організаційної складової фінансового потенціалу у i -му році.

Обґрунтування коефіцієнтів вагомості зазначених здійснено шляхом використання методу Делфі. Визначено, що необхідність врахування детермінант прямого та непрямого впливу середовища на фінансовий потенціал підприємства обумовила розробку методики здійснення стратегічного аналізу фінансового потенціалу туристичного підприємства, що формалізовано за допомогою інтегрованої динамічної моделі, яка побудована на основі визначення середньої геометричної (формула 2).

$$R_{фп} = \sqrt[3]{R_{спд} \times R_{снд} \times (0,2R_i + 0,3R_p + 0,3R_k + 0,2R_o)} \quad (2),$$

де $R_{спд}$ – рейтингова оцінка впливу середовища прямої дії на туристичне підприємство; $R_{снд}$ – рейтингова оцінка впливу середовища непрямої дії на туристичне підприємство; R_i – величина інформаційної складової фінансового потенціалу; R_p – величина ресурсної складової фінансового потенціалу; R_k – величина кадрової складової фінансового потенціалу; R_o – величина організаційної складової фінансового потенціалу.

Сформовану рейтингову оцінку туристичних підприємств за інтегральним динамічним показником фінансового потенціалу в розрізі підприємств малого та середнього й великого бізнесу представлено в табл. 1.

Таблиця 1 - Формування рейтингу туристичних підприємств за інтегральним динамічним показником фінансового потенціалу*

№ з/п	Назва туристичного підприємства	$R_{спд}$	$R_{вфп}$	$R_{снд}$	$R_{фп}$	Рейтинг підприємства
Туристичні підприємства малого та середнього бізнесу						
1	ПП «Датур»	3	3	2	2,62	2
2	ПП «Світ курортів»	2	8	7	4,82	4
3	ТзОВ «Веді Тургруп-Україна»	1	2	1	1,26	1
4	Море туров	8	5	10	7,37	9
5	ПП «Казковий тур»	7	6	4	5,52	6
6	ТОВ ТК «ПЗН»	4	7	8	6,07	7
7	SWEET TRAVEL	10	4	9	7,11	8
8	ПП «Світ -Тур Житомир»	6	1	5	3,11	3
9	ПП «Автотур»	5	9	3	5,13	5
10	ПП ТА «СМАЙЛ»	9	10	6	8,14	10
Туристичні підприємства великого бізнесу						

1	Волиньтурист	1	1	2	1,26	1
2	Полтаватурист	4	3	1	2,29	3
3	Львівтурист	5	5	4	4,64	5
4	Закарпаттатурист	3	4	5	3,91	4
5	Рівнетурист	2	2	3	2,62	2

Джерело: розраховано авторами на підставі запропонованої вище інтегрованої динамічної моделі

Ідентифікацію рівня фінансового потенціалу за розрахованим інтегральним значенням та запропоновані інтервальні межі його зміни представлено в табл 2.

Таблиця 2 - Ідентифікація рівня фінансового потенціалу за розрахованим інтегральним значенням та запропоновані інтервальні межі його зміни*

Рівень	Значення інтегрального показника фінансового потенціалу		Рівень фінансового потенціалу та необхідність проведення стратегічного аналізу його складових
	для акціонерних товариств	для підприємств малого та середнього бізнесу	
1	0-1	0-2,0	Рівень реалізації фінансового потенціалу є високим, що означає максимальне використання ресурсних, кадрових, організаційних та інформаційних можливостей і динамічних здібностей на підприємстві
2	1,1-2	2,1-4,0	Рівень фінансового потенціалу є значним, однак необхідно сконцентруватись на створенні умов для більш повної реалізації однієї-двох складових фінансового потенціалу
3	2,1-3,0	4,1-6,0	Рівень фінансового потенціалу є задовільним, однак є необхідність постійного моніторингу та вибіркового аналізу прихованих можливостей реалізації всіх складових фінансового потенціалу
3	2,1-3,0	4,1-6,0	Рівень фінансового потенціалу є задовільним, однак є необхідність постійного моніторингу та вибіркового аналізу прихованих можливостей реалізації всіх складових фінансового потенціалу
4	3,1-4,0	6,1-8,0	Фінансовий потенціал підприємства використовується недостатньо, що потребує глибокого стратегічного аналізу його складових
5	4,1-5,0	8,1-10	Рівень фінансового потенціалу є низьким, що потребує невідкладного застосування стратегічного аналізу для формування нової фінансової політики розвитку підприємства

Джерело: запропоновано авторами

Використання запропонованого методичного підходу дозволить отримати кількісну оцінку впливу зовнішнього середовища прямої та непрямої дії на фінансовий потенціал підприємства і сприятиме прийняттю виважених стратегічних рішень керівництвом підприємства. Перспективи подальших досліджень необхідно проводити в напрямку застосування методу GAP-аналізу для ідентифікації та декомпозиції внутрішніх стратегічних розривів за складовими елементами фінансового потенціалу [Saukh 2016], що надасть можливість сформулювати дієві управлінські стратегічні ініціативи щодо подолання розривів і забезпечити реалізацію стратегічних цілей підприємства.

Висновки. Визначено концептуальні засади дослідження фінансового потенціалу підприємства на підставі поєднання низки теорій та концепцій: ресурсної концепції; кібернетичного підходу; теорії розвитку; теорії самоорганізації; системного підходу. Застосування запропонованих концептуальних засад надало можливість поглибити розуміння структури фінансового потенціалу підприємства, яка складається із внутрішнього та зовнішнього контурів, механізму трансформації ресурсів у фінансові результати та інформацію, зворотнього зв'язку, який забезпечує гомеостаз системи з врахуванням впливу детермінант середовища прямої та непрямої дії. В контексті сформованої структури фінансового потенціалу розроблено методіку стратегічного аналізу, що формалізовано у вигляді інтегрованої динамічної моделі, яка побудована на основі визначення середньої геометричної, враховує рейтингові оцінки впливу середовища прямої дії та непрямої дії на туристичне підприємство й рейтингову оцінку його внутрішнього фінансового потенціалу.

Перспективи подальших досліджень необхідно проводити в напрямку застосування методу GAP-аналізу для ідентифікації та декомпозиції внутрішніх стратегічних розривів за складовими елементами фінансового потенціалу.

Література

- Ансофф, И. (1989). Стратегическое управление: пер. с англ. М.: Прогресс
- Богатая, И. Н. (2007). Стратегический учет и аудит: теория и практика // Научный журнал «Фундаментальные исследования». №4. URL: www.rae.ru
- Бруханський, Р. Ф. (2014). Облік і аналіз у системі стратегічного менеджменту аграрного підприємництва: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 384 с.
- Жилінська, Л. О. (2012). Основні підходи до оцінки економічного потенціалу підприємства // Економічний часопис-XXI. № 9-10. С. 53-56.
- Лазаришина, І. Д. (2005). Економічний аналіз в Україні: історія, методологія, практика: монографія. Рівне: НУВГП, 369 с.
- Парасій-Вергуненко, І. М. (2007). Стратегічний аналіз у банках: теорія, методологія, практика: монографія. К.: КНЕУ, 360 с.
- Саух, І. В. (2016). GAP-аналіз як методика формування стратегії розвитку фінансового потенціалу туристичного підприємства / Економічний часопис – XXI. Науковий журнал. № 162 (11-12). С. 79-83.
- Статистичний бюлетень «Туристична діяльність в Україні у 2015, 2016, 2017 рр. Київ. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
- Bromwich, M. (1990). The case for strategic management accounting: the role of accounting information for strategy in competitive markets. *Accounting Organization and Society*, 1, 27-46. [https://doi.org/10.1016/0361-3682\(90\)90011-I](https://doi.org/10.1016/0361-3682(90)90011-I)
- Camilleri, M. A. (2018). Nurturing travel and tourism enterprises for economic growth and competitiveness. *Tourism and Hospitality Research*, 18(1), 123-127. <https://doi.org/10.1177/1467358415621947>
- Collis, D. J., & Montgomery, C. A. (2008). Competing on Resources. URL: <https://hbr.org/2008/07/competing-on-resources>
- Dźwigoł, H. (2018a). Współczesne procesy badawcze w naukach o zarządzaniu. Uwarunkowania metodyczne i metodologiczne. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].
- Dzwigoł, H., & Wolniak, R. (2018b). Controlling w procesie zarządzania chemicznym przedsiębiorstwem produkcyjnym [Controlling in the management process of a chemical industry production company]. *Przemysł Chemiczny*, 97(7), 1114–1116. <https://doi.org/10.15199/62.2018.7.15>

- Dzwigoł, H., & Dźwigoł-Barosz, M. (2018). Scientific Research Methodology in Management Sciences. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(25), 424-437. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136508>
- Dźwigoł, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106
- Dźwigoł, H. (2015a). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigoł, H. (2015b). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Grant, R. M. (1996). Towards a knowledge-based theory of the firm. *Strategic Management Journal*, 17(S2), 109-122. <https://doi.org/10.1002/smj.4250171110>
- Hirschhorn, F. (2019). Reflections on the application of the Delphi method: lessons from a case in public transport research. *International Journal of Social Research Methodology*, 22(3), 309-322. <https://doi.org/10.1080/13645579.2018.1543841>.
- Mintzberg, H. (1978). Patterns in Strategy Formation. *Management Science*, 24, 934-948. <http://dx.doi.org/10.1287/mnsc.24.9.934>
- Miśkiewicz, R. (2009). Wykorzystanie podobieństwa struktur organizacyjnych w procesie przekształcania organizacji przedsiębiorstw [The Utilization of Organizations Structure Similarity in a Process of Company Organization Transformation Process]. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 1(12), 77-87. [in Polish]
- Miśkiewicz, R. (2016). Problem oceny struktur organizacyjnych w kontekście ich podobieństwa [Assessing the Problem of Organisational Structures in the Context of Their Similarities]. *Organizacja i Zarządzanie : kwartalnik naukowy*, 1, 83-99. [in Polish]
- Miskiewicz, R. (2017). Knowledge in the Process of Enterprise Acquisition. *Progress in Economic Sciences*, 4, 415-432. <https://doi.org/10.14595/PES/04/029>
- Sanches, R. (2001). *Knowledge Management and Organizational Competence*. Oxford University Press: Oxford. 2001. p.153
- Sourani, A., & Sohail, M. (2015). The Delphi Method: Review and Use in Construction Management Research. *International Journal of Construction Education and Research*, 11(1), 54-76. <https://doi.org/10.1080/15578771.2014.917132>

References

- Ansoff, I. (1989). *Strategic Management*. M. : Progress.
- Bohataia, Y. N. (2007). Strategic accounting and audit: theory and practice / *Nauchnyj zhurnal «Fundamental'nye yssledovaniya»* (Scientific journal "Fundamental Research"), 4 (in Russ.). URL: www.rae.ru
- Bromwich, M. (1990). The case for strategic management accounting: the role of accounting information for strategy in competitive markets. *Accounting Organization and Society*, 1, 27-46. [https://doi.org/10.1016/0361-3682\(90\)90011-I](https://doi.org/10.1016/0361-3682(90)90011-I)
- Brukhan's'kyj, R. F. (2014). Accounting and analysis in the system of strategic management of agrarian entrepreneurship. Ternopil. TNEU (in Ukr.)
- Camilleri, M. A. (2018). Nurturing travel and tourism enterprises for economic growth and competitiveness. *Tourism and Hospitality Research*, 18(1), 123-127. <https://doi.org/10.1177/1467358415621947>
- Collis, D. J., & Montgomery, C. A. (2008). *Competing on Resources*. URL: <https://hbr.org/2008/07/competing-on-resources>
- Dźwigoł, H. (2018a). Współczesne procesy badawcze w naukach o zarządzaniu. *Uwarunkowania metodyczne i metodologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].

- Dźwigol, H., & Wolniak, R. (2018b). Controlling w procesie zarządzania chemicznym przedsiębiorstwem produkcyjnym [Controlling in the management process of a chemical industry production company]. *Przemysł Chemiczny*, 97(7), 1114–1116. <https://doi.org/10.15199/62.2018.7.15>
- Dźwigol, H., & Dźwigol-Barosz, M. (2018). Scientific Research Methodology in Management Sciences. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(25), 424-437. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136508>
- Dźwigol, H. (2016). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106
- Dźwigol, H. (2015a). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigol, H. (2015b). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Grant, R. M. (1996). Towards a knowledge-based theory of the firm. *Strategic management Journal*, 17(S2), 109-122. <https://doi.org/10.1002/smj.4250171110>
- Lazaryshyna, I. D. (2005). *Economic analysis in Ukraine: history, methodology, practice*. Rivne: NUVGP (in Ukr.)
- Hirschhorn, F. (2019). Reflections on the application of the Delphi method: lessons from a case in public transport research. *International Journal of Social Research Methodology*, 22(3), 309-322. <https://doi.org/10.1080/13645579.2018.1543841>.
- Mintzberg, H. (1978). Patterns in Strategy Formation. *Management Science*, 24, 934-948. <http://dx.doi.org/10.1287/mnsc.24.9.934>
- Miśkiewicz, R. (2009). Wykorzystanie podobieństwa struktur organizacyjnych w procesie przekształcania organizacji przedsiębiorstw [The Utilization of Organizations Structure Similarity in a Process of Company Organization Transformation Process]. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 1(12), 77-87. [in Polish]
- Miśkiewicz, R. (2016). Problem oceny struktur organizacyjnych w kontekście ich podobieństwa [Assessing the Problem of Organisational Structures in the Context of Their Similarities]. *Organizacja i Zarządzanie : kwartalnik naukowy*, 1, 83-99. [in Polish]
- Miskiewicz, R. (2017). Knowledge in the Process of Enterprise Acquisition. *Progress in Economic Sciences*, 4, 415-432. <https://doi.org/10.14595/PES/04/029>
- Parasij-Verhunencko, I. M. (2007). *Strategic Analysis in Banks: Theory, Methodology, Practice*. K.: KNEU (in Ukr.)
- Sanches, R. (2001). *Knowledge Management and Organizational Competence*. Oxford University Press: Oxford
- Saukh, I. V. (2016). GAP-analysis as a methodology for developing a strategy for financial potential of a tourist enterprise / *Ekonomicnij Casopis-XXI (Economic Annals-XXI)*, 162 (11-12), pp. 79-83. The statistical bulletin "Tourist activity in Ukraine in 2015, 2016, 2017", Kyiv. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
- Zhylins'ka, L. O. (2005). The main approaches to assessing the economic potential of the enterprise / *Ekonomicnij Casopis-XXI (Economic Annals-XXI)*. 9-10. pp. 53-56 (in Ukr.)
- Sourani, A., & Sohail, M. (2015). The Delphi Method: Review and Use in Construction Management Research. *International Journal of Construction Education and Research*, 11(1), 54-76. <https://doi.org/10.1080/15578771.2014.917132>

Received: 19.03.2019

Accepted: 28.03.2019

Published: 30.04.2019

Oleh Levchenko

Post-Graduate Student,
National Academy for Public
Administration under the President of Ukraine,
Key Executive MBA,
Member of the Board at NGO "Podolian Agency for Regional Development",
Director of the Vinnytsia Local Self-Government Development
Ukraine, Vinnytsia
o.levchenko.pard@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-1218-5546

Oleksandr Ryzhenko

Post-Graduate Student,
National Academy for Public
Administration under the President of Ukraine,
Head of the State Agency for e-Governance of Ukraine
Ukraine, Kyiv
oleksandr@ryzhenko.com
ORCID ID 0000-0002-9561-1810

Sofia Sakalosh

Master's degree in International Relations
Head of E-Democracy Laboratory
at NGO "Podolian Agency
for Regional Development"
Ukraine, Vinnytsia
sakaloshsofi@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-1671-4847

DIGITAL PARTICIPATION: MANAGEMENT AND LEGAL FRAMEWORK

Abstract. The paper explores the issues faced when shaping the legal framework for electronic democracy in Ukraine and management for further development. Special focus is on the pilot local and regional concepts of e-democracy, and on digital participation developed in Vinnytsia, Dnipro, and Vinnytsia region. Authors analyze compliance of local and regional concepts with the National Concept for E-democracy Development in Ukraine approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine in November, 8, 2017. For the most part, the documents comply with the National Concept and provide the detailed strategy for electronic democracy and digital participation development on the regional and local levels. The current situation demonstrates that an effective management system should be in place for the decision-making process that includes all target groups.

The article also considers shortcomings of integrative and autonomous approaches of electronic democracy tools, and indicates the need to use integrative approach in management for drafting regional and local policies in electronic democracy. Authors consider that national legal framework should be the basis to develop local and region-

al solutions since the key element is democracy of decision-making. This is provided by coordination of policies of different levels for making e-decisions in the area of participation in addition with the management approach for its sustainable functioning.

Digital participation requires effective strategical framework together with the effective usage of digital tools and citizen involvement in the decision-making processes.

Finally, authors admit that a coherent regulatory framework for e-governance and e-democracy, and common management approaches and standards for the development of digital tools will increase the transparency, openness and participation in the decision-making processes.

Keywords: e-democracy, management, decision-making process, digital participation, electronic democracy in Ukraine, National Concept on e-democracy development in Ukraine, local and regional concepts, participatory democracy

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 26

JEL Classification: D80, D81, D83, F41, K23

Introduction. After the 2014 Revolution of Dignity, Ukraine has experienced transformations that require both efficient performance of authorities, and proactive position of civil society. Therefore, joint efforts provide the grounds for strategic policies and operational steps. Significant areas are e-governance and e-democracy that shall enhance current institutions and shape the agenda for the state and for individual localities. This is why the development of strategic policies and documents pursued the objective to regulate and highlight current trends in these areas to consolidate the efforts therefor.

Resolution of the European Parliament dated March, 16, 2017, on e-democracy in the EU: prospects and challenges (2016/2008(INI)) puts a special focus on the fact that e-democracy tools could foster more active position of citizens through enhanced participation, transparency, and accountability in decision-making; through support of mechanisms of democratic control in order to better empower citizens in their expression of positions in political life. New digital tools, communication platforms, and open platforms could provide new solutions for better political participation and engagement of citizens, and could facilitate trust, transparency and accountability in the democratic system.

In addition to prospects of e-democracy, the document also states the use of digital participation as its key feature. In particular, it is mentioned that many cases of national, regional, and local e-participation could be illustrations of how information and communication technologies are used in participatory democracy and encourage further development of such practices on national and local levels [Resolution of the European Parliament 2017]. It should also be clearly stated that there must be additional animation processes which will ensure decision making is more inclusive and effective.

According to the Guidelines on Citizen Participation in Political Decision-Making adopted by the Committee of Ministers on September, 27, 2017, at the meeting 1295 of the Ministers' Deputies, member states of the Council of Europe are encouraged to use views, information, and expertise provided through participatory processes and to promote the culture of efficient participation based on respect for human rights, democracy, and rule of law.

Analysis of the types of citizen participation reveals that dissemination of information can be taking place both on paper (offline), and online, while the consulting process

shall be supported with various forms, including also with digital tools. One of the activities to implement participatory processes shall be the development of guidelines, booklets, and other online and paper tools, as well as a number of trainings for civil society in this area [Guidelines, Committee of Ministers 2017]. Within the Evaluation of Special Advisor of the Government of Ukraine on Decentralization "Tools for Participatory Democracy: European Standards and Practices" dated April, 6, 2017, for the Office of the Council of Europe of Ukraine, there is an incomplete list of participation tools that are already functioning in Ukraine, including also e-petitions and participatory budget [Special Advisor of the Government of Ukraine on Decentralization 2017].

However, it is important to mention that even the availability of a range of tools on local, regional, or even national levels, does not facilitate sustainable development of e-democracy. It is also confirmed by the recent research findings of the UN on e-governance, which show that according to E-Participation Index for 2016-2018, Ukraine has dropped by 43 positions, from 32nd down to 75th position out of 193 UN member-states [United Nations E-Government Survey 2018], while in the period from 2014 to 2016, Ukraine showed significant progress climbing by 45 positions up [United Nations E-Government Survey 2016]. However, analysis of the E-Participation Index according to 3 levels of informing, consulting, and decision-making, shows that Ukraine rates the following (out of 100%): 63.33% - informing; 65.22% - consulting; 81.82% - decision-making. The component for decision-making reveals significant progress from 2014 till 2018, from 0% to 81.82%. It is a sign of a positive trend for engaging citizens into decision-making [United Nations E-Government Survey 2018].

Therefore, one of the key challenges is to establish sustainable strategy for development and implementation of the area of e-democracy through designing an integrated legal framework and effective management approach in this field.

Literature review and the statement of the problem. Aspects of governance and e-democracy development were studied in the works of Anderson L. [Anderson, Bishop 2005], Clift S. [Clift 2004], Coleman S. [Coleman, Blumler 2009], Gastil J. [Gastil, Richards 2017], Hague, B. N. [Hague, Loader (eds) 1999], Hale S. A. [Hale, John, Mar-getts, Yaseri 2018], Kneuer M. [Kneuer 2016], Nam, T. [Nam, Stromer-Galley 2012], Twizeyimana, J. D. [Twizeyimana, Andersson 2019] and others. The issue of enterprises' digitalization was studied in the works of H. Dzwigoł [Dzwigoł 2004; Dzwigoł 2013; Dzwigoł 2014; Dzwigoł 2015; Dzwigoł 2016a; Dzwigoł 2016b] and others.

It must be noted that in addition to the national Concept for e-Democracy Development approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, Ukraine has a number of pilot local and regional Concepts for e-Democracy developed. In fact, the goal of this research is to analyze current available experience of legal framework for development of e-democracy to enhance the progress on local and regional levels, and to shape a general perception of the legal framework for development of e-democracy in Ukraine as well as management approach for the decision-making process.

The paper used the methods of observation, analysis, generalization, and others.

Research results. Creating a sustainable system of digital participation requires many elements. Among the elements that must be included are a distinguished legal framework for digital participation that allow processes to happen, digital infrastructure on all levels ranging from local to national, and digital skills possessed by the public authority representatives and citizens. However, most importantly all these elements

should be strengthened by an effective management approach. If we are considering the digital participation, it should be mentioned that there must be two key levels in the system of digital participation. First is the physical animation level and secondly is the digital animation level.

When examining separate management processes, to create representative participation in decision-making it is not enough to only use management systems from the first level that could be called physical animation. This level means the usage of different activities like networking, meetings and so on. It should also be combined with digital systems, which provides more efficient management and access to more information, coverage of people, and the principle of inclusiveness. When discussing a management approach on the local level (level of municipalities) we can distinguish two basic problems.

First is the problem of defining the appropriate approaches and products from the national level to the local level. There are different solutions, systems and databases on the national level that do not carry over to the local level. The second is that we must ponder how to create the local system of digital participation by determining if they will be standardized or unique. When developing viable electronic democracy tools, there are two management approaches. The first is an integral approach when a local or a regional level of e-democracy is integrated into the national level through single platforms, tools, and solutions for the community, the region, and Ukraine. The second approach is an autonomous approach when the basis of the national law has customized solutions (autonomous resources) which are developed for each level of community and authority.

In order to develop the area of e-democracy, any of the approaches can be used. However, both the integrated and autonomous approaches pose certain challenges which have shortcomings. Regarding the autonomous approach, the first issue to be mentioned is the high level of cost to develop unique products, and the need to develop the system of technical support. Another shortcoming is the lack of integration and accumulation of open data based on operations for these resources and data sets.

Regarding the integrated approach, unified solutions fail to cover regional or local areas. In addition, unique solutions and activities are difficult to apply because they are non-standard. Another issue is the threat of using the data or influence on decision-making, as well as high cost to maintain the same understanding and application of these resources. However, we understand that usage of the integrated approach will create a large combined system from small systems and vice versa. If we have the standard core principles and approach that can be used in the management system of e-democracy it provides the possibility to create digital tool usage more efficiently.

Again, there also exists a second problem that becomes apparent when considering the sustainable development from the managerial point of view. Creation of a new system of digital participation requires the necessity of a back office to administer the digital processes. But we cannot fulfill it without the inclusion of the human factor in the management system. It is impossible to create a quality product in the field of electronic democracy without effective management.

The solution that should be implemented is the creation of a back office that will provide answers to questions, provide consultations, form information support article and provide additional functions vital in the decision-making process. There is a need

to create integrated management systems in the field of electronic democracy, but not only with electronic systems that provide statistics, interface, and external perception of the product. What also must be addressed is creating an additional back side - the back office, which communicates different issues. Actually, participatory systems without the presence of human skilled personnel will be unrealistic.

Among the principle trends which are highly visible is the fast pace of development of technology and existing practices in the relevant field. It can be quite difficult to see general trends from the local level. Therefore, one of the key trends that should be considered in the management system indicated in legal framework (in national and local concepts) is the presence of groups that will follow the trends of the electronic democracy development. The combination and concentration of trends and technologies in relation to management needs form a different approach to e-democracy. In this case we do not create a place to be joined but a platform that attracts people to be engaged in the decision-making processes. It is very important to indicate the effective system of digital participation through the forming of legislative basis of e-democracy and digital participation. On November, 8, 2017, Cabinet of Ministers of Ukraine issued the Order No. 797-p dated November, 8, 2017, "On Approving the Concept for Development of E-Democracy in Ukraine and the Plan of Actions for its Implementation" that approved one of the fundamental documents in the field of e-democracy regulating further trends on the national scale. The Concept includes 4 Chapters: regulatory legal framework for development of e-democracy; resourcing for implementation and use of e-democracy tools by authorities; increased readiness of private and legal entities to benefit from the opportunities of e-democracy; providing access to e-democracy tools [Kabinet Ministriv Ukrainy 2017].

In the Plan of Actions for implementation of the Concept, as of 2017-2018, it was planned 17 activities and 47 objectives. The national Concept covers the problem that requires solutions. It is important to note that it includes both the description of the status quo in e-governance and e-participation in Ukraine (according to the United Nations E-government Development Index), and the position in the ranking of Global Democracy Index. According to it, as of 2016, Ukraine held 114th position in the aspect of the government's using ICT.

Moreover, it must be stated that since there is no precise methodology on the status of e-democracy, tracing the current status is possible through a range of rankings and monitorings. Other important issues in this respect include also the need to improve legal framework, low level of engaging citizens to decision-making on national, regional, and local levels; the problem of digital inequality and ignoring the principle of inclusiveness; the problem of identification of citizens, electronic interaction, and a low level of awareness and skills of citizens in e-democracy tools.

Next, a glossary is provided with 13 definitions, including the updated definition of e-democracy as a notion that contributed to the previously functioning definition borrowed from the Strategy for the Development of Information Society in Ukraine (the document is approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 386-p dated 15.05.2013 "On Approving the Strategy for Development of Information Society in Ukraine") [Kabinet Ministriv Ukrainy 2013]. The glossary is followed by the goal and timelines for the implementation of the Concept and the Plan of Actions to implement it, as well as the list of principles that activities in e-democracy shall be based upon.

Since the Concept is planned for four years and is a mid-term document, there is a precise list of objectives that shall be reached during the first (2017-2018) and second stage (2019-2020), which are further included in the section on "Ways and Methods for Solution of the Problem" within the above mentioned four areas (chapters).

After that, the Concept stipulates expected outcomes and the scope of financial, material and technical resources needed for implementation of the planned activities. In addition, it was developed a Plan of Actions for the Concept to implement the first stage. Plan of Actions sets the detailed name of activity, term for implementation, persons in charge, partners, and expected outcomes for each activity.

It shall be stated that currently activities under the Plan of Actions pertaining to the implementation of stage two of the Concept are being considered. If we examine the Concept, it is clear that few aspects mentioned concerning the integrative management approach are mentioned. Firstly, we should admit the unifying the policy in the e-democracy sphere. Moreover, updating existing e-democracy tools and the development of new tools should be made according to defined principles. The digital participation management system should be forced by forming a broad Coalition for the development of e-democracy involving all interested parties. Additionally, the back office that was mentioned must be fulfilled by establishing administrative positions for public officials whose direct competence includes the development and implementation of e-democracy tools. Introducing an accountability mandate for authorities toward citizens as part of the regulation on procedures for reporting and recalls strengthens administrative responsibility for offenses committed. However, for efficient implementation of e-democracy, it is important to cover not only the national level, but also to clearly define strategic areas on regional and local levels.

Thus, under one of the international technical assistance projects, it was developed the regional Concept for Vinnytsia region and in the process of development is the regional Concept for Odesa region. Currently, the local Concept for the city of Vinnytsia and the city of Dnipro are approved. According to the Decision of executive committee of Vinnytsia City Council No. 911 dated 11.04.2019, it was approved the draft resolution of the city council "On Approval of the Concept of Digital Participation of Vinnytsia City Amalgamated Territorial Community 2019-2025" [Vinnytska miska rada 2019].

Within the above-mentioned document, there is a list of definitions for the term of digital participation and e-participation, a.o. It is followed by the preconditions of developing the Concept and the analysis of e-democracy tools currently used in Vinnytsia, such as e-petitions, budget of public initiatives, e-requests, map of appeals from citizens, round-the-clock guard 1560 and online chat for communication, a service "Informers for citizens" and online polls. In addition, there is included the data on the position of Vinnytsia in Transparency Rating for 100 biggest cities of Ukraine for 2018 compiled by Transparency International Ukraine, and also on the degree of implementing electronic participation tools in local self-government bodies, as part of annual Monitoring for Implementing e-Governance Tools in local self-government of the biggest cities of Ukraine conducted by Podolian Agency for regional Development NGO, jointly with other partner organizations. Then goes SWOT-analysis of the status of e-democracy in the city of Vinnytsia, followed by the goal and the key idea of the Concept, its target audience that the document will be targeted at, as well as the ways and activities for solving the problem.

In fact, the document stipulates two key areas: establishing the system of digital participation that motivates participation of citizens in the processes of developing and implementing solutions, and the implementation of digital participation tools for citizens [Vinnytska miska rada 2019]. The next section includes the scope of financial, material and technical, and labour resources, and the expected outcomes of the implemented Concept. The Concept is supplemented with the Plan of Actions for its implementation which that lists 17 activities with timelines, bodies responsible for implementation, partners, and expected outcomes. In the future, to implement the Concept and the Plan of Actions, the Programs will be developed with indicators for implementation of planned activities. In general, it can be stated that the structure of the document is approximated to the national Concept but the focus on local services helps identify clear trend for the development of this area.

If we examine this local Concept, we can find the integrative approach to the digital participation development. It is the necessity of improvement of the local legal and regulatory framework of the digital participation tools in accordance to best practices and government standards. The back office will be strengthened by forming a community of people working in the direction of digital participation development comprised of citizens, NGOs, and legal authority representatives. In fact, it is also worth considering the regional Concept for development of e-democracy in Vinnytsia region for 2019-2020, especially its Action Plan that was approved by Vinnytsia State Regional Administration dated 16.04.2019 [Vinnytska oblasna derzhavna administratsiia 2019].

Upon the whole, in terms of structure, the regional Concept for Vinnytsia region complies with the national one. However, it must be noted that the term for implementation of the Concept is planned for 2019-2020, i.e. it is a short-term document. The paper starts with the description of the problem that needs solution via analysis of the situation on e-democracy tools on the regional level. For instance, it is mentioned the lack of respective regulatory legal acts in most localities on the implementation mechanisms for e-democracy tools (including also electronic petitions, electronic consultations). Special focus is made on digital inequality and partial lack of due telecommunication infrastructure (access to Internet).

Then goes a brief glossary on the terms of e-democracy, and a range of its tools, as well as the goal and timelines for implementation, with the list of principles one should be guided by when implementing the document. Areas mentioned in the regional Concept coincide with the previously set areas in the national Concept, such as regulatory legal framework for development of e-democracy; resourcing for implementation and use of e-democracy tools by authorities; increased readiness of national authorities and local self-government to use the opportunities of e-democracy; providing for accessibility of e-democracy tools. Besides, they added a new area related to raising awareness and skills of citizens in using e-democracy tools. After that, there is a list of expected outcomes and the scope of financial, material and technical, and labour resources.

In addition to the Concept, there is a two-year Plan of Actions for 2019-2020. It includes the list of activities, the timeline, and the responsible body in charge of implementation. According to the previously stated 5 areas in the regional Concept, the Plan provides for implementation of 16 activities [Vinnytska oblasna derzhavna administratsiia 2019].

It must be mentioned that in terms of structure, the document is identical to the national Concept, even though the Plan of Actions does not provide for mentioning part-

ners and expected outcomes from the implemented activities, this category is included in the text of the Concept. If we consider the regional Concept from the management approach, we see that the integrative approach is mentioned in the line of developing the single policy of Vinnytsia region e-democracy. The back office will be supported by the creation of a broad coalition for the development of e-democracy in Vinnytsia region with the participation of all interested parties as well as providing of "legal consultants", which, in addition to other functions, will provide citizens with access to e-democracy tools. Moreover, plans to conduct "access points for e-democracy tools" in rural areas, using the capabilities of rural libraries, administrative buildings, etc. also exist.

Another example of establishing local policy in the area of e-democracy is the document developed in the city of Dnipro. With the decision of Dnipro City Council of VII convocation No.51/40 dated 23.01.2019, it was approved the Concept for development of e-democracy of the city of Dnipro for 2019-2020, and the Plan of Actions on its implementation [Dniprovska miska rada 2019]. Thus, the document is also short-term. The Concept starts with outlining the goal, and the timelines to reach it.

From the beginning we can see authors of the Concept insist that the uncertainty and disparity of approaches to policies and tools can lead to substitution of concepts, the creation of barriers in the interaction between residents and authorities and complicate the process of establishing and developing e-democracy on the ground.

This statement demonstrates that management in e-democracy and digital participation must be one of the key factors. Next there are indicated key objectives that include e-governance matters (such as electronic services) and e-democracy. Implementation of the Concept of the city of Dnipro shall be based on the mentioned four principles, such as transparency, e-participation, accountability, and civic education. The Concept sets 11 objectives, and also offers the analysis of e-governance and e-democracy tools that have already been implemented or planned for implementation in the municipality. The Concept concludes with the list of financial, material and technical, and labor resources. The document has an attached two-year Plan of Actions listing 9 activities, their timeline, persons in charge, partners, and expected outcomes.

In terms of structure, the document is based on a different logical framework than the national Concept. However, the Plan of Actions is identical in form to the document approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine. It must be emphasized that the document is mostly based on local analysis of available services and tools, but not limited to e-democracy area only. Nonetheless, it would be more logical to distinguish between e-democracy tools and e-governance tools. Moreover, within the Concept for development of e-democracy, the focus shall be on implementation on mechanisms and tools that facilitate participation of citizens in decision-making on all stages, from initiating the issue to de facto implementation of the jointly developed solution.

If we examine this Concept to distinguish the managerial approach used, the creation of system of electronic interaction will be strengthened by the individual responsible for e-democracy development in Dnipro city council. Since one of the problems in the area of e-democracy in Ukraine is in discrepancy between local and regional policies, there is a pressing need to have strategic documents that aim at assisting local self-government to jointly act with citizens to draft the agenda and to develop certain locality or region. It requires specific managerial skills and effective approaches to be used. Therefore, in addition to the document itself, it is important to account for the fact whether the

documents had been drafted jointly with the public. Thus, for example, national Concept for development of e-democracy in Ukraine was recognized as the best practice for engaging citizens into the development of policies as part of the publication "Situation Review: Safety and Security of Cyberspace and E-Democracy in the Eastern Partnership Countries" [Krenjova, Pernik, Reinsalu, Rikk 2017].

Draft version of the document was developed by experts from the Coalition for development of e-democracy in Ukraine, jointly with the State Agency of Ukraine for e-Governance as one of the Coalition members. In parallel, public discussions were taking place in regional centers of Ukraine and online, when the draft document was discussed on the e-zakon platform. All submitted comments were considered and taken into account by Coalition experts. The analysis of local Concept of digital participation of Vinnytsia city amalgamated territorial community showed that the document was preceded by three expert discussions on e-democracy and e-participation in the city, and four focus group discussions with representatives of different target audiences. Thereupon, the draft document underwent online discussions and two public discussions with citizens of Vinnytsia city, when the draft Concept was updated. Regional Concept for development of e-democracy of Vinnytsia region included a number of activities, such as: three focus group surveys, expert discussion, round table, and the meeting of regional coalition. Development of the Concept for e-democracy of the city of Dnipro included focus group discussions with representatives of local self-government, public discussions, online polls, and the presentation of the document.

In fact, the development of these documents in the area of e-democracy and e-participation produces certain opportunities and threats, depending on the chosen approach to development of e-democracy in a certain locality or region.

Conclusions. Regardless the managerial approach used, it leads to the development of additional regulatory documents in the area of e-democracy, and to the practices of implementing these tools. Moreover, both approaches need to design single provisions and practices (standards) for the design of these documents, single data sets and data bases, as well as establishing the same degree of competences on different levels of implementing these tools. It is inevitably important to determine how to manage the decision-making process while using the most efficient principle of inclusiveness. It is highly important to start the drafting of strategic changes at least for 3 years. In fact, if activities are implemented without forecasts of technological challenges and opportunities, or trends related to the development of suchlike tools in other countries, it may result into inefficiency of such services from the moment of their implementation.

That is why development of local, regional, and national policies for e-democracy requires a deeper analysis of trends and challenges of the tools themselves, and of the IT environment, and of growth areas of deliberative and participatory democracy in Ukraine, in Europe and globally. Development of regional and local regulatory legal framework depends not only on approaches and solutions but also on availability of the national legal framework for e-democracy. In fact, national legal framework shall be the basis to develop local and regional solutions, since the key element is democracy of decision-making, which will be provided by coordination of policies of different levels for making e-decisions in the area of participation together with the management approach for its sustainable functioning. We believe that establishing an integrative managerial approach and standardization for development of e-democracy on the national, regional, and community scale will result in multiple social and economic effects. In particular, it is about reducing costs for interoper-

erability of tools and integration with state e-resources, including also e-registers, systems, databases, as well as ID systems, etc. Integrated approach will be instrumental in using open data resources and creating of additional products thereon. Moreover, it will result in reducing costs for training, promotion, and shaping of skills for the use of products, systems, and outcomes.

Additional integration between the e-governance services, public services and e-democracy services will lead to higher level of transparency, publicity, and accessibility for end beneficiaries. However, it can be only possible upon availability of coordinated legal framework in the area of e-governance and e-democracy, as well as of unified approaches and standards to design the tools in these areas. Furthermore, the unification of standards and approaches to functioning of e-democracy tools could facilitate integration with international and with some national products of other countries in the areas of e-democracy and participation.

References

- Anderson, L. & Bishop, P. (2005). E-Government to E-Democracy, *Journal of E-Government*, 2(1), 5-26. https://doi.org/10.1300/J399v02n01_02
- Council of Europe. Guidelines for civil participation in political decision making (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2017 at the 1295th meeting of the Ministers' Deputies). Retrieved from <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making-en/16807626cf>
- Coleman, S., & Blumler, J. G. (2009). *The Internet and Democratic Citizenship: Theory, Practice and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clift, S. L. (2004). E-Government and Democracy: Representation and Citizen Engagement in the Information Age. Research provided for the UN UNPAN/DESA for the 2003 World Public Sector Report. Available at: <http://www.publicus.net/articles/cliftegovdemocracy.pdf>
- Directorate General Democracy. Opinion of the special adviser to the Government of Ukraine on decentralization. (2017). Participatory democracy tools: European standards and practices. Retrieved from http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/CoE_Opinion_Participatorydemocracy_SAGUD-LPO20171_.pdf
- Dniprovskaya miskha rada. Rishennia Dniprovskoi miskoi rady VII sklykannia №51/40 vid 23.01.2019 roku Pro zatverdzhennia Kontseptsiï rozvytku elektronnoi demokratsii mista Dnipra na 2019-2020 roky ta Plan zahodiv shchodo ii realizatsii. Retrieved from <https://dniprorada.gov.ua/uk/Widgets/GetWidgetContent?url=/WebSolution2/wsGetTextPublicDocument?plD=163302&name=6/39>
- Dźwigoł, H. (2016a). Menedżer do zadań specjalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 89, 95-106.
- Dźwigoł, H. (2016b). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106.
- Dźwigoł, H. (2015). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2004). Zmiana jako warunek restrukturyzacji przedsiębiorstwa. *Wiadomości Górnicze*, 4, 171-172.

- European Parliament. Resolution of 16 March 2017 on e-democracy in the European Union: potential and challenges (2016/2008(INI)). Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2018-0204+0+DOC+PDF+V0//EN>
- Gastil, J., & Richards, R. (2017). Embracing Digital Democracy: A Call for Building an Online Civic Commons. *PS: Political Science & Politics*, 50(3), 758-763. <https://doi.org/10.1017/S1049096517000555>
- Hague, B. N., & Loader, B. D. (eds). (1999). *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*. London: Routledge.
- Hale, S. A., John, P., Margetts, H., & Yasseri, T. (2018). How digital design shapes political participation: A natural experiment with social information. *PLoS ONE*, 13(4): e0196068. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0196068>
- Kabinet Ministriv Ukrainy. Rozporiadzhennia vid 8 lystopada 2017 r. № 797-r. Pro shvalennia Kontseptsiiv rozvytku elektronnoii demokracji v Ukrainu ta planu zahodiv shchodo ii realizatsiiv. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80>
- Kabinet Mistriv Ukrainy. Rozporiadzhennia vid 15 travnia 2013 r. №386-r Pro shvalennia Strategii rozvytku informatsiinogo suspilstva v Ukraini. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>
- Krenjova, J., Pernik, P., Reinsalu, K. & Rikk, R. (2017). Situation Review: Safety and Security of Cyberspace and E-Democracy in the Eastern Partnership Countries. Retrieved from https://ega.ee/wp-content/uploads/2017/10/ega_e-demcyber_FINAL_web.pdf?fbclid=IwAR0R1C13vIH-0pn9ZBW8GiXrdBd1hcG9mGXzfhCE8UjsGlvuG3_XkE2U8alk
- Kneuer, M. (2016). E-democracy: A new challenge for measuring democracy. *International Political Science Review*, 37(5), 666-678. <https://doi.org/10.1177/0192512116657677>
- Nam, T., & Stromer-Galley, J. (2012). The Democratic Divide in the 2008 U.S. Presidential Election. *Journal of Information Technology and Politics*, 9(2), 133-149. <https://doi.org/10.1080/19331681.2011.579858>
- Twizeyimana, J. D., Andersson, A. (2019). The public value of E-Government - a literature review. *Government Information Quarterly*, 36(2), 167-178. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.01.001>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (2016). United Nations E-Government Survey 2016. E-Government in Support of Sustainable Development. Retrieved from <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/UNPAN96407.pdf>
- United Nation E-Government Knowledgebase (2018). E-Government Development Index. Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>
- Vinnytska oblasna derzhavna administratsiia. Rozporiadzhennia № 302 vid 16 kvitnia 2019 Pro zatverdzhennia Planu zahodiv shchodo realizatsiiv u 2019 rotsi Kontseptsiiv rozvytku elektronnoii demokracji v Ukraini na 2019-2020 roky. Retrieved from : http://www.vin.gov.ua/oda/normatyvno-pravovi-dokumenty/556-rozporiadzhennia/rozporiadzhennia-2019-rik/18364-rozporiadzhennya-302-vid-16-kvitnia-2019-roku?fbclid=IwAR2YBoj9Fju31E9PT_1KWWWeQ_3FN-5RNY_n0Pnv3mfF0VJd4Fi7lfRmxqGmc
- Vinnytska miska rada. Rishennia vykonavchgo komitetu Vinnytskoi miskoii rady № 911 vid 11.04.2019 Pro zatverdzhennia Kontseptsiiv tsyfrovii partysypatsii Vinnytskoi miskoii obiednanoi terytorialnoi hromady na 2019-2025 roky. Retrieved from <http://www.vmr.gov.ua/Docs/Executive-CommitteeDecisions/2019/%E2%84%96911%2011-04-2019.pdf>

Received: 20.03.2019

Accepted: 25.03.2019

Published: 30.04.2019

Оксана Коротюк

кандидат юридичних наук,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
докторант кафедри кримінального права та кримінології,
приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу
Україна, Київ
ovk@korotyuk.com
ORCID ID: 0000-0003-0081-3901

ОСОБЛИВОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СКЛАДОВІ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ» ТА «ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ»

Анотація. Стаття присвячена розкриттю змісту понять «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності», а також питанню щодо можливості використання їх як рівнозначних. Автором розглянуто особливості широкого розуміння поняття інтелектуальної власності, в якому воно розкривається як складний комплекс суспільних відносин, що виникають на всіх рівнях суспільного життя. При такому підході інтелектуальні відносини є лише одним з різновидів відносин інтелектуальної власності, сукупність яких підлягає правовому регулюванню лише частково. Враховуючи вищевикладене, різниця між значеннями понять "інтелектуальна власність" (у розумінні цього поняття як суспільних відносин) і "право інтелектуальної власності" відображається в змісті структурних елементів відносин, які позначають ці поняття: 1) суб'єкти права інтелектуальної власності визначаються на підставі відповідності певним правовим вимогам щодо правосуб'єктності, а також набуття суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, що надаються їм правовими нормами (шляхом використання своєї правосуб'єктності); суб'єкти інтелектуальної власності стають учасниками суспільних відносин різних рівнів, у тому числі тих, що перебувають поза межами правового регулювання. Такі взаємодії можуть бути пов'язані із реалізацією творчих здібностей людини, її духовною діяльністю тощо; 2) В основі розуміння поняття «об'єкт права інтелектуальної власності» закладено зміст права інтелектуальної власності як сукупності особистих немайнових та майнових прав. Визначальним аспектом правової охорони виступають саме права на створений об'єкт права інтелектуальної власності. У той же час, об'єкт інтелектуальної власності представляє собою цінність (у широкому соціально-філософському розумінні), яка задовольняє соціальні, економічні, культурні, духовні та інші потреби і інтереси людей. У такому значенні об'єкт за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердження її в бутті, реалізації її творчих можливостей. 3) Соціальні зв'язки між суб'єктами інтелектуально-правових відносин виявляються через кореспондуючі один одному права і обов'язки правомочної та правозобов'язаної сторони; у відносинах інтелектуальної власності соціальні зв'язки проявляються як взаємодія між людьми у різних сферах суспільного життя, заснована на відповідних соціальних статусах і ролях (у межах яких індивіди здійснюють творчу діяльність, реалізують свої духовні і культурні потреби тощо). Встановлено, що поняття «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності» використовуються в законодавстві в одному сенсі і можуть позначати як об'єкти права інтелектуальної власності, так і права на такі об'єкти.

Ключові слова: інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності, відносини інтелектуальної власності, суспільні відносини, правовідносини

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 65

JEL Classification: K11, K14, O34

Oksana Korotiuk

PhD (Law),

Dnipropetrovsk State University Interior,

doctoral student of the Department of Criminal Law and Criminology,

Notary public of Kyiv City Notary District

Ukraine, Kyiv

ovk@korotyuk.com

ORCID ID: 0000-0003-0081-3901

**FEATURES AND SOCIO-ECONOMIC COMPONENTS OF THE CONCEPTS "INTELLECTUAL PROPERTY"
AND "RIGHT OF INTELLECTUAL PROPERTY"**

Abstract. The article is devoted to the content of the concepts "intellectual property" and "right of intellectual property", as well as to the possibility to use them as equivalent concepts. The author considers the features of a broad understanding of the intellectual property concept, in which it is revealed as a complex set of social relations arising at all levels of public life. According to this approach intellectual relations are only one type of the varieties of intellectual property relations, the totality of which only occasionally acts as the subject of legal regulation. Taking into account the above facts, the difference between the meaning of the concepts "intellectual property" (in the sense of this concept as a social relation) and "intellectual property right" is reflected in the content of the structural elements of the relations that denote these concepts: 1) Subjects of intellectual property rights are determined on the basis of compliance with certain legal requirements regarding legal personality, as well as the acquisition of subjective legal rights and obligations, which are provided to them by legal norms (by using their legal personality); the subjects of intellectual property become participants of social relations of different levels, including those, which are outside the legal regulation. Such interactions may be related to realization of creative abilities of a person, mental activity, etc.; 2) In the centre of understanding of the concept "object of intellectual property rights" is the content of intellectual property rights as a totality of personal non-property and property rights. The defining aspect of legal protection is the right to the created object of intellectual property rights. At the same time the object of intellectual property is a value in socio-philosophical sense that satisfies the social, economic, cultural, mental and other needs and interests of people. In this sense, an object by its nature is a blessing for a person; 3) Social connections between the subjects of intellectual relations are revealed through corresponding rights and obligations of the participants of these relations; in the relations of intellectual property social relations manifest themselves as interaction between people in different spheres of social life, based on the corresponding social statuses and roles, in which individuals carry out creative activity, realize their mental and cultural needs, etc. Understanding the concept "intellectual property" as identical with the concept "intellectual property right" is based on a normative approach. This approach shows that the concepts of "intellectual property" and "intellectual property right" have the same sense in the legislation and can denote both objects of intellectual property right and rights to such objects.

Keywords: intellectual property, intellectual property right, intellectual property relations, public relations, legal relations

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 88

JEL Classification: K11, K14, O34

Вступ. Фундаментальні засади правового регулювання інтелектуальної власності наведено у Конституції України (ст. 54) [Конституція України 1996]. В літературі вірно відзначено про те, що саме захист прав інтелектуальної власності «є загальносуспільним інтересом, що гармонує з приватним інтересом захисту інтелектуальної власності творців, їхніх авторських прав та інших моральних та

матеріальних інтересів» [Конституція України. Науково-практичний коментар 2012]. Правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності ґрунтується на положеннях ст. 27 Загальної декларації прав людини [Загальна декларація прав людини 1948], відповідно до якої кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є, і, крім того, являє собою одне із стратегічних завдань на шляху становлення України як інноваційної, високотехнологічної держави.

Аналіз досліджень і постановка завдання. Правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності пов'язана із розумінням поняття «інтелектуальна власність». У науці важливі аспекти щодо змісту і ознак даного поняття були розкриті у роботах Амеліної О. Ю. [Амелина 2009], Ахметова А. А. [Ахметов 2013], Близнеця І. А. [Близнец 1997; Близнец 2003], Довгань Г. В. [Довгань 2008], Дозорцева В. А. [Дозорцев 1996], Еннана Р. Є. [Право інтелектуальної власності: навчальний посібник 2016], [Karbownik, Dźwigoł, Wodarski 2012], Потоцького М. Ю. [Потоцький 2009], Шишки Р. Б. [Шишка 2004], Хала Б. [Hall, B., Helmers, Rogers, Sena 2014], Марті Ф. [Marty, Pillot 2012], Саха Ц. [Saha, Bhattacharya 2011], Джоу Х. [Zhou, Sandner, Martinelli, Block 2016] та інших. Зокрема, ці питання розглядаються у контексті управління підприємством для вирішення стратегічних завдань [Dźwigoł 2013, Dźwigoł 2014, Dźwigoł 2015a, Dźwigoł 2015b, Dźwigoł 2016, Dźwigoł 2018]. Не зважаючи на це, наразі, у науці немає єдиного розуміння змісту поняття «інтелектуальна власність». В окремих випадках воно розглядається як тотожне з поняттям «право інтелектуальної власності», в інших – як більш широке за змістом поняття. З урахуванням вищенаведеного, метою даної статті є визначення сутності понять «право інтелектуальної власності» і «інтелектуальна власність» та вирішення питання щодо можливості їх використання як тотожних.

Результати дослідження. В літературі поняття «інтелектуальна власність» розглядається у таких значеннях: 1) як складний комплекс суспільних відносин (економічного, правового, соціального, духовного та іншого змісту), тобто у якості більш загального поняття по відношенню до поняття «право інтелектуальної власності»; 2) як поняття, що є рівнозначним за змістом із поняттям «право інтелектуальної власності».

Розуміння інтелектуальної власності як більш широкого за змістом поняття показує це поняття як суспільні відносини різного змісту, що виникають на всіх рівнях суспільного життя. Виходячи із загального визначення суспільних відносин як об'єктивної та стійкої структури суспільних зв'язків, яка формується (складається і змінюється) у відповідності до видів і предметів людської діяльності та проявляється, передусім, як масові інтереси людей, можна дійти висновку, що в основі виникнення, існування і розвитку відносин інтелектуальної власності лежать три соціальні фактори: 1) суспільні відносини виступають як відповідний продукт, результат діяльності людей і, одночасно, є передумовою такої діяльності; 2) суспільні відносини виникають відносно певного предмета – результату людської діяльності (продукти матеріальної чи духовної праці, результати історичної або прижиттєвої діяльності людей); 3) в основі суспільних відносин лежать потреби, інтереси суспільства [Общественные отношения. Вопросы общей теории 1981]. Ці суспільні відносини (які мають фінансово-економічний, соціальний, морально-етичний характер і відображають поєднання приватного інтересу з суспільним, національно-культурним і державним інтересом) виникають при появі (створенні) результатів інтелектуальної діяльності [Близнец 1997] або інших об'єктів.

Відносини інтелектуальної власності виявляються у всіх сферах суспільного життя, а саме:

1. У соціальній сфері відносини інтелектуальної власності можуть існувати на рівні усіх соціальних інститутів (інститут сім'ї та шлюбу, економічний інститут (виробництво), політичні (державні) інститути, духовний інститут (який включає в себе науку, релігію, освіту і культуру)), що виявляється у конкретній соціальній взаємодії між суб'єктами відносин як носіїв відповідних соціальних статусів (яка відбувається, зокрема, у формі обміну інформацією) [Добренев, Кравченко

- 2004]. У такому широкому (соціально-філософському) значенні інтелектуальна власність є особливою формою суспільних відносин, що виникають з приводу володіння, користування, розпорядження об'єктом, котрий містить унікальну інформаційну структуру [Стовпець 2016];
2. В економічній сфері відносини інтелектуальної власності набувають матеріально-економічного змісту і, переважно, проявляються у конкретних процесах людської діяльності (праці) щодо створення і подальшого використання відповідних об'єктів як товару. Такі відносини утворюються між членами суспільства з приводу присвоєння – відчуження немайнових результатів інтелектуальної праці [Амелина 2009]. Економічний зміст розглядуваного поняття ґрунтується на взаємовідношенні таких категорій як «затрати» і «вигоди» [Ахметов 2013], а розроблення його в економічній науці, переважно, спрямоване на збалансування економічних відносин з точки зору справедливого і узгодженого поєднання витрат (пов'язаних з введенням відповідного об'єкта в обіг та його використанням) з перевагами (які отримуються після введення об'єкта в обіг і у процесі його використання). З огляду на це, в літературі наголошується на тому, що саме економія витрат є основною функцією інституту інтелектуальної власності [Ахметов 2013];
 3. У політичній (державній) сфері відносини інтелектуальної власності відображають поєднання суспільного (приватного) і державного (публічного) інтересу. Їх виникнення пов'язується із створенням результату інтелектуальної, творчої діяльності або іншого об'єкта, який має об'єктивну (матеріальну) форму і у якому втілюється нове знання. Водночас, цінність результату інтелектуальної діяльності індивіда (людини) для суспільства (людства) визначається, не виходячи з його призначення і достоїнства, а в силу вже самого факту створення чого-небудь оригінального, такого, що відрізняється від знання, що існувало раніше, тобто потенційно корисного. У момент створення це знання може не вважатися необхідним для існування людства (суспільства), але в перспективі може стати об'єктом культурного, технічного, освітнього чи іншого процесу, послужити підставою для отримання нового знання [Верхолетов 2005]. Тобто відносини інтелектуальної власності завжди виникають у зв'язку із створенням конкретних суспільних благ (цінностей), які характеризуються суспільною корисністю як для суспільства, так і для держави, а, отже, об'єднують в собі приватний і публічний інтерес;
 4. У духовній сфері відносини інтелектуальної власності стосуються матеріальної і нематеріальної культури, сфери мистецтва, науки, освіти і релігії [Добренєков, Кравченко 2004]. Водночас, більшість продуктів духовної, творчої діяльності отримують суспільне визнання, а згодом стають об'єктивними, суспільними благами і навіть набувають певну економічну, матеріальну цінність [Право інтелектуальної власності 2016].

Структура інтелектуальної власності як суспільних відносин визначається за різними підставами, а саме:

1. Інтелектуальна власність як суспільні відносини існує у формі сукупності відносин, що охоплюють різні рівні життєдіяльності людини і сфери суспільного життя, а саме: соціальні, економічні, правові, політичні, духовні відносини. У цьому значенні комплекс відносин інтелектуальної власності включає в себе дві великі групи (класи) відносин: матеріальні (до яких входять технологічні та економічні) відносини; ідеологічні (які включають політичні, правові, моральні, естетичні, релігійні) відносини [Общественные отношения. Вопросы общей теории 1981];
2. Структура інтелектуальної власності відповідає загальноновизнаній структурі суспільних відносин, у межах якої виділяються такі компоненти як суб'єкти, предмет (об'єкт) і соціальні зв'язки. У такому розумінні характеристика поняття інтелектуальної власності має відобразити наступне: види і зміст діяльності, що призводить до створення об'єкта інтелектуальної власності; характеристику суб'єктів суспільних відносин; зміст підсумку (результату) людської діяльності

(предмета (об'єкта) суспільних відносин) як такого, що включає ознаку новизни, оригінальності і є невідомим раніше об'єктом [Близнец 2003]; потреби та інтереси, для задоволення яких здійснюється відповідна взаємодія між суб'єктами; характер соціальних (структурно-функціональних) зв'язків між суб'єктами і характеристику цих зв'язків у вузькому значенні (на рівні міжособистісних відносин) або у широкому значенні (на рівні комплексної взаємодії між соціальними групами, спільнотами, товариствами тощо) [Общественные отношения. Вопросы общей теории 1981];

3. Інтелектуальна власність як сукупність інститутів представляє собою соціальні механізми взаємодії створювачів і споживачів благ (продуктів інтелектуального і матеріального вжитку), що функціонують у різних сферах життєдіяльності людини. У такому розумінні це поняття відображається з точки зору традиційних концепцій авторського і патентного права (у рамках ринку); як внутрішньоорганізаційні відносини авторів та роботодавців; у межах державно-адміністративного та науково-професійного інститутів (поза межами ринку) [Антонюк 2003].

Зазначений підхід до розуміння інтелектуальної власності показує її як комплексне багатогалузеве і абстрактне явище, що стосується різних сфер суспільного життя і є об'єктом регулювання різних видів соціальних норм: моральних, правових, корпоративних, релігійних, звичаїв, традицій [Бошно 2011] тощо. Таке розуміння поняття «інтелектуальна власність» має засновуватися на результатах його комплексного вивчення і не може бути прирівняним виключно до правових значень, оскільки є категорією не тільки юридичного, але й економічного, духовного, культурного та ін. виміру. З урахуванням цього, інтелектуальні правовідносини виступають лише одним із різновидів відносин інтелектуальної власності, сукупність яких підлягає правовому регулюванню лише частково.

Враховуючи вищенаведене, різниця значень понять «інтелектуальна власність» (у розумінні цього поняття як суспільних відносин) та «право інтелектуальної власності» відображається у змісті структурних елементів відносин, які позначають ці поняття, а саме: 1) Суб'єкти права інтелектуальної власності визначаються на підставі відповідності певним правовим вимогам щодо правосуб'єктності, а також набуття суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, що надаються їм правовими нормами (шляхом використання своєї правосуб'єктності) [Скакун 2001]; суб'єкти інтелектуальної власності стають учасниками суспільних відносин різних рівнів, у тому числі тих, що перебувають поза межами правового регулювання. Такі взаємодії можуть бути пов'язані із реалізацією творчих здібностей людини, її духовною діяльністю тощо; 2) В основі розуміння поняття «об'єкт права інтелектуальної власності» закладено зміст права інтелектуальної власності як сукупності особистих немайнових та майнових прав. Визначальним аспектом правової охорони виступають саме права на створений об'єкт права інтелектуальної власності. Враховуючи це, для правового врегулювання важливим виявляється як сам факт створення певного об'єкта (як результату людської діяльності), так і факт виникнення немайнових та майнових прав на створений об'єкт (як такий, що відповідає критеріям охороноздатності і визначеним законом вимогам). У той же час, об'єкт інтелектуальної власності представляє собою цінність (у широкому соціально-філософському розумінні), яка задовольняє соціальні, економічні, культурні, духовні та інші потреби і інтереси людей. У такому значенні об'єкт за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердження її в бутті, реалізації її творчих можливостей [Причепій 2009]. 3) Соціальні зв'язки між суб'єктами інтелектуально-правових відносин виявляються через кореспондуючі один одному права і обов'язки правомочної та правозобов'язаної сторони [Скакун 2001]; у відносинах інтелектуальної власності соціальні зв'язки проявляються як взаємодія між людьми у різних сферах суспільного життя, заснована на відповідних соціальних статусах і ролях [Добреньков, Кравченко 2004] (у межах яких індивіди здійснюють творчу діяльність, реалізують свої духовні і культурні потреби тощо).

Розуміння поняття «інтелектуальна власність» як рівнозначного з поняттям «право інтелектуальної власності» засноване на нормативному підході. Цей підхід виявляється у наступному.

По-перше, на рівні національного законодавства: а) поняття «об'єкт права інтелектуальної власності» позначається формулюваннями «об'єкт інтелектуальної власності» (наприклад, ст. 156 Господарського кодексу України [Господарський кодекс України 2003], ст. 91 Кодексу Законів про Працю України [Кодекс Законів про Працю України 1971], ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» 1993] та ін.), «об'єкт права інтелектуальної власності» (наприклад, ст. 199, ст. 420 Цивільного кодексу України [Цивільний кодекс України 2003], ст. 4 Митного кодексу України [Митний кодекс України 2012] тощо), а також «об'єкт прав інтелектуальної власності» (наприклад, ст. 155 Господарського кодексу України, ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991] та ін.); б) поняття «правова охорона інтелектуальної власності», «сфера правової охорони інтелектуальної власності» вживається для позначення правової охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності (ст. 1, ст. 4 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [Закон України «Про авторське право та суміжні права» 1993], ст. 2 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» [Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» 1993] та ін.); в) поняття «право на об'єкти інтелектуальної власності» (наприклад, ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» та ін.) та «право на об'єкти права інтелектуальної власності» (ст. 418 ЦК України, ст. 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення [Кодекс України про адміністративні правопорушення 1984] тощо) вживаються як рівнозначні за змістом.

Положення Основного закону вказують на охорону створених об'єктів права інтелектуальної власності, прав на такі об'єкти, а також надають гарантії вільного здійснення творчого, інтелектуального процесу. Зокрема, у Конституції України вказується про «захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності», а також гарантується право на «результати інтелектуальної, творчої діяльності» (ст. 41, ст. 54). З цього вбачається, що законодавцем виділяється: захист інтелектуальної власності взагалі (як створених об'єктів права інтелектуальної власності) та захист прав і інтересів, які пов'язані із здійсненням певної діяльності, що по суті зводиться до правової охорони відповідних об'єктів та прав на створені об'єкти, а також забезпечення правових гарантій вільного здійснення творчого, інтелектуального процесу. При цьому, нормативне визначення права інтелектуальної власності міститься у ст. 418 Цивільного кодексу України, згідно з якою це поняття розглядається як право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом. Поняття «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності» використовуються як рівнозначні також і на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Наприклад, в Указі Президента України від 27 квітня 2001 року N 285/2001 «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» [Указ Президента України «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» 2001] йдеться про «захист інтелектуальної власності», «створення об'єктів інтелектуальної власності», «права на об'єкти інтелектуальної власності»; в Наказі Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби Безпеки України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства культури і туризму України від 24 листопада 2009 року N 1055/491/753/1120/656/52 «Про затвердження Програми скоординованих дій правоохоронних та контролюючих органів по боротьбі з незаконним виробництвом, розповсюдженням і реалізацією аудіо- і відеопродукції, компакт-дисків, інших об'єктів права інтелектуальної власності та для забезпечення захисту прав УЄФА» [Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби Безпеки України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Програми скоординованих дій правоохоронних та контролюючих органів по боротьбі з незаконним виробництвом, розповсюдженням і реалізацією аудіо- і відеопродукції, компакт-

дисків, інших об'єктів права інтелектуальної власності та для забезпечення захисту прав УЄФА» 2009] вказано про «захист прав інтелектуальної власності», «об'єкти права інтелектуальної власності», однак, застосовується також поняття «сфера інтелектуальної власності».

З цього вбачається, що поняття «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності» вживаються у законодавстві в однакових значеннях і можуть позначати як об'єкти права інтелектуальної власності, так і права на такі об'єкти.

По-друге, стандартом міжнародного права є розуміння інтелектуальної власності як сукупності прав (майнового та немайнового характеру) [Право інтелектуальної собственности. Лекционный материал 2013], проте, в окремих випадках, це поняття застосовується для позначення об'єктів права інтелектуальної власності. Зокрема, на рівні міжнародного законодавства поняття «інтелектуальна власність» визначено у ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності 1967 року [Конвенція про заснування Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності 1967], згідно з якою інтелектуальна власність включає права, що відносяться до: літературних, художніх і наукових творів, виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- та телевізійних передач, винаходів у всіх областях людської діяльності, наукових відкриттів, промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних зазначень, захисту проти недобросовісної конкуренції, а також всі інші права, які відносяться до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній областях. Необхідно відзначити, що вказана дефініція фактично лише перераховує відповідні об'єкти, проте не надає визначення змісту інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності [Близнец 1997], тому її не можна назвати вдалою. Водночас, це формулювання вказує на основні аспекти правової охорони інтелектуальної власності, до яких відносяться об'єкти права інтелектуальної власності, а також права на них.

Слід зазначити, що міжнародне законодавство позначає об'єктом правової охорони: 1) конкретні об'єкти права інтелектуальної власності (патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування та вказівки про походження чи найменування місця походження, а також припинення недобросовісної конкуренції тощо) (ст. 1 Паризької Конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року [Паризька Конвенція про охорону промислової власності 1883], ст. 1 Договору про патентну кооперацію від 19 червня 1970 року [Договір про патентну кооперацію 1970], ст. 2 Договору про закони щодо товарних знаків від 27.10.1994 року [Договір про закони щодо товарних знаків 1994], ст. 1, ст. 5 Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квітня 1891 року [Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків 1891], Гаазька угода про міжнародну реєстрацію промислових зразків (Гаазький акт) від 28.11.1960 року [Гаазька угода про міжнародну реєстрацію промислових зразків (Гаазький акт) 1960], Женевський акт від 02.07.1999 року [Женевський акт 1999], Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури від 28.04.1977 року [Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури 1977]); 2) права на об'єкти права інтелектуальної власності (ст. 1 Бернської Конвенції про охорону літературних і художніх творів [Бернська Конвенція про охорону літературних і художніх творів 1971], ст. 1 Всесвітньої Конвенції про авторське право 1952 року [Всесвітня Конвенція про авторське право 1952], преамбула та ст. 7 Міжнародної конвенції про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція) від 26.10.1961 року [Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція) 1961], ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності 1967 року [Конвенція про заснування Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності 1967], преамбула та глава II Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми від 20.12.1996 року [Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми

1996], Міжнародна Конвенція з охорони нових сортів рослин від 02 грудня 1961 р., переглянута в м. Женева 10 листопада 1972 р., 23 жовтня 1978 р. та 19 березня 1991 р. [Міжнародна Конвенція з охорони нових сортів рослин 1961]); 3) інтереси (Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм від 29.10.1971 року [Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм 1971]). При цьому, в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності [Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994] йдеться про захист прав інтелектуальної власності (у преамбулі), у той же час застосовується термін «інтелектуальна власність» (ст. 1), а такі поняття як «авторське право і суміжні права», «торговельні знаки», «географічні зазначення», «промислові зразки», «топология інтегральних мікросхем», «нерозкрита інформація» визначаються у ст. 1 як категорії інтелектуальної власності. Зміст цих категорій пов'язується із правами на відповідні об'єкти (розділи 1-7 частини II Угоди). Отже, на рівні міжнародного законодавства поняття «інтелектуальна власність» застосовується для позначення як об'єктів права інтелектуальної власності, так і прав на такі об'єкти, а поняття «право інтелектуальної власності» використовується у суб'єктивному значенні.

По-третє, значення вищезгаданих понять на рівні судової практики у кримінальних справах не визначається. Передусім, це пов'язано із латентним характером злочинів у сфері інтелектуальної власності [Гула 2015]. Однак, можливість застосування понять «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності» як рівнозначних підтверджується практикою господарських судів, у межах якої: 1) використовуються формулювання «права інтелектуальної власності», «об'єкти права інтелектуальної власності», вказується про «захист права», «ознаки об'єктів права інтелектуальної власності» тощо, проте, також застосовується вираз «інтелектуальна власність» для позначення сфери діяльності, пов'язаної із захистом прав на об'єкти права інтелектуальної власності [Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» 2012]; 2) в однаковому розумінні вживаються формулювання «об'єкти інтелектуальної власності», «об'єкти права інтелектуальної власності» [Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» 2010], «сфера інтелектуальної власності», «сфера права інтелектуальної власності» [Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» 2012] та ін. Варто також звернути увагу на те, що у межах розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері інтелектуальної власності судом відзначається як про правову охорону прав власника об'єкта права інтелектуальної власності [Судова практика розгляду справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб 2010], так і конкретного об'єкта [Оглядовий лист Вищого господарського суду України «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти авторського права і суміжних прав (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України» 2005] (останнє, переважно, засновано на підході, закріпленому у міжнародних нормативних документах).

Слід зазначити, що у юридичній літературі наголошується на неоднозначному розумінні терміну «інтелектуальна власність» і різному сприйнятті його значення серед науковців. Йдеться про те, що застосування даного поняття «зазвичай, або ототожнюється з нематеріальними благами (творами, ідеями, інформаційним потенціалом тощо), або взагалі ставиться під сумнів як неправомірне і таке, що вводить в оману». З цих підстав, зазначається про те, що є серйозне протиріччя між необхідністю «об'єктивного вираження» предмета, у відношенні до якого надається правова охорона, і розумінням інтелектуальної власності тільки у якості нематеріального блага [Близнец 2003]. Крім того, вказується про недоречність використання у межах даного поняття формулювання «власність» як такого, що

належить до економічних категорій. Водночас, різниця у тлумаченні і формулюванні цього поняття у національному законодавстві різних країн пояснюється тим, що термін «інтелектуальна власність» має французьке походження, але відображає все ж англійську систему права, де будь-яке майнове право розглядається як право власності, тому термінологічно «майнові права» і «права власності» не розрізняються (property rights). Нематеріальні об'єкти, що є результатом інтелектуальної діяльності, безумовно, являють собою цінність, «майнове право», але не «право власності». Континентальні системи права розрізняють ці категорії (французькою мовою "les biens" та "la propriete"), (німецькою мовою "Das Vermogen" та "Das Eigentum", відповідно). Уявляється, якщо робити точний переклад з англійської, який враховує як смислову, так і філологічну сторону справи, то цю категорію потрібно було б іменувати не інтелектуальною «власністю», а інтелектуальним «майном» [Близнец 1997; Дозорцев 1996]. Тобто особливість різного розуміння і застосування поняття «інтелектуальна власність» пояснюється у літературі його іноземним походженням і протиріччям, закладеним в природі галузі міжнародного приватного права, що виявляється у тому, що: 1) міжнародне приватне право (на відміну від міжнародного публічного) не є всезагальним, «наддержавним»: у кожній країні є своя система джерел міжнародного приватного права, що дозволяє говорити про міжнародне приватне право кожної країни так само, як і про інші галузі внутрішньодержавного права (конституційну, кримінальну, цивільну та ін.); 2) важливе джерело в системі джерел міжнародного приватного права будь-якої країни – міжнародний договір, має міжнародний, а не внутрішньодержавний характер. Таким чином, прослідковується тенденція, за якої наявні терміни національного законодавства різних країн (які є різними в силу мовних, історичних та інших причин) були взяті за основу при позначенні відповідних понять міжнародних договорів. У зв'язку з цим, підкреслюється необхідність визнавати вже існуючу термінологію, що увійшла в широкий вжиток у світовому товаристві, і трансформувати її у внутрішнє законодавство (що і було зроблено з терміном «інтелектуальна власність») [Ковалев 2004].

Висновки. Враховуючи вищенаведене, у науці розуміння понять «інтелектуальна власність» і «право інтелектуальної власності» засновується на двох підходах, що дозволяють розглянути поняття «інтелектуальна власність» як більш широке за змістом (як комплекс суспільних відносин), а також як поняття, рівнозначне з поняттям «право інтелектуальної власності». Однак, з точки зору нормативного підходу, ці поняття є однорідними, тотожними і можуть застосовуватись як рівнозначні.

Література

- Амелина, О. Ю. (2009). Интеллектуальная собственность в условиях формирования хозяйственной системы нового типа: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук: специальность – 08.00.01: экономическая теория / Российская экономическая академия им. Г. В. Плеханова. – Москва, 25
- Антонюк, А. С. (2003). Экономическое содержание отношений интеллектуальной собственности на объекты изобретения: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук: специальность 08.00.01 – экономическая теория / Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина. – Тамбов, 157 с., 23.
- Ахметов, А. А. (2013). Роль института интеллектуальной собственности в становлении «новой» экономики: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук: специальность 08.00.01 – экономическая теория / Федеральное государственное образовательное бюджетное учреждение высшего профессионального образования «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации». – Москва, 194
- Бернська Конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24.07.1971 року // Офіційний вісник України, 2007, N 75 (15.10.2007), ст. 2809.

- Близнец, И. А. (1997). Конституционно-правовая и международно-правовая защита интеллектуальной собственности: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук: специальность 12.00.10 – международное право / Российский университет дружбы народов. – Москва, 149
- Близнец, И. А. (2003). Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: теоретико-правовое исследование: диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук: специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых учений / Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. – Москва, 381
- Бошно, С. В. (2011). Теория права и государства: учебник / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 464
- Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури від 28.04.1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_039
- Верхолетов, М. А. (2005). Интеллектуальная собственность как теоретико-правовая категория: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук: специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. – Москва, 174
- Всесвітня Конвенція про авторське право від 06.09.1952 року // Офіційний вісник України, 2006, N 46 (27.11.2006), ст. 3104.
- Гаазька угода про міжнародну реєстрацію промислових зразків (Гаазький акт) від 28.11.1960 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_132
- Господарський кодекс України від 16.01.2003 року номер 436-IV // Офіційний вісник України, 2003, N 11 (28.03.2003), ст. 462.
- Гула, Л. Ф. (2017). Заходи виявлення злочинів у сфері інтелектуальної власності, пов'язаних з розповсюдженням контрафактної аудіовізуальної продукції та комп'ютерного програмного забезпечення URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2422/vnulpurn201582469.pdf>.
- Добреньков, В. И. & Кравченко, А. И. (2004). Фундаментальная социология: В 15 т. Т. 4: Общество: статика и динамика. – М.: ИНФРА-М, 1120
- Довгань, Г. В. (2008). Становлення та розвиток законодавства України про інтелектуальну власність (історико-правовий аспект): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність – 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 222
- Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми від 20.12.1996 року (2008). Юридичний вісник України, 03, № 13.
- Договір про закони щодо товарних знаків від 27.10.1994 року (1999). Юридичний вісник України, 02, № 5.
- Договір про патентну кооперацію від 19 червня 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895_001
- Дозорцев, В. А. (1996). Проблемы интеллектуальной собственности. Отраженности системы исключительных прав // Законодательство в научно-технической сфере в РФ и в странах организации экономического содействия и развития (ОЭСР). - Париж, 68-88
- Еннан, Р. Є., Кулініч, О. О., Мазуренко, С. В. & Романадзе, Л. Д. (2016). Право інтелектуальної власності: навчальний посібник / К.: Алерта, 492
- Женевський акт від 02.07.1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_601
- Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року (2008). Офіційний вісник України, N 93 (15.12.2008), ст. 3103
- Закон України «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 року № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України, 1994, N 13 (29.03.94), ст. 64
- Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 року № 959-XII // Голос України, 1991, 06, 12.06.91 N 112
- Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 року № 3687-XII // Голос України, 1994, 02, 03.02.94 N 21

- Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15.12.1993 року № 3688-XII // Відомості Верховної Ради України, 1994, N 7 (15.02.94), ст. 34
- Ковалев, М. Б. (2004). Международная правовая охрана интеллектуальной собственности: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук: специальность 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Саратовская государственная академия права». – Саратов, 146
- Кодекс Законів про Працю України від 10.12.1971 року // Відомості Верховної Ради УРСР, 1971, додаток до N 50, ст. 375.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР, 1984, додаток до N 51, ст. 1122.
- Конвенція про заснування Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності від 14.07.1967 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169
- Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм від 29.10.1971 року // Бюлетень законодавства і юридичної практики України, 2003, 00, № 3.
- Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996, N 30 (23.07.96), ст. 141.
- Конституція України. Науково-практичний коментар (2012). Редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 1128
- Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14.04.1891 року (2002). Юридичний вісник України, 10, № 43
- Митний кодекс України від 13.03.2012 року № 4495-VI // Голос України, 2012, 04, 21.04.2012 N 73-74
- Міжнародна Конвенція з охорони нових сортів рослин від 02 грудня 1961 р., переглянута в м. Женева 10 листопада 1972 р., 23 жовтня 1978 р. та 19 березня 1991 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_856
- Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція) від 26.10.1961 року // Бюлетень законодавства і юридичної практики України, 2003, 00, № 3.
- Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби Безпеки України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Програми скоординованих дій правоохоронних та контролюючих органів по боротьбі з незаконним виробництвом, розповсюдженням і реалізацією аудіо- і відеопродукції, компакт-дисків, інших об'єктів права інтелектуальної власності та для забезпечення захисту прав УЄФА» від 24 листопада 2009 року N 1055/491/753/1120/656/52 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=061FF13ADD>
- Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 06.05.2005 року №01-8/784 «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти авторського права і суміжних прав (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України) (2008). Юридичний вісник України, 06, № 25
- Паризька Конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 року (2002). Юридичний вісник України, 10, № 43
- Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04 червня 2010 року N 5 «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» (2010). Вісник Верховного Суду України, 00, № 6
- Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 року N 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» (2013). Господарське судочинство. Судова практика у господарських справах, 00, № 1

- Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 року №5 «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» (2012). *Юридичний вісник України*, 05, № 20
- Потоцький, М. Ю. (2009). *Правове регулювання інтелектуальної власності в Україні: загальнотеоретичне дослідження: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність – 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень* / Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом. – Київ, 211
- Причепій, Є. М., Черній, А. М. & Чекаль, Л. А. (2009). *Філософія : підручник - 3-тє вид., стер.* К.: Академвидав, 592
- Рачков П.А. (1981). *Общественные отношения. Вопросы общей теории* / М.: Изд-во Моск. ун-та, 199
- Скакун, О. Ф. (2001). *Теорія держави і права: підручник / Пер. з рос. - Харків: Консум, 656*
- Стовпець, О. (2016). *Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс // Схід. - № 3, 93-100.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2016_3_18.
- Судова практика розгляду справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб. Верховний Суд України; Узагальнення судової практики від 21.12.2009 року (2010). *Вісник Верховного суду України*, № 3 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-09/>
- Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 року (2006). *Українська інвестиційна газета*, 07, № 29
- Указ Президента України «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» від 27 квітня 2001 року N 285/2001 (2001). *Урядовий кур'єр*, 05, 05.05.2001 N 79
- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV (2003). *Офіційний вісник України*, N 11 (28.03.2003), ст. 461
- Шишка, Р. Б. (2004). *Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: спеціальність 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право* / Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 469
- Юдин М. С. (2013). *Право интеллектуальной собственности. Лекционный материал // Негосударственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Институт государственного администрирования» - Москва, 56* URL: <https://iga.ru/sites/default/files/books/pravo-intellektualnoy-sobstvennosti.pdf>
- Dźwigoł, H. (2013). *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dzwigol, H., & Wolniak, R. (2018). *Controlling w procesie zarządzania chemicznym przedsiębiorstwem produkcyjnym [Controlling in the management process of a chemical industry production company]*. *Przemysł Chemiczny*, 97(7), 1114–1116. <https://doi.org/10.15199/62.2018.7.15>
- Dzwigol, H., & Dźwigoł-Barosz, M. (2018). *Scientific Research Methodology in Management Sciences. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(25), 424-437. <https://doi.org/10.18371/fcapt.p.v2i25.136508>
- Dźwigoł, H. (2014). *Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne*. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2016b). *Modelling of restructuring process*. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106
- Dźwigoł, H. (2015c). *Założenia do budowy metodyki badawczej*. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116
- Dźwigoł, H. (2009). *Model restrukturyzacji organizacyjnej przedsiębiorstwa górniczego*. *Organizacja i Zarządzanie: Kwartalnik Naukowy*, 2(6), 25-43. [in Polish].

- Dźwigoł, H. (2015a). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2015b). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigoł, H. (2016). Menedżer do zadań specjalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 89, 95-106.
- Dźwigoł, H. (2018). Współczesne procesy badawcze w naukach o zarządzaniu. Uwarunkowania metodyczne i metodologiczne. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami* (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa
- Dźwigoł, H. (2010). *Podejście systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej
- Dźwigoł, H. (2004). Zmiana jako warunek restrukturyzacji przedsiębiorstwa. *Wiadomości Górnicze*, 4, 171-172
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. *Organizacja rynku. Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215
- Hall, B., Helmers, C., Rogers, M., & Sena, V. (2014). The Choice between Formal and Informal Intellectual Property: A Review. *Journal of Economic Literature* 52(2), 375-423. <https://doi.org/10.1257/jel.52.2.375>.
- Karbownik, A., Dźwigoł, H., & Wodarski, K. (2012). System zarządzania ryzykiem w uczelni wyższej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 60, 125-139.
- Marty, F., & Pillot, J. (2012). Intellectual Property Rights, Interoperability and Compulsory Licensing: Merits and Limits of the European approach. *Journal of Innovation Economics & Management*, 9(1), 35-61. <https://doi.org/10.3917/jie.009.0035>.
- Miskiewicz, R. (2018a). Transparency in Knowledge Transfer Processes in an Enterprise. *Przegląd Organizacji*, 8, 10-17
- Miśkiewicz, R. (2018b). The Importance of Knowledge Transfer on the Energy Market. *Polityka Energetyczna*, 21(2), 49-62. <http://dx.doi.org/10.24425/2F122774>
- Miśkiewicz, R. (2018c). Public Transportation and Electromobility in Polish and Community Laws. *Problemy Transportu i Logistyki*, 4(44), 63-71. <https://doi.org/10.18276/ptl.2018.44-07>
- Miskiewicz, R. (2017a). *Organisational Structure in the Process of Integration on the Example of Iron and Steel Industry Enterprises in Poland*. Warsaw: Difin S.A.
- Miskiewicz, R. (2017b). Piony scalone a struktury organizacyjne wybranych przedsiębiorstw hutniczych [Consolidated Divisions and Organizational Structures of Selected Metallurgical Enterprises]. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie*, 108, 285-296. [in Polish].
- Miskiewicz, R. (2017c). Mergers and Acquisitions: Selected Epistemological Aspects. *Economic Herald of the Donbass*, 4(50), 147-153.
- Miskiewicz, R. (2017d). Fuzje i przejęcia przedsiębiorstw hutniczych w gospodarce globalnej [Mergers and Acquisitions of Metallurgical Enterprises in the Global Economy]. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, 76(5), 95-105. [in Polish].
- Miskiewicz, R. (2017e). Knowledge in the Process of Enterprise Acquisition. *Progress in Economic Sciences*, 4, 415-432. <https://doi.org/10.14595/PES/04/029>
- Miskiewicz, R. (2017f). *Knowledge Transfer in Merger and Acquisition Processes in the Metallurgical Industry*. Warsaw: PWN

- Miśkiewicz, R. (2016). Problem oceny struktur organizacyjnych w kontekście ich podobieństwa [Assessing the Problem of Organisational Structures in the Context of Their Similarities]. *Organizacja i Zarządzanie : kwartalnik naukowy*, 1, 83-99
- Miśkiewicz, R. (2012). Zróżnicowanie struktur organizacyjnych ze względu na układ pionów scalonych na przykładzie przedsiębiorstw hutniczych [Diversification of Organizational Structures due to the Layout of Integrated Divisions on the Example of Steel Companies]. *Hutnik, Wiadomości Hutnicze*, 79(10), 760-766. [in Polish]
- Miśkiewicz, R. (2009). Wykorzystanie podobieństwa struktur organizacyjnych w procesie przekształcania organizacji przedsiębiorstw [The Utilization of Organizations Structure Similarity in a Process of Company Organization Transformation Process]. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 1(12), 77-87
- Miśkiewicz, R. (2007). Taksonomia jako narzędzie ocen struktur organizacyjnych przedsiębiorstw hutniczych [Taxonomic as a Tool in Estimation of Organizational Structures for Metallurgical Companies]. *Hutnik, Wiadomości Hutnicze*, 74(3), 151-154
- Saha, C. N., & Bhattacharya, S. (2011). Intellectual property rights: An overview and implications in pharmaceutical industry. *Journal of advanced pharmaceutical technology & research*, 2(2), 88-93. <https://doi.org/10.4103/2231-4040.82952>
- Zhou, H., Sandner, P. G., Martinelli, S. L., & Block, J. H. (2016). Patents, Trademarks, and Their Complementarity in Venture Capital Funding. *Technovation*, 47, 14-22. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2015.11.005>.

References

- Ahmetov, A. A. (2013). Rol instituta intelektualnoj sobstvennosti v stanovlenii «novoj» ekonomiki: dissertatsiia na soiskanie uchenoj stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk: spetsialnost 08.00.01 – ekonomicheskaja teoriia / Federalnoe gosudarstvennoe obrazovatelnoe biudzhethnoe uchrezhdenie vysshego professionalnogo obrazovaniia «Finansovyy universitet pri Pravitelstve Rossijskoj Federatsii». – Moskva, 194
- Amelina, O. Yu. (2009). Intellektualnaia sobstvennost v usloviiah formirovaniia hoziajstvennoj sistemy novogo tipa: avtoref. diss. na soiskanie uchenoj stepeni kand. ekon. nauk: spetsialnost – 08.00.01: ekonomicheskaja teoriia / Rossijskaja ekonomicheskaja akademiia im. G. V. Plehanova. – Moskva, 25
- Antonyuk, A. S. (2003). Ekonomicheskoe soderzhanie otnoshenii intellektualnoi sobstvennosti na obiekty izobretenii: dissertatsiia na soiskanie uchenoj stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk: spetsialnost 08.00.01 – ekonomicheskaja teoriia / Tambovskij gosudarstvennyj universitet imeni G. R. Derzhavina. – Tambov, 157 s., 23.
- Bernska Konvetsiia pro ohoronu literaturnyh i hudozhnih tvoriv vid 24.07.1971 roku // *Ofitsiinyj visnyk Ukrainy*, 2007, N 75 (15.10.2007), st. 2809.
- Bliznets, I. A. (1997). Konstitucionno-pravovaia i mezhdunarodno-pravovaia zaschita intelektualnoj sobstvennosti: dissertatsiia na soiskanie uchenoj stepeni kandidata iuridicheskikh nauk: spetsialnost 12.00.10 – mezhdunarodnoe pravo / Rossijskij universitet druzhby narodov. – Moskva, 149
- Bliznets, I. A. (2003). Pravo intelektualnoj sobstvennosti v Rossijskoj Federatsii: teoretiko-pravovoe issledovanie: dissertatsiia na soiskanie uchenoj stepeni doktora iuridicheskikh nauk: spetsialnost 12.00.01 – teoriia i istoriia prava i gosudarstva; istoriia pravovyh uchenii / Rossijskaja akademiia gosudarstvennoj sluzhby pri Prezidente Rossijskoj Federatsii. – Moskva, 381
- Boshno, S. V. (2011). Teoriia prava i gosudarstva: uchebnik / 2-e izd. , pererab. i dop. – M.: Eksmo, 464
- Budapeshtskij dogovir pro mizhnarodne vyznannia deponuvannia mikroorganizmiv z metoiu patentnoi protsedury vld 28.04.1977 roku. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_039
- Dobrenkov, V. I., & Kravchenko, A. I. (2004). Fundamentalnaia sotsiologija: V 15 t. T. 4: Obschestvo: statika i dinamika. – M. : INFRA-M, 1120
- Dogovir pro patentnu kooperatsiiu vid 19 chervnia 1970 roku. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895_001

- Dogovir pro zakony schodo tovarnyh znakiv vid 27.10.1994 roku (1999). Iuridychnij visnyk Ukrainy, 02, № 5.
- Dogovir Vsesvitnoi organizatsii intelektualnoi vlasnosti pro vykonannia i fonogramy vid 20.12.1996 roku (2008). Iuridychnij visnyk Ukrainy, 03, №13.
- Dovgan, G. V. (2008). Stanovlennia ta rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro intelektualnu vlasnist (istoryko-pravovyj aspekt): dysertatsiia na zdobuttia naukovogo stupenia kandydata iurydychnykh nauk: spetsialnist – 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh vchen / Lvivskij natsionalnyj universytet imeni Ivana Franka. – Lviv, 222
- Dozortsev, V. A. (1996). Problemy intelektualnoj sobstvennosti. Ot razobshennosti k sisteme iskluchitelnykh prav // Zakonodatelstvo v nauchno-tehnicheskoi sfere v RF i v stranah organizatsii ekonomicheskogo sodejstviia i razvitiia (OESR). - Parizh, 68-88
- Dźwigoł, H. (2013). Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach XXI wieku. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej. [in Polish].
- Dzwigoł, H., & Wolniak, R. (2018). Controlling w procesie zarządzania chemicznym przedsiębiorstwem produkcyjnym [Controlling in the management process of a chemical industry production company]. *Przemysł Chemiczny*, 97(7), 1114–1116. <https://doi.org/10.15199/62.2018.7.15>
- Dzwigoł, H., & Dźwigoł-Barosz, M. (2018). Scientific Research Methodology in Management Sciences. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice, 2(25), 424-437. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i25.136508>
- Dźwigoł, H. (2014). Menedżerowie przyszłości a zarządzanie strategiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 70, 93-104. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2016b). Modelling of restructuring process. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 99, 89-106
- Dźwigoł, H. (2015c). Założenia do budowy metodyki badawczej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 78, 99-116
- Dźwigoł, H. (2009). Model restrukturyzacji organizacyjnej przedsiębiorstwa górniczego. *Organizacja i Zarządzanie: Kwartalnik Naukowy*, 2(6), 25-43. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2015a). *Business Management*. Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Dźwigoł, H. (2015b). Warsztat badawczy w naukach o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 83, 133-142.
- Dźwigoł, H. (2016). Menedżer do zadań specjalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 89, 95-106.
- Dźwigoł, H. (2018). Współczesne procesy badawcze w naukach o zarządzaniu. Uwarunkowania metodyczne i metodologiczne. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].
- Dźwigoł, H. (2005). Projektowanie modelu organizacyjnego przedsiębiorstwa przyszłości. In J. Pyka (Ed.), *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami* (pp. 239-249). Katowice: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa
- Dźwigoł, H. (2010). *Podjęcie systemowe w procesie restrukturyzacji przedsiębiorstwa*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej
- Dźwigoł, H. (2004). Zmiana jako warunek restrukturyzacji przedsiębiorstwa. *Wiadomości Górnicze*, 4, 171-172
- Dźwigoł, H. (2003b). Controlling jako instrument wspomagający zarządzanie przedsiębiorstwem w procesie zmian. *Wiadomości Górnicze*, 11, 488-495.
- Dźwigoł, H. (2003a). Zarządzanie procesami marketingu i sprzedaży. *Organizacja rynku. Wiadomości Górnicze*, 5, 212-215
- Ennan, R. E., Kulnich, O. O., Mazurenko, S. V., & Romanadze, L. D. (2016). *Pravo intelektualnoi vlasnosti: navchalnij posibnyk / K. : Alerta*, 492

- Gaazka ughoda pro mizhnarodnu reestratsiiu promyslovyh zrazkiv (Gaazkij akt) vid 28.11.1960 roku. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_132
- Gospodarskij kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 roku nomer 436-IV // Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, 2003, N 11 (28.03.2003), st. 462.
- Gula, L. F. (2017). Zahody vyjavlennia zlochyniv u sferi intelektualnoi vlasnosti, poviazanyh z rozpovsiudzhenniam kontrafaktnoi audiovizualnoi produktsii ta kompiuternogo programnogo zabezpechennia. Retrieved from: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2422/vnulpurn201582469.pdf>.
- Hall, B., Helmers, C., Rogers, M., & Sena, V. (2014). The Choice between Formal and Informal Intellectual Property: A Review. *Journal of Economic Literature* 52(2), 375-423. <https://doi.org/10.1257/jel.52.2.375>.
- Karbownik, A., Dźwigoł, H., & Wodarski, K. (2012). System zarządzania ryzykiem w uczelni wyższej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 60, 125-139.
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 roku № 8073-X // Vidomosti Verhovnoi Rady URSR, 1984, dodatok do N 51, st. 1122.
- Kodeks Zakoniv pro Pratsiu Ukrainy vid 10.12.1971 roku // Vidomosti Verhovnoi Rady URSR, 1971, dodatok do N 50, st. 375.
- Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy, 1996, N 30 (23.07.96), st. 141.
- Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyj komentar (2012). Pedkol.: V. Ya. Tatsij (golova redkol.), O. V. Petryshyn (vidp. sekretar), Yu. G. Barabash ta in. ; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. - 2-ge vyd., pererobl. i dopov. - Kharkiv. : Pravo, 1128
- Konventsiiia pro ohoronu interesiv vyrobnykiv fonogram vid nezakonnogo vidtvorennia ih fonogram vid 29.10.1971 roku // Biuleten zakonodavstva i iurydychnoi praktyky Ukrainy, 2003, 00, № 3.
- Konventsiiia pro zasnovannia Vsesvitnoi Organizatsii Intelektualnoi Vlasnosti vid 14.07.1967 roku. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169
- Kovalev, M. B. (2004). Mezhdunarodnaia pravovaia ohrana intelektualnoj sobstvennosti: dissertatsiia na soiskanie uchenoj stepeni kandidata iuridicheskikh nauk: spetsialnost 12.00.03 – grazhdanskoe pravo; predprinimatelskoe pravo; semejnoe pravo; mezhdunarodnoe chastnoe pravo / Gosudarstvennoe obrazovatelnoe uchrezhdenie vysshego professionalnogo obrazovaniia «Saratovskaia gosudarstvennaia akademiia prava». - Saratov, 146
- Madridska ughoda pro mizhnarodnu reestratsiiu znakov vid 14.04.1891 roku (2002). *Iurydychnyj visnyk Ukrainy*, 10, № 43
- Marty, F., & Pillot, J. (2012). Intellectual Property Rights, Interoperability and Compulsory Licensing: Merits and Limits of the European approach. *Journal of Innovation Economics & Management*, 9(1), 35-61. <https://doi.org/10.3917/jie.009.0035>.
- Mytnij kodeks Ukrainy vid 13.03.2012 roku № 4495-VI // *Golos Ukrainy*, 2012, 04, 21.04.2012 N 73-74
- Miskiewicz, R. (2018a). Transparency in Knowledge Transfer Processes in an Enterprise. *Przegląd Organizacji*, 8, 10-17
- Miskiewicz, R. (2018b). The Importance of Knowledge Transfer on the Energy Market. *Polityka Energetyczna*, 21(2), 49-62. <http://dx.doi.org/10.24425/2F122774>
- Miskiewicz, R. (2018c). Public Transportation and Electromobility in Polish and Community Laws. *Problemy Transportu i Logistyki*, 4(44), 63-71. <https://doi.org/10.18276/ptl.2018.44-07>
- Miskiewicz, R. (2017a). Organisational Structure in the Process of Integration on the Example of Iron and Steel Industry Enterprises in Poland. Warsaw: Difin S.A.
- Miskiewicz, R. (2017b). Piony scalone a struktury organizacyjne wybranych przedsiębiorstw hutniczych [Consolidated Divisions and Organizational Structures of Selected Metallurgical Enterprises]. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie*, 108, 285-296. [in Polish].
- Miskiewicz, R. (2017c). Mergers and Acquisitions: Selected Epistemological Aspects. *Economic Herald of the Donbass*, 4(50), 147-153.

- Miskiewicz, R. (2017d). Fuzje i przejęcia przedsiębiorstw hutniczych w gospodarce globalnej [Mergers and Acquisitions of Metallurgical Enterprises in the Global Economy]. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, 76(5), 95-105. [in Polish].
- Miskiewicz, R. (2017e). Knowledge in the Process of Enterprise Acquisition. *Progress in Economic Sciences*, 4, 415-432. <https://doi.org/10.14595/PES/04/029>
- Miskiewicz, R. (2017f). Knowledge Transfer in Merger and Acquisition Processes in the Metallurgical Industry. Warsaw: PWN
- Miśkiewicz, R. (2016). Problem oceny struktur organizacyjnych w kontekście ich podobieństwa [Assessing the Problem of Organisational Structures in the Context of Their Similarities]. *Organizacja i Zarządzanie : kwartalnik naukowy*, 1, 83-99
- Miśkiewicz, R. (2012). Zróznicowanie struktur organizacyjnych ze względu na układ pionów scalonych na przykładzie przedsiębiorstw hutniczych [Diversification of Organizational Structures due to the Layout of Integrated Divisions on the Example of Steel Companies]. *Hutnik, Wiadomości Hutnicze*, 79(10), 760-766. [in Polish]
- Miśkiewicz, R. (2009). Wykorzystanie podobieństwa struktur organizacyjnych w procesie przekształcania organizacji przedsiębiorstw [The Utilization of Organizations Structure Similarity in a Process of Company Organization Transformation Process]. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 1(12), 77-87
- Miśkiewicz, R. (2007). Taksonomia jako narzędzie ocen struktur organizacyjnych przedsiębiorstw hutniczych [Taxonomic as a Tool in Estimation of Organizational Structures for Metallurgical Companies]. *Hutnik, Wiadomości Hutnicze*, 74(3), 151-154
- Mizhnarodna konventsiiia pro ohoronu prav vykonavtsiv, vyrobnykiv fonogram i organizatsij movlennia (Rymska konventsiiia) vid 26.10.1961 roku // Biuletyn zakonodavstva i iurydychnoi praktyky Ukrainy, 2003, 00, № 3
- Mizhnarodna Konventsiiia z ohorony novykh sortiv roslyn vid 02 grudnia 1961 r., pereglianuta v m. Zheneva 10 lystopada 1972 r., 23 zhovtnia 1978 r. ta 19 bereznia 1991 r. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_856
- Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, Ministerstva vnutrishnih sprav Ukrainy, Sluzhby Bezpeky Ukrainy, Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy, Derzhavnoi podatkovoi administratsii Ukrainy, Ministerstva kultury i turyzmu Ukrainy «Pro zatverdzhennia Programy skoordynovanykh dij pravoohoronnykh ta kontroliuiuchiih organiv po borotbi z nezakonnym vyrobnytstvom, rozpovsiudzhenniam i realizatsijeu audlo- i videoproduktsii, kompakt-dyskiv, ilnshykh obektiv prava intelektualnoi vlasnosti ta dlia zabezpechennia zahystu prav UEFA» vid 24 lystopada 2009 roku N 1055/491/753/1120/656/52 Retrieved from: <http://consultant.parus.ua/?doc=061FF13ADD>
- Ogliadovy lyst Vyschogo gospodarskogo sudu Ukrainy vid 06.05.2005 roku #01-8/784 «Pro praktyku zastosuvannia gospodarskymy sudamy zakonodavstva pro zahyst prav na obiekty avtorskogo prava i sumizhnykh prav (za materialamy sprav, rozglianutyh u kasatsijnomu poriadku Vyschym gospodarskim sudom Ukrainy) (2008). *Iurydychnyj visnyk Ukrainy*, 06, №25
- Paryzka Konventsiiia pro ohoronu promyslovoi vlasnosti vid 20.03.1883 roku (2002). *Iurydychnyj visnyk Ukrainy*, 10, № 43
- Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy vid 04 chervnia 2010 roku N 5 «Pro zastosuvannia sudamy norm zakonodavstva u spravah pro zahyst avtorskogo prava i sumizhnykh prav» (2010). *Visnyk Verhovnogo Sudu Ukrainy*, 00, № 6
- Postanova Plenumu Vyschogo gospodarskogo sudu Ukrainy vid 17 zhovtnia 2012 roku N 12 «Pro deiaki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, poviazanyh iz zahystom prav intelektualnoi vlasnosti» (2013). *Gospodarske sudochynstvo. Sudova praktyka u gospodarskykh spravah*, 00, № 1
- Postanova Plenumu Vyschogo gospodarskogo sudu Ukrainy vid 23.03.2012 roku #5 «Pro deiaki pytannia praktyky pryznachennia sudovykh ekspertyz u spravah zi sporiv, poviazanyh iz zahystom prava intelektualnoi vlasnosti» (2012). *Iurydychnyj visnyk Ukrainy*, 05, № 20
- Pototskyj, M. Yu. (2009). Pravove reguliuvannia intelektualnoi vlasnosti v Ukraini: zagalnoteoretychne doslidzhennia: dysertatsiia na zdobuttia naukowego stupenia kandydata iurydychnykh nauk: spetsialnist – 12.00.01 – teoriia ta istoriia

- derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh vchen / Instytut prava imeni kniazia Volodymyra Velykogo Mizhregionalnoi akademii upravlinnia personalom. – Kyiv, 211
- Prychepiy, E. M., Chernij, A. M., & Chekaj, L. A. (2009). *Filosofia: pidruchnyk* – 3-te vyd., ster. K.: Akademvydav, 592
- Rachkov, P. A. (1981). *Obschestvennyie otnosheniia. Voprosy obschej teorii* / M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 199
- Saha, C. N., & Bhattacharya, S. (2011). Intellectual property rights: An overview and implications in pharmaceutical industry. *Journal of advanced pharmaceutical technology & research*, 2(2), 88-93. <https://doi.org/10.4103/2231-4040.82952>
- Shishka, R. B. (2004). *Ohorona prav subiektiv intelektualnoi vlasnosti u tsyvilnomu pravi Ukrainy: dysertatsiia na zdobuttia naukovogo stupenia doktora iurydychnykh nauk: spetsialnist 12.00.03 – tsyvilne pravo ta tsyvilnj protses; simejne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo* / Natsionalnyj universitet vnutrishnih sprav. – Kharkiv, 469
- Skakun, O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* / Per. z ros. – Kharkiv: Konsum, 656
- Stovpets, O. (2016). *Instytut intelektualnoi vlasnosti v epohu informatsii i postmodernu: sotsialno-filosofskij rakurs* // ShId. – № 3, 93-100. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2016_3_18.
- Sudova praktyka rozgliadu sprav pro rozkryttia bankamy informatsii, iaka mistyt bankivsku taiemnytsiu, schodo iurydychnykh ta fizychnykh osib. *Verhovnyj Sud Ukrainy; Uzagalnennia sudovoi praktyky vid 21.12.2009 roku* (2010). *Visnyk Verhovnogo sudu Ukrainy*, № 3 Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-09/>
- Tsyvilnyj kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 roku № 435-IV (2003). *Ofitsijnij visnyk Ukrainy*, N 11 (28.03.2003), st. 461
- Ugoda pro torgovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti vid 15.04.1994 roku (2006). *Ukrainska investytsijna gazeta*, 07, № 29
- Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zahody schodo ohorony intelektualnoi vlasnosti v Ukraini» vid 27 kvitnyi 2001 roku N 285/2001 (2001). *Uriadovyj kurier*, 05, 05.05.2001 N 79
- Verholetov, M. A. (2005). *Intelektualnaia sobstvennost kak teoretiko-pravovaia kategorii: dissertatsiia na soiskanie uchenoj stepeni kandidata iuridicheskikh nauk: spetsialnost 12.00.01 – teoriia i istoriia prava i gosudarstva; istoriia uchenii o prave i gosudarstve* / Rossijskaia akademiia gosudarstvennoj sluzhby pri Prezidente Rossijskoj Federatsii. – Moskva, 174
- Vsesvitnia Konventsiiia pro avtorske pravo vid 06.09.1952 roku // *Ofitsijnij visnyk Ukrainy*, 2006, N 46 (27.11.2006), st. 3104.
- Yudin M. S. (2013). *Pravo intelektualnoj sobstvennosti. Lektsionnyj material* // *Negosudarstvennoe obrazovatelnoe uchrezhdenie vysshego professionalnogo obrazovaniia «Institut gosudarstvennogo administrirovaniia»* – Moskva, 56 Retrieved from: <https://iga.ru/sites/default/files/books/pravo-intellektualnoy-sobstvennosti.pdf>
- Zagalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 roku (2008). *Ofitsijnij visnyk Ukrainy*, N 93 (15.12.2008), st. 3103
- Zakon Ukrainy «Pro avtorske pravo ta sumizhni prava» vid 23.12.1993 roku № 3792-XII // *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 1994, N 13 (29.03.94), st. 64
- Zakon Ukrainy «Pro ohoronu prav na promyslovi zrazky» vid 15.12.1993 roku № 3688-XII // *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 1994, N 7 (15.02.94), st. 34
- Zakon Ukrainy «Pro ohoronu prav na vynahody i korysni modeli» vid 15.12.1993 roku №3687-XII // *Golos Ukrainy*, 1994, 02, 03.02.94 N 21
- Zakon Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist» vid 16.04.1991 roku № 959-XII // *Golos Ukrainy*, 1991, 06, 12.06.91 N 112
- Zhenevskij akt vid 02.07.1999 roku. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_601
- Zhou, H., Sandner, P. G., Martinelli, S. L., & Block, J. H. (2016). Patents, Trademarks, and Their Complementarity in Venture Capital Funding. *Technovation*, 47, 14-22. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2015.11.005>.

Received: 18.03.2019

Accepted: 27.03.2019

Published: 30.04.2019